fondată în 1895
bpt
serie nouă

dumitru corbea

patima dreptății

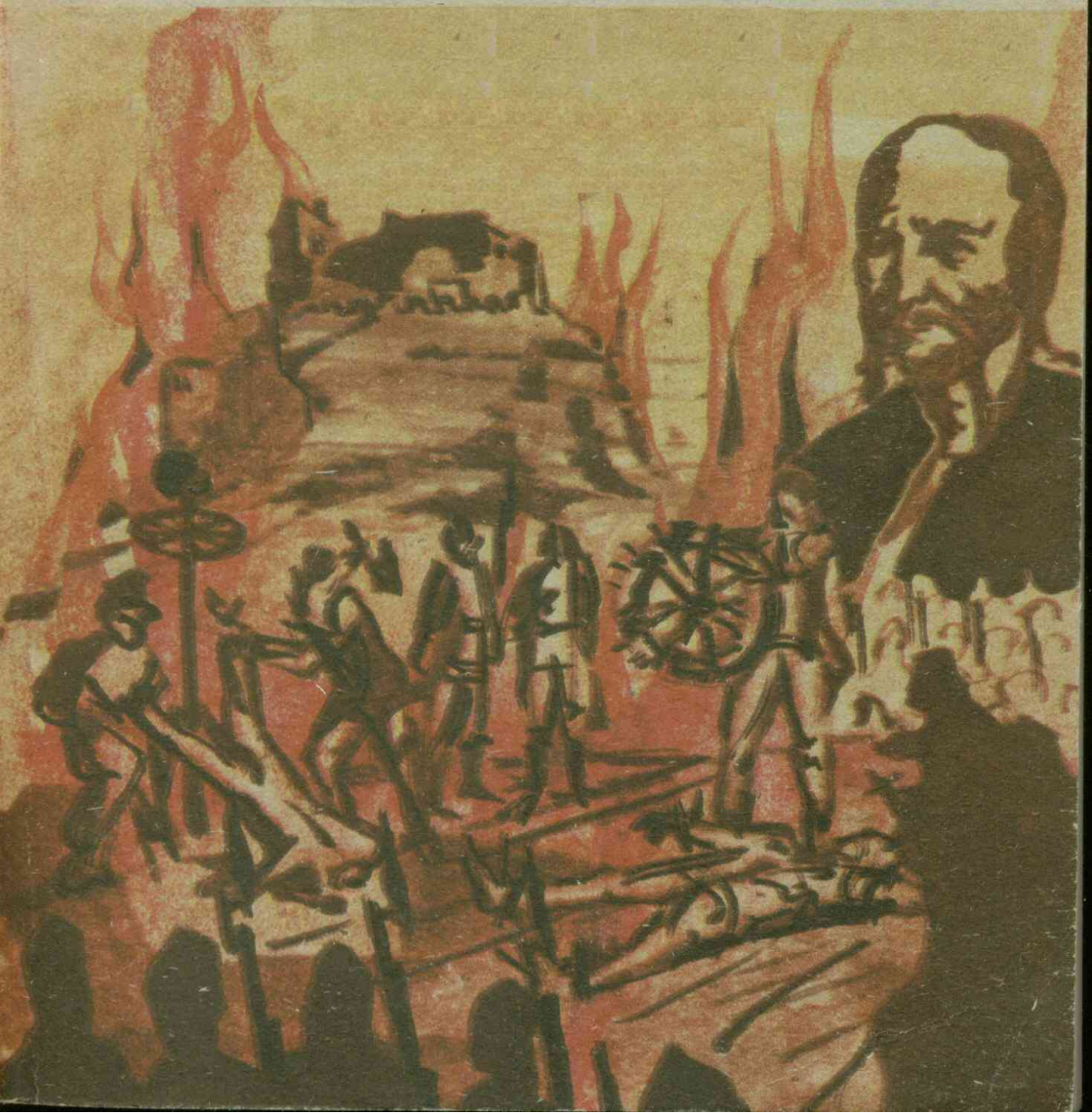

Ilustrația copertei de *Victor Crețulescu*

dumitru corbea

patima dreptății

EDIȚIE REVĂZUTĂ ȘI ÎNDREPTATĂ DE AUTOR
CUVÎNT ÎNAINTE DE ION BRAD
TABEL CRONOLOGIC ALCĂTUIT ÎN REDACȚIE DE
TUDOR PĂCURARU

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI ● 1988
EDITURA MINERVA ● BUCUREȘTI

CUVÎNT ÎNAINTE

Cred că o prefață la antologia de proză a lui Dumitru Corbea, în prestigioasa și atît de populara colecție „Biblioteca pentru toți", s-ar fi cuvenit să fie redactată de un critic sau istoric literar. De un critic, pentru că scrisul lui Dumitru Corbea, cu o ritmicitate, în volume, nu prea deasă, dar nici prea rară, aparține fenomenului viu, actual, al literaturii noastre, tradițiilor și căutărilor sale, eforturilor de a consacra, prin creație, prin operă, personalități distincte, inconfundabile. Și Dumitru Corbea este, fără îndoială, o asemenea personalitate. De un istoric literar, pentru că, debutînd în presă acum șaizeci de ani, iar în volum acum peste cincizeci (culegerea de versuri *Sînge de țăran* a apărut în 1936), Dumitru Corbea aparține și istoriei literaturii române, marcată, în deceniul trei al secolului nostru, de apariția cîtorva talente robuste, care aduceau energii noi în poezia și proza de sorginte țărănească : Pavel Dan, Zaharia Stancu, Mihai Beniuc, Ion Vlasiu, Eusebiu Camilar, Emil Giurgiuca, Vlaicu Bîrna.

Dumitru Corbea face parte din generația lor, care s-a impus definitiv conștiinței publice în timpul și mai ales după cel de al doilea război mondial.

Moldovean robust, descinzînd, ca poet, nu din lirismul filozofic al lui Eminescu, ci din clocotul social și național, din suflul vaticinar al ardelenilor Coșbuc, Goga și Cotruș, Dumitru Corbea avea să se întoarcă la tradiția moldovenească, în viziune și stil, abia

prin proza sa. *Așa am învățat carte* (1955) îl consacră drept un continuator direct al lui Negruzzi, Creangă și Sadoveanu.

De fapt, recitindu-i acum poezia și proza, la lumina marii literaturi clasice, ne putem da încă o dată seama că toate curentele literare care i-au diversificat și adîncit aria tematică și stilistică nu s-au împiedicat de vremelnicia granițelor ce despărțeau provinciile românești pînă la Marea Unire din 1918. Dimpotrivă, au evidențiat și mai pregnant adevărurile susținute de istorici privind originea comună, vechimea, unitatea de neam, de limbă și obiceiuri. Multe din amănuntele vieții copiilor și oamenilor maturi care animă paginile din proza lui Dumitru Corbea, ne amintesc nu numai de Creangă și Sadoveanu, dar și de Slavici, Agârbiceanu și Rebreanu, pictori neîntrecuți ai mediilor sociale țărănești din Banat și Ardeal, ale căror culori și tonuri se întîlnesc, mai apoi, și la muntenii Zaharia Stancu și Marin Preda. Numai o asemenea înțelegere a legăturii dintre literatură și istorie ne poate explica pasiunea cu care Dumitru Corbea a studiat limba, firea și obiceiurile oamenilor din Munții Apuseni, pentru a scrie atît de autentic evocarea luptelor și jertfelor lui Horia, Cloșca și Crișan în *Patima dreptății* (1973).

Poporul român fiind unul și același peste tot, ca și limba sa, scriitorii autentici au exprimat în opera lor, fără eforturi speciale, unitatea lui spirituală din cele mai vechi timpuri, accentuată mai ales în lupta și eforturile neîncetate pentru unire, pentru eliberarea sa națională și socială.

Fiu de țărani din ținutul Dorohoiului, Dumitru Corbea, nu numai că nu s-a jenat de rădăcinile sale, dar a știut să facă din ele, chiar de la bun început, un titlu de mîndrie, o adevărată emblemă literară. Avea dreptate Mihai Ralea cînd scria în 1937 : „Produs autentic al acestei clase, Corbea nu-și reneagă originea. Din contră, se mîndrește cu ea. Iar noi ne mîndrim cu poezia sa, cu acțiunea lui de ridicare dîrză a conștiinței țărănești".

Această conștiință a iluminat, cu adîncimile unei întregi istorii, nu numai munca și crezurile literare ale lui Dumitru Corbea, dar și orientarea lui filosofică, socială și politică, în opera sa omul nefiind niciodată despărțit de scriitor. Din tinerețe și pînă azi, cînd se

apropie de 80 de ani, nu se poate observa nici un semn de divorț între fiul de țărani, democratul activ, militantul revoluționar și scriitorul care și-a hrănit întreaga operă cu crezurile unui neam oropsit de soartă, dar care a luptat eroic veacuri la rînd pentru a ieși la lumina adevărului și dreptății, prin știința de carte, prin înțelegerea mecanismelor complicate ale istoriei, prin acțiunea eliberatoare a tuturor energiilor sale de constructor pașnic și cinstit.

Cine îi citește cartea de *Memorii*, publicată în 1982, va înțelege mai bine de ce scriitorul Dumitru Corbea și opera sa aparțin filonului curat și cinstit al literaturii și revoluției noastre, de ce omul a fost și a rămas întotdeauna la înălțimea operei. Dacă ne gîndim cu atenție la dramatismul și marea complexitate a evenimentelor traversate de această conștiință lucidă și onestă, la firea deschisă și francă, deci adeseori incomodă, a omului, atunci vom înțelege și mai bine de ce a meritat el prețuirea, stima și dragostea atîtor scriitori și militanți români și străini, atitudini și sentimente pe care le atestă numeroasele documente și scrisori aduse în carte fără ostentație, ba chiar cu parcimonie.

Nu sînt eu singurul scriitor din generațiile care au venit după Dumitru Corbea în literatură, care s-a aplecat, cu respect și dragoste sinceră, asupra vieții și scrisului său. Aproape nu există condei mai important în critica și literatura actuală care să nu-i fi dedicat, într-un fel sau altul, un cuvînt de laudă, o mulțumire directă sau indirectă, pentru sprijinul acordat întotdeauna, cu înțelegere și generozitate, oamenilor de talent, cauzelor drepte, acțiunilor menite să apropie literatura de viața poporului român, să păstreze și să țină la loc de cinste titlul de scriitor și de om.

Modestia și discreția n-au oscilat niciodată în personalitatea și prezența literară și obștească a lui Dumitru Corbea. Ele explică, alături de munca sa tenace și asiduă, tinerețea spiritului său, conservată și manifestată cu atîta vigoare, în ciuda anilor și a încercărilor vieții.

Omul pare mult mai tînăr decît ar vrea să-l denunțe calendarul (s-a născut în 1910), iar rădăcina țărănească îi dă un neastîmpăr și o vioiciune, care-l fac pe gospodarul moldovean să-și

îngrijească ogorul literelor, curățenia spiritului și a vieții, cu înțelepciunea și ritualul moldovenilor de demult.

Îi observ zilnic mișcările, de ani și ani, pe strada noastră liniștită, ce poartă numele predestinat parcă al scriitorului și agronomului Sandu Aldea. Totdeauna are zîmbetul pe buze și o vorbă de duh sau de încurajare, de parcă și-ar continua, în proză, într-un ritm cotidian, cerut de exigențele vieții, frumusețea versurilor sale din tinerețe : „Nu sînt cîntăreț de stele, / Sînt salahorul literelor mele..."

Al literelor care caligrafiază, cu energie, talent și demnitate, numele unui scriitor și al unui om care face onoare cetății : Dumitru Corbea.

ION BRAD

TABEL CRONOLOGIC

1910 *6 septembrie* S-a născut, în comuna Sîrbi din fostul județ Dorohoi, Dumitru Corbea, într-o familie de țărani.

1917 Tatăl cade la Mărășești, lăsînd șapte copii orfani de război.

1918 Este înscris la școala primară din comuna natală, în clasa întîi, atunci cînd terminarea ostilităților permite, în sfîrșit, redeschiderea școlilor.

1923 Fratele mamei îl duce la Iași, sub pretextul de a-l înscrie la Liceul militar ; Dumitru Corbea este însă „dat la stăpîn", ca băiat de prăvălie la magazinul „Universal", de pe fosta stradă Lăpușneanu. În acești ani îi cunoaște, mai întîi în calitate de clienți, apoi și prin scrierile lor, pe Mihail Sadoveanu, Gheorghe Topîrceanu, Otilia Cazimir, Ionel Teodoreanu.

1925 Mînat de nevoi, Dumitru Corbea părăsește Iașii, lucrînd cîtva timp ca ucenic tîmplar la Ștefănești, unde locuiește lîngă casa marelui pictor Ștefan Luchian. Intră ca argat în casa de la Botoșani a deputatului Petre Irimescu.

1926 Se înscrie la liceul „A. T. Laurian" din Botoșani, ca elev particular. Debutează cu un *Pluguşor*, tipărit la Botoșani și răspîndit în satele din nordul Moldovei.

1927 Promovat în clasa a II-a de liceu, Dumitru Corbea este dat afară de stăpînul care „are nevoie de slugă, nu de elev de liceu". Rămas fără adăpost în prag de iarnă, el reușește, ca orfan de război, să intre copil de trupă la Regimentul 37 infanterie, avînd astfel posibilitatea de a-și continua studiile.

1928 *septembrie* Ajuns la vîrsta majoratului, D. Corbea este nevoit să părăsească regimentul. Își continuă studiile la Școala superioară de comerț din Botoșani, ale cărei cursuri le va absolvi, ca elev particular, de-abia în 1935, datorită faptului că, între timp (1932—1933) el își satisface stagiul militar. Pentru a se întreține, dă lecții particulare și, ceva mai tîrziu, obține postul de pedagog la Școala de arte și meserii.

1929 Tipografia „Concurența" din Botoșani îi publică o plachetă de poezii patriotice.

1935 Proaspăt absolvent al Școlii superioare de comerț, avînd deja o oarecare faimă literară, D. Corbea părăsește Botoșanii, venind la București, cu gîndul de a se înscrie la Academia comercială. Situația sa materială precară îl va împiedica, însă, să-și urmeze studiile : va fi, rînd pe rînd, salariat la Radio, redactor la ziarul *Dreptatea*, bibliotecar la Facultatea de filosofie și litere, conferențiar la Ateneele Populare, traducător de filme prin diverse cinematografe bucureștene.

1936 Cu ajutorul lui Demostene Botez, D. Corbea debutează editorial cu volumul de versuri *Sînge de țăran*,

publicat la Cooperativa „Litera". Colaborează la *Viața românească, Azi, Vremea, Cuvîntul liber* ; frecventează asiduu cenaclurile „Sburătorul" condus de Eugen Lovinescu, și „Viața românească", animat de Mihai Ralea.

1937 Începe colaborarea cu ziarul ilegal *Scînteia* ; este de două ori arestat de organele de siguranță.
Publică, la Editura „Bucovina", volumul de versuri *Război*, prefațat de Constantin Rădulescu-Motru, pe atunci președinte al Academiei Române.

1938 Dumitru Corbea intră în rîndurile Partidului Comunist Român, aflat în ilegalitate. Va desfășura o bogată activitate politică, colaborînd la ziarul *Scînteia*, participînd la acțiuni organizate în Depourile C.F.R., la uzinele „Grivița Roșie".

1939 Își începe activitatea în cadrul Serviciului Social, în echipa folcloristului Mihai Pop, asistent al profesorului Dimitrie Gusti.

1940 Editura „Socec" îi publică volumul de versuri *Nu sînt cîntăreț de stele.*
Se căsătorește cu Corina Nichitovici.
Arestat pentru a treia oară de organele de siguranță, D. Corbea este deferit Curții marțiale din Bacău. Este pus în libertate pe cauțiune morală, fiind ulterior achitat de Tribunalul din Dorohoi.

1941 Lucrează ca referent la Institutul Central de Statistică, Direcția de studii, de pe lîngă Consiliul de Miniștri, puternic nucleu de activitate comunistă, în anii dictaturii antonesciene.

1943 Este trimis disciplinar pe front, în prima linie, într-un detașament special de pedeapsă, din ordinul mareșalului Antonescu, ca sancțiune pentru activitatea sa politică.

1944 Intră în ilegalitate și se înapoiază, sub altă identitate, în țară.
August Participă, alături de Miron Constantinescu, la editarea primelor numere legale ale ziarului *Scînteia.*
Noiembrie Este trimis, în calitate de corespondent de război, pe frontul antihitlerist.

1945 Revenit de pe front, D. Corbea își continuă activitatea politică, în redacția ziarului *Scînteia.*
Apare volumul de versuri *Poezii,* publicat de Editura „Scînteia".
La aceeași editură apare volumul *Scrisori de pe front,* scris în colaborare.

1946 Apare, la Editura de Stat, romanul *Singura cale.*

1947 Vede lumina tiparului, la „Casa Școalelor", volumul de versuri *Hrisovul meu.*
Este numit redactor șef al revistei *Albina,* colaborînd în această calitate cu Mihail Sadoveanu, Gala Galaction.

1948 Vede lumina tiparului, la E.S.P.L.A., evocarea istorică *Bălcești.*
Timp de cîteva luni, funcționează ca redactor șef adjunct al revistei *Flacăra ;* este numit, apoi, conducător al Fondului literar. De-a lungul anilor, D. Corbea va fi de mai multe ori ales în conducerea Uniunii Scriitorilor.
Colaborează la publicații ca *Munca, Albina, Flacăra, Scînteia Tineretului, Gazeta Literară, Cntemporanul.*

1949 Apare, la E.S.P.L.A., balada *Doftana.*
Vede lumina tiparului, în aceeași editură, *Balada celor patru mineri.*

1951 Apare, la E.S.P.L.A., volumul de versuri *Anii tineri.*

1954 E.S.P.L.A. îi publică volumul *Versuri alese.* În același an, vede lumina tiparului volumul *Barbu Lăutaru.*

1955 Editura Tineretului publică volumul *Așa am învățat carte.* Apare, la E.S.P.L.A., volumul de versuri *Pentru inima ce arde.*

1956 Vede lumina tiparului, la Editura Tineretului, volumul de proză *Recruții.*
Apare, la E.S.P.L.A., volumul de eseuri *Anotimpuri.*

1959 E.S.P.L.A. publică volumul de note de călătorie *De peste mări și țări.*

1960 Apare ediția a II-a, revăzută, a volumului *De peste mări și țări,* la Editura Tineretului.
E.S.P.L.A. publică volumul antologic de versuri *Nu sînt cîntăreț de stele.*

1962 Vede lumina tiparului, la Editura Tineretului, volumul antologic *Cele mai frumoase poezii.*
Aceeași editură publică volumul *Povestind copiilor.*

1963 Editura Cartea Românească publică romanul *Puntea.*
D. Corbea colaborează la publicații precum *Luceafărul, România literară, Informația Bucureștiului, Contemporanul, Steaua.*

1966 Editura pentru literatură îi publică volumul de versuri *Conștiința poetului.*

La Editura Tineretului apare volumul de proză *Bădia.*

1968 La Editura pentru literatură i se publică volumul antologie *Așa am învățat carte, Recruții, Puntea, Bădia.*

1969 Apare, la Editura pentru literatură, un volum antologic de proză cuprinzînd *De peste mări și țări, Bălcești, Barbu Lăutaru, Anotimpuri.*

1973 Vede lumina tiparului, la Cartea Românească, romanul *Patima dreptății.*

1976 Romanul *Primejdia* apare la Editura Cartea Românească.

1980 Apare, la Cartea Românească, volumul de eseuri *Ritm și viteză.*

1982 Editura Cartea Românească publică volumul *Memorii.*

1984 Apare, în Cartea Românească, volumul antologie de versuri *Sufletul cuvintelor.*

1987 Editura Cartea Românească publică volumul *Mărturisiri.*

TUDOR PĂCURARU

PATIMA DREPTĂȚII

PATIMA DREPTĂȚII

1

Era la începutul lunii decembrie 1783, în postul Crăciunului.

Fagii erau desfrunziți. Numai pe tufanii bătrîni și noduroși atîrnau frunze ruginite, clătinate de adierea vîntului.

Plouase toată noaptea. Pămîntul, încălzit, aburea. Aburul se lăsa, greu, peste văile adînci ale munților. Ici-colo, se vedeau insule verzi ale pădurilor de brad.

Pe o potecă îngustă din Munții Zarand mergea un bărbat de statură mijlocie, îmbrăcat cu suman negru, scurt, împodobit cu găitane albastre pe margine. Într-o mînă ținea căciula, iar în alta purta un băț de alun, ars în foc la capete. Părul, castaniu, însurit, legat în chică, îi atîrna pe umărul stîng. Mergea drept și avea înfățișare de om dîrz, hotărît. De sub sumanul desfășurat în față, se vedea un piept puternic, păros, ca de urs. Obrazul, zbîrcit, ars de soare și vînt, cu semne de vărsat, era parcă cioplit în piatra de bazalt a muntelui Detunata. Cutele de pe obraz și privirea ochilor săi negri ni-l înfățișau ca pe un om care ascundea în el o suferință sufletească grea și îndelungată.

Vasile Nicola, căci acesta este numele călătorului, se trăgea din familia Niculeștilor din cătunul Arada, așezat pe valea pîrîului cu același nume.

Împotriva lui Vasile Nicola se dădură, în mai multe rînduri, cărți de urmărire, ca tulburător care umblă prin sate, scrie și adună plîngerile iobagilor nedreptățiți de către domnii feudali, îndemnîndu-i să-și caute dreptatea la guvernul din Sibiu, ori la Viena, la împăratul Iosif al II-lea și la Maria Tereza.

Prin ultima carte de urmărire era pus sub acuzare, de către Forul Dominal din Zlatna, ca participant la tulburările de la Cîmpeni, din primăvara anului 1782.

Vasile a mai avut un frate, care a murit cînd era mic. Părinții, speriați, au schimbat repede numele fiului rămas în viață, după un vechi obicei, avînd credința că în felul acesta nu-l vor pierde, nu-l va găsi moartea. L-au numit Ursu. S-au gîndit să-i dea o poreclă, o ciufală, un nume care reprezintă puterea, neînfricarea.

Vasile Nicola Ursu avea darul cîntatului. Îi plăcea să horească, cum spuneau locuitorii satelor din acești munți, și de aici i-a rămas numele de Horia.

Glasul melodios și puternic al copilului îi uimea pe săteni. Băiatul umbla pe potecile pădurilor și horea de dor și de jale, cînta de cum începeau a se topi zăpezile, cînta versurile pe care le-a învățat de la pădurarul Anton Romei, care venea des pe la Arada.

Părinții îl trimiteau cu cele trei capre la păscut. El se așeza pe un trunchi de brad și începea a hori :

Foicică trei bujori,
Mă suii pe munți cu flori
Să-mi văz frați,
Să-mi văz surori
Ca grădinile cu flori ;
Mă suii pe munți de piatră,
Plin de dor ca niciodată,
Să-mi văz mumă,
Să-mi văz tată.
Foaie verde de susai,
Ce văzui mă întristai :

Că fraţii s-au prăpădit,
Surorile s-au răsnit,
Florile s-au ofilit,
Părinciorii mi-au murit,
Dorul mi s-a isprăvit.

Horia nu putea uita răscoala lui Sofronie, care a început pe la sfîrşitul lunii decembrie din anul 1759, de Crăciun. Focul cel mare s-a întins în zilele Bobotezei, cînd a fost atacat şi ocupat Abrudul. Răsculaţii au dat foc la casele iezuiţilor papistaşi din oraş, au aprins casele nobililor care susţineau unirea cu Roma. Priveau cum ard palatele şi strigau : „Casele aprinse ale iezuiţilor şi nobililor sînt făcliile iobagilor răsculaţi !"

Toată mînia călugărului Sofronie era îndreptată împotriva „fiicei papii de la Roma", aşa cum era numită în acel timp Maria Tereza. Tuna şi fulgera împotriva iezuiţilor Gavril Hevenesi şi Paul Barani şi nu-i ierta mitropolitului Atanasie convertirea la catolicism. Sofronie avusese un deosebit respect faţă de acest mitropolit ortodox al românilor din Transilvania. Atanasie fusese uns mitropolit în Ţara Românească, sub domnia lui Constantin Brîncoveanu, cu aprobarea şi binecuvîntarea patriarhului din Constantinopol.

Armata imperială a trecut prin foc şi sabie satele care nu se supuneau catolicizării. Potrivnicii erau arestaţi, schingiuiţi, arşi pe ruguri, traşi pe roată. Drumurile spre Cîmpeni, Abrud şi Zlatna erau presărate de cadavre. De crengile copacilor de pe marginile drumurilor atîrnau trupurile celor spînzuraţi.

Ardeau satele. Inchizitorii martirizau pe creştinii ortodocşi care făceau agitaţie împotriva unirii.

Lui Sgîrciu cel bătrîn din Abrud-sat, iezuiţii au ordonat călăului să-i taie mîna dreaptă, iar unui văr de-a lui Sofronie, care n-a vrut să-l trădeze pe călugărul fugar prin munţi, i s-a smuls limba cu un cleşte înroşit în foc.

De atunci a rămas orb Anton Romei. Călăul i-a scos ochii, dar bătrînul nu s-a plecat în fața inchizitorilor. Purtat de mînă de fata lui, Onaca, umbla din sat în sat, din tîrg în tîrg și povestea cele întîmplate cu ani în urmă.

Horia l-a văzut pe bătrîn la Galda. Orbul s-a oprit în fața cetății unde mai credea că sînt închiși Oprea Miclăuș, Bucur Bîrsân și Radu Sabău, vechii săi prieteni, de care nu se știa nimic de cînd au fost arestați de cătanele imperiale. Orbul a fost biciuit în fața cetății. A răbdat loviturile de bici fără a scoate un cuvînt. A fost biciuită și Onaca. Auzind cum cad loviturile de bici pe trupul Onacăi, bătrînul n-a mai putut răbda și a strigat la nobilii și militarii veniți să asiste, cu mîinile ridicate, cu părul vîlvoi, ca un Moise înfuriat :

— Blestemați să fiți ! S-aveți răsplata faptelor voastre ! Unde-i Oprea Miclăuș ? Unde sînt Bucur Bîrsan și Radu Sabău ? Unde sînt sutele și miile de oameni care au dispărut din satele lor ?

Lui Horia, figura bătrînului orb i-a rămas întipărită în minte ca o icoană. Ca pe o icoană purta în inima lui și pe Sofronie, despre care auzise c-ar fi trecut în Țara Românească și ar fi fost numit stareț la mănăstirea Curtea de Argeș, unde scria și traducea cărți sfinte. Sofronie era un călugăr luminat. Pentru dreptatea și libertatea iobagilor era în stare să-și dea și viața.

Sofronie trecea uneori și pe la Arada. Urca dealul Ferecetului și îl întreba pe Horia :

— Acasă-i bătrînul ?

— Acasă, răspundea Horia, bucuros că îl poate vedea și auzi vorbind pe călugărul cel vestit...

Sofronie l-a întrebat într-o zi pe Horia :

— De ce nu înveți și tu carte românească cu Moga ?

— Tata n-are forinți să-i plătească lui Moga.

— Moga nu ia decît jumătate de forint pe lună și tain.

— Vorbiți cu tata.

— Bine. Forinții îi plătesc eu lui Moga, iar tainul să-l dea părinții tăi. E bine așa, Horia ?

— Ie.

Sofronie s-a sfătuit cu părinții lui Vasile. Tatăl l-a chemat pe băiat și l-a întrebat :

— Ai să poți învăța ?

— Ie, tată !

În Arada și Albac se știa că Moga era venit din Brad, că învățase carte la Blaj, că părinții ar fi vrut să-l facă preot, dar băiatul s-a lăsat de învățătură, zicînd că nu are darul de a sluji biserica. Se mai știa că tatăl tînărului învățător era dulgher, constructor de case și biserici din lemn.

Printre feciorii care învățau carte cu Moga erau și Ștefan Trif, și Onu, poreclit Nimănuia.

Pe Onu îl lepădase maică-sa la Forul Dominal din Zlatna într-o vară de foamete. Era atît de mare uscăciunea, încît erau arse și frunzele paltinilor. Multe izvoare erau secate. Era secată și matca pîrîului Arada. Crișul Alb se transformase într-un pîrîiaș la care erau mînate vitele pentru a-și potoli setea. Mama lui Oneț, disperată că nu are cu ce să-și hrănească copilul, rămasă văduvă de tînără, s-a gîndit să-și ducă băiatul la stăpînire, unde l-a lepădat. strigînd :

— E-al vostru ! Hrăniți-l ! Dați-i de mîncare ! Cînd îi mare îl luați la robotă, la cărăușie, îl duceți unde vreți. Este iobagul statului.

De supărare și necazuri, femeia și-a stricat mintea și a fost dusă la o casă de sănătate. Onu Nimănuia umbla pe drumuri, mînca unde putea și unde găsea și dormea pe la ocoalele părăsite din munți. Trăia ca un copil al nimănuia și de aici i-a și venit porecla, ciufala. Preotul din sat l-a strîns de pe drumuri, i-a dat hrană și adăpost, ducîndu-l la Moga să-l învețe carte românească.

Moga avea optsprezece ani cînd a venit la Arada. Tînărul, însuflețit de profesorii săi din Blaj, s-a hotărît să

devină un apostol, pentru propagarea limbii și culturii strămoșești, în satele izolate ale iobagilor din Munții Apuseni.

Anul școlar începea la căderea zăpezii și se sfîrșea cînd se încala pădurea și înverzeau pajiștile.

Tînărul învățător povestea cu înflăcărare fiilor iobagilor despre originea românilor, despre cîntecele și legendele populare. Vorbea despre răscoala lui Gheorghe Doja, despre Iancu de Hunedoara și Matei Corvin, despre răscoala de la Bobîlna din anul 1437. Nu uita nici răscoala lui Francisc Rákoczi, la care au luat parte și iobagi români. I se umezeau ochii cînd pomenea de haiducul Pintea cel viteaz, pe care Francisc Rákoczi l-a trădat pînă la urmă. Cetele de iobagi, fugiți în munți pentru a scăpa de asupririle și nedreptățile feudalilor, erau atît de numeroase, încît Pintea a putut forma un întreg regiment, avînd promisiunea lui Rákoczi că românii nu vor mai fi tratați ca o națiune tolerată, că vor fi scutiți de sarcinile iobăgești și vor avea aceleași drepturi și îndatoriri ca și ungurii și sașii.

Elevii îl rugau pe Moga să le recite versuri din balada lui Pintea cel viteaz. Moga își dregea glasul și începea :

Foaie verde iarbă moale,
În deluț lîngă cărare
Este-o pară de foc mare ;
În deluț, lîngă colnic,
Este-o pară de foc mic ;
La focuri, la amîndouă,
Sînt voinici o sută nouă,
Voinicei de-ai codrului,
Puișori d-ai modrului.

Moga nu ținea minte toate versurile din lunga baladă populară. Se oprea, se gîndea puțin și iar începea a recita :

Cine oare se-ncerca,
Cine oare îndrăznea
Pe Pintea să-l prăpădească,

De el lumea s-o lipsească,
De-un viteaz așa fălos
Și la inimă milos,
De-un viteaz așa de mare,
La iobagi de-ajutorare ?

— Pintea își dizolva cetele de haiduci la ziua Crucii, zicea Moga. Așa spun versurile din baladă. Horia, zi și tu partea asta din baladă, c-am văzut că o știi cel mai bine.

Horia, care prinsese versurile de la prima recitare a lui Moga, s-a ridicat în picioare și a început a zice :

Ziua Crucii nu-i departe,
Frunza de pe ramuri cade.
Codru prinde-a se rări
Și-așa voi nu-ți mai trăi,
Că v-or prinde, v-or robi.
Coborîți la țară, jos,
Colo-n cîmpul cel mănos
Și vă faceți voi drăgele
Din tufe de răchițele,
Și din tufele de fag
Făceți-vă hadarag.
Spate drepte-ncîrligați,
Îmblătitori vă băgați.

Oneț Nimănuia, cînd vedea un nemeș, zicea din balada lui Pintea. Striga în urma lui :

Nu te-ncape c-un țăran
Că și-așa el ți-i dușman.
Nu te-ncape c-un iobag
Care nu te are drag,
Căci iobagul cînd te-o bate
Zaci un an și jumătate.

Horia era singurul care avea un carnet de cîntece. Pe prima pagină din carnet era scris cu litere desenate,

groase : *Moartea lui Mihai Viteazu.* Moga i-a luat carnetul și a citit cu glas tare :

Sus la Turda, sus,
Mihai cu oaste s-a dus.
Și s-a dus la vitejit,
La dușmani de biruit.
Toată lumea-ngăduia,
Toată lumea se-nvoia.
Nu-l omoară-n vitejie
Și cu mare mișelie.

Moga a închis caietul și a zis :

— Istoria nu-i va ierta pe călăii lui Mihai ! Victoriile lui împotriva turcilor, de-o parte și de alta a Dunării, au dat speranțe popoarelor din Balcani. Vitejia lui n-a fost cîntată numai de poporul român. Popoarele din Balcani, asuprite de turci, vedeau în el propriul lor erou și eliberator.

Moga le spunea versurile populare slavonești și le tălmăcea în limba română :

Razmerilsa i Vlașcata zamia,
Vlașcata zamia i Bogdanscata.
Razmerila mi ea i Mihai Voevoda...
S-a răsculat Țara Vlășcească,
Țara Vlășcească și Bogdănească,
Mihai Vodă mi le-a răsculat...

*

La mîhnirea lui Horia se adăuga și Ilina. A greșit cînd a luat-o de nevastă. Ea nu l-a iubit. Nu suferea nici s-o sărute, nici s-o îmbrățișeze. Îi zicea cînd se apropia de ea :

— Nu ți-i rușine ? Ești om bătrîn... Femeie tînără ți-a trebuit...

Prin sat se vorbea că Ilina se ținea cu gornicul Marcu Ursu cel tînăr. Pe Horia începuse să-l supere că Marcu Ursu cel tînăr își căuta drum la Arada cînd el nu era

acasă, cînd era plecat cu treburi la oraș, cînd avea de lucru prin satele vecine. Venea și duminica dimineața, cînd el cînta la strana bisericii din Albac. Din această cauză a avut și un schimb de cuvinte cu Ilina. Supărat, a întrebat-o pe Ilina într-o zi :

— Ce tot cată ăsta în lipsa mea aici ?

— La tine vine, nu la mine...

— Și de fiecare dată cînd vine, nu mă găsește acasă...

— Ce vrei să fac ?

— Să nu mai vorbești cu el, să nu mai rîzi cu el...

— N-am să stau mută dacă vine cineva și te caută pe tine.

— El umblă după alte cele...

— După ce umblă, măi ?

— Știi tu după ce umblă Marcu Ursu cel tînăr... Dacă m-ar căuta Marcu Ursu cel bătrîn...

— Dar este însurat Marcu Ursu cel tînăr și are și copii.

— Dar are și fochi, făcuți pe unde a umblat, cu femei măritate și nemăritate...

— Nu se uită el la una ca mine...

Ilina, care voia să plece din Arada la mătușa Elisaveta, singura soră a mamei sale, măritată la Ciucea cu Ion Scobar, un țăran destul de înstărit, fără copii, i-a spus lui Horia :

— Hai la Ciucea și sfîrșim cu vorbele și bîrfelile oamenilor. N-au să mai vorbească nici de mine și nici de tine. Astupăm gura tuturor. Nimeni nu trebuie să știe unde am plecat din Arada. La Ciucea om trăi mai bine. Noi vom rămîne moștenitorii unchiului Ion Scobar și mătușii Elisaveta. El este slobod de iobăgie, s-a răscumpărat. Scăpăm de toate necazurile și grijile. Ne vedem de treaba noastră... Fiecare cu necazurile lui...

Horia s-a lăsat înduplecat de Ilina și a plecat la Ciucea. A venit Ion Scobar și i-a luat cu harabaua lui trasă de un cal roib, bătrîn și el ca și stăpînul. Au dat casa în stăpînirea unei rude apropiate și au plecat după miezul nopții.

Luca și Ion, cei doi băieți, erau în culmea fericirii că pot călători în harabaua unchiului Scobar. Erau fericiți că merg la Ciucea, la mătușa Elisaveta, care știa să-și alinte strănepoții cînd venea în vizită la Arada. Le-aducea faguri de albine, cofeturi, fructe. Le mai cumpăra cîte un chimeraș cu nasturi de alamă și cîte un briceag. La un Paști a venit și cu două pălărioare cu boruri mici, cum se purta prin Oradea și Oaș.

După cîteva luni a venit la Ciucea primarul din Albac, Dumitru Todea. Horia voia să afle de la primar cîte ceva despre călătoria lui Iosif în Transilvania. Dar Dumitru Todea nu venise pentru a-i povesti despre călătoria împăratului în Transilvania, deși putea vorbi, căci făcuse parte un timp din garda de primari care l-au însoțit prin munți pe Iosif al II-lea, pînă cînd locul lor a fost luat de domnii feudali, care urmau, la distanță, călări, convoiul împărătesc.

Dumitru Todea voia să-l convingă pe Horia să se întoarcă la Arada, la Albac. Iobagii, în lipsă, îl aleseseră deputatul lor pentru a se duce la Viena, la împărat, cu plîngerile împotriva administrației nobililor din Transilvania.

— De, știu eu, a răspuns Horia. Să mă gîndesc.

— Și domnul nobil Marți din Abrud mi-a spus că-i mai bine să te întorci... Deși e nobil...

— Nu-i pricină că-i nobil, este un om.

— Ia apărarea iobagilor împotriva domnilor feudali.

— Cunosc noblețea sufletului și inimii lui, frate Dumitre.

— Este în coborîre din cauză că nu s-a amestecat cu cei care au puterea și gloria. Avere nu prea are, dar are legături mari la Viena, la Budapesta, la Sibiu. Ne poate ajuta mai ușor.

— Adevărat spui, frate Dumitre. El ne poate ajuta. Inima lui nobilă nu poate sta nepăsătoare la nedreptate, la crimă.

— Eu zic să te întorci în comuna noastră, la Albac, în cătunul tău, la Arada. Lucrăm împreună, ne sfătuim împreună. Poți veni să-ți faci casă și la mine în Albac. Lemn îți dau eu, loc îți dau eu, de făcut poți singur s-o faci, că mai mare meșter ca tine nu-i la noi.

— Să văd, frate Dumitre.

— Oamenii mi-au spus să nu mă întorc fără tine.

— Crezi că om găsi dreptatea la împărat, frate Dumitre ?

— Noi avem îndatorirea s-o căutăm, Horia. Trebuie s-o căutăm în toate felurile, oriunde se poate căuta.

— Trebuie să vorbesc cu Ilina. Tu știi cum este Ilina...

Propunerea lui Dumitru Todea a scos-o din sărite pe Ilina. Ea nu voia să se întoarcă, nu voia să stea nici în Albac, nici în Arada. Ea era hotărîtă să rămînă la Ciucea, ca moștenitoarea bătrînilor, care nu mai aveau mult de trăit. A început a plînge și a zis :

— Nu vreau să mai îndur mizerie din cauza minții tale bolunde. M-am săturat de îndurat. Nu te gîndești decît la alții. Uiți că ești însurat, că ai nevastă și doi băieți. Eu rămîn la Ciucea, tu du-te și prinde goange pe Valea Arăzii, pe Valea Arieșului, pe Valea Crișului Alb. Ți-am mai spus-o și ți-o spun : nu vreau să mai rabd și nu mă întorc.

— Mă cheamă oamenii, Ilina.

— Gîndește-te mai bine la tine, la noi, la pătimirea mea și pe urmă la pătimirea altora. Ți-i mai aproape de trup cămașa, nu sumanul.

— Ascultă-mă, Ilina, hai cu mine la Arada, la Albac, unde ne sînt frații noștri, verii noștri, neamurile și prietenii noștri, ortacii mei.

— Neamurile mele sînt la Ciucea, la Arad, nu la Arada și Albac. Neamurile tale sînt acolo. M-am săturat de neamurile tale.

— N-ai un ciricel de inimă, nevastă.

— Ai tu și pentru mine. Ai de lucru și aici. Muncește și adă la copii de mîncare.

Cuvintele Ilinei îl dureau pe Horia. De-abea venise de la Cizer, unde lucrase biserica de lemn. Preotul din Cizer îl dusese într-un sat de lîngă Carei, i-a arătat biserica din acel sat și a spus :

— Una ca asta să-mi ridici și la Cizer, meștere Nicola Ursu. Am bîrnele gata, am șițele gata, numai s-o închei.

În două luni bisericuța de lemn din Cizer era gata. Horia și-a luat rămas bun de la preot, de la dulgherii care au lucrat cu el. Unul din dulgheri i-a spus :

— Meștere Ursu, ai uitat un lucru de făcut la biserică.

Horia căuta, se gîndea să descopere ce a uitat să mai facă. Meșterul a zîmbit și a spus :

— Dumneata ai fost meșterul nostru. Trebuie să-ți sapi numele pe una din grinzile de sub streașină, că așa se obișnuiește la noi...

Horia s-a urcat pe scară și a săpat în lemn inițialele numelui său.

Preotul i-a dat restul de bani, i-a dat și merinde și o capră bună de lapte, fiind foarte mulțumit de munca meșterului Nicola Ursu. Cu banii primiți, Horia a mai cumpărat de la Cizer o capră și un porc. A venit încărcat de la construcția bisericii.

Ilina uitase de toate astea și iar a zis :

— Ce ai adus la copii din Cizer ? Cu ce te-ai ales ?

Horia aproape că nu mai îndrăznea să deschidă gura. Dar nu putea să tacă. I-a spus Ilinei :

— Am adus de toate : farină, clisă, mazăne, un porc, cele două capre. N-am băut banii. Gîndește-te, am avut și datorii de dat la armenii din Ciucea. N-ai venit să mă scoți din crîșme cum fac alte neveste cu bărbații lor.

— Cine a văzut ban din mîna ta ?

— Toatele cîte le-am adus nu le-am luat fără parale, Ilina.

— Du-te la tine, du-te la Arada, la Albac, că iar or trage de tine verii tăi, Cristea și Pătru, cum au mai tras. Te-au luat de prost și ar vrea să le dai tot ce agonisești tu.

— Mi-au dat și m-au ajutat și ei, nevastă. Vorbești cu mare păcat, că știi singură cum ne-au ajutat la nevoie. Și nu sînt nici ei cuprinși, să aibă de unde să ne dea. Ne-au dat din ce au avut și ce au putut.

— Ei să-și vadă de copchii și de negustoria lor cu mied și vinars.

— A vinde, în ozer, o berbință cu mied și vinars nu înseamnă să faci negustorie, nevastă. Vorbești cu venin despre verii mei.

Horia s-a oprit locului și s-a trezit zicînd cu glas tare : „Păcat de sufletul Ilinei. Eu trebuie să mă întorc la frații mei de suferință. Trebuia și trebuie să caut dreptatea noastră românească". A pornit încet și iar a zis : „În anul 1779 am fost la Viena, la împărat, prima dată, însoțit de Dumitru Todea, c-un sac plin de nedreptăți, chîrtii cu plîngeri scrise de iobagi. Am plecat în ascuns la Viena. Nu trebuia să se afle că merge și primarul din Albac cu mine. Domnii nu știau că Rîul Mare este unul și același sat cu Albacul. Credeau că primarul din Albac este deosebit de cel din Rîul Mare... Pînă ce au prins de veste, noi eram la Viena, trecurăm granița Ungariei".

Mersul prin pădure îi aducea aminte și de povestea cu puiul de lup. Mersese la o vînătoare cu Ștefan Trif. Au stat la pîndă. Toată noaptea au așteptat. În zori, cînd se îngîna ziua cu noaptea, au apărut lupii. Unul din lupi ducea, de nări, un juncan. Mai în urmă, mergea lupoaica cu cei doi pui ai ei. El a vrut să tragă, dar Ștefan Trif l-a oprit cu un semn al mînii, șoptind :

— Așteaptă puțin. Eu trag în lupul care duce juncanul, tu ochește lupoaica. Mai întîi trag eu.

După cîteva clipe pădurea a răsunat de bubuiturile puștilor celor doi vînători.

Lupoaica, rănită, a urlat și a fugit în adîncul pădurii.

Trif nimerise în plin. Juncanul, scuturîndu-și gîtul, rămăsese pironit locului și tremura. Îi sîngerau nările încolțite. Lupul zăcea mort alături de juncan.

— Eu am scăpat lupoaica, a zis Horia.

— Ai scăpat lupoaica, dar i-ai ucis un pui, a vorbit Trif, arătînd locul de la marginea pădurii unde se vedeau cei doi pui de lup.

Puiul cel viu stătea lîngă fratele său mort.

— Să-l împușcăm și pe ăsta, a hotărît Trif.

Horia l-a oprit zicînd :

— Nu. Nu-l împușcăm.

— Moare de foame, a zis Trif. Dacă lupoaica moare...

— Poate că nu moare... Dacă numai am rănit-o, își găsește ea puiul.

— Vara e greu de vindecat o rană, Horia. Dau goangele la rană.

— Își linge rana pînă ce se vindecă, Trif.

— Ai rănit-o, a curs sînge destul, nu cred că mai scapă cu zile. Proasta își merită moartea. A fugit ca o muiere buiacă și stricată. Și-a părăsit puișorii.

— Eu cred că nu-i departe de aici, Ștefane.

— S-o căutăm, să-i venim de hac, căci mai poate face stricăciuni și multe pagube la ocoalele de vite și de oi.

— Puiul de lup îl iau eu, a hotărît Horia. M-a rugat domnul Marți, vrea să aibă în casă și un pui de lup împăiat...

— Nobilii sînt în stare să-și împăieze și ibovnicile, nu numai animale și păsări sălbatice.

Puiul de lup a început a scînci. Își mirosea fratele mort, îl trăgea cu dinții de gît, îl apuca de coadă. Era dezorientat. Alerga spre pădure, se oprea și iar se întorcea. Se uita la vînători ca și cum le-ar fi cerut ajutor.

Horia a luat puiul de lup în brațe. A început a-l mîngîia și a-i spune :

— Boțitule, buiacule, de ce ai rămas ? De ce n-ai fugit cu maică-ta ?

Tot satul vorbea de această vînătoare. Băieții lui Horia, Ion și Luca, înfloreau și mai mult întîmplările. Ion povestea prin sat cum s-a repezit lupoaica la vînători pentru

a-și salva puii, spunea cum cei doi vînători s-au luptat cu fiara, cum au prins-o și au spînzurat-o de un copac...

Dar Ion nu s-a mulțumit numai cu poveștile vînătorești. Aflînd că tatăl său vrea să ducă puiul de lup la Abrud, domnului nobil Marți, a întrebat :

— Tată, ce vrea să facă domnul Marți cu puișorul de lup ?

— Are să se joace cu el...

— Nobilii se joacă cu puii de lup ?

— Ie.

— Are să fugă în pădure atunci.

Ilina, care tăcuse, i-a spus lui Horia :

— Nobilul nu mai are ce face și tu te potrivești lui, bărbate. Îi duci un pui de lup ca să-l omoare.

Ion a ascultat spusele mamei și n-a spus nimic. A doua zi a luat puiul de lup și a fugit cu el în pădure. S-a oprit aproape de Gîrda. A pus jos puiul de lup și i-a spus ca unui prieten de joacă :

— Hai, du-te, fugi în pădure.

Puiul de lup era zăpăcit. Îl privea pe băiat. Ion l-a îndemnat :

— Maică-ta trăiește, n-a murit.

Ion a mîngîiat puiul de lup și s-a urcat într-un fag bătrîn, vrînd să vadă ce are să se întîmple mai departe. Mica sălbăticiune a rămas locului. A început a scînci. Plîngea ca un copil flămînd și părăsit. N-a trecut mult și a apărut lupoaica. Își tîra piciorul rănit. S-a oprit și a cercetat locul. S-a apropiat de pui și l-a mirosit. Puiul, hămesit, a început a suge.

Horia n-a fost supărat pentru fapta lui Ion. L-a certat pentru nechibzuința de-a se duce în pădure cu puiul de lup în brațe. I-a spus fiului :

— Ai avut mare noroc că lupoaica era rănită. Dacă ar fi fost teafără, te sfîșia și nu mai erai pe lume.

— Dar cum a știut, tată, că i-am adus puiul ?

— M-a urmărit pe mine, s-a tîrît după mine prin desișuri, a stat în preajma puiului pînă cînd ai pornit tu cu el. Te-a urmărit și pe tine, s-a tîrît și după tine, tot prin pădure, să nu fie văzută de oameni, simțită de cîini.

Cel mai supărat era țăranul cu juncanul. I-a spus lui Horia cînd a aflat de fapta lui Ion :

— Dacă ar fi făcut una ca asta băiatul meu, l-aș fi ucis în locul puiului de lup.

Horia i-a răspuns țăranului :

— Eu nu-l ucid pe Ion. Și tata mi-a adus un pui de capră sălbatică și eu i-am dat drumul în pădure. Mama zicea să-l tăiem, s-avem ce mînca, dar eu l-am furat și i-am dat drumul.

Horia nici nu și-a dat seama cînd a trecut timpul. A ajuns la Păltiniș, locul de unde trebuia să pornească mai departe spre Viena, împreună cu vărul său, Pătru Nicola. Aici, în casă la Anton Romei, avea întîlnirea cu Cloșca și Crișan.

Casa lui Anton Romei era în pădure, în poiana Cerbului. Era o casă veche, țuguiată, acoperită cu șiță afumată, cu cerdac îngust, cu stîlpi și scînduri înflorate.

— Hei ! Onaca ! a strigat Horia de departe la fata lui Anton Romei.

Cîinele lui Romei a lătrat puțin și a tăcut. L-a liniștit Onaca.

Bătrînul Romei l-a întîmpinat pe Horia cu brațele deschise, zicînd :

— Vină la tata în brațe, Horia. Ești așteptat de noi toți. A venit Cloșca, a venit Pătru Nicola, numai Crișan n-a venit încă.

Horia, după ce l-a îmbrățișat și sărutat pe bătrîn, a sărutat-o și pe Onaca, zicînd :

— Tu îmi ești ca și o soră bună, Onaca.

Cloșca s-a ridicat în picioare și l-a întrebat pe Horia, îngrijorat :

— Nu te-a văzut nimeni că ai venit aici ?

— M-o văzut cîinele Onacăi și a lui Anton Romei, a glumit Horia.

Lui Pătru Nicola i-a spus :

— Mă bucur că ai primit să mă însoțești la Viena. Nimeni nu s-ar putea gîndi că tu mergi cu mine... Îl putea bănui pe Cloșca, pe Crișan, dar pe tine și pe Onaca nu v-ar putea bănui de așa ceva...

Anton Romei l-a întrebat pe Horia :

— Crezi că la Viena ai să afli libertate românilor, Horia ?

— Libertatea este în inima noastră, baci Anton, a răspuns Horia.

Bătrînul Romei i-a spus Onacăi :

— Hai, fată, pune tanere, pune figii, adă clisă și vinars. Avem oaspeți de vază azi și noi trebuie să fim gazde adevărate. Oamenii vin de pe drum și se duc iar la drum.

— De pe un drum venim și pe altul ne ducem, bine ai zis, baci Anton, a vorbit Horia.

Pătru Nicola era neliniștit din cauza lui Crișan. A zis :

— Crișan întîrzie, mă tem...

— Numai ce ne dă de știre cîinele nost, i-a încurajat Onaca pe musafiri.

— Să nu i se întîmple ceva, și-a arătat îngrijorarea, din nou, Pătru Nicola.

Onaca l-a liniștit pe Pătru :

— Drumul e greu, lunecos, a plouat astă-noapte...

Horia a schimbat vorba și a întrebat-o pe Onaca :

— Te-ai pregătit pentru iarnă ? Ți-ai adunat lemne destule ? Farină aveți ?

— Am cărat cu spatele toată vara lemne, Horuț. E tare greu. Nu mai sînt nici eu tînără.

— Nici bătrînă nu ești, Onaca, a complimentat-o Horia.

— Am patruzeci de ani, Horuț, a răspuns Onaca.

Pătru Nicola a privit-o pe Onaca și i-a spus :

— Dacă n-ai vrut să te măriți... Eu...

— M-ai fi luat, Pătru ?

— Te-aș fi luat, Onaca. Nu era femeie mai vrednică și mai frumoasă în munți la noi.

— Și mai este, Pătru, a adăugat Horia.

— Horuț, dumneata rîzi de mine, a zis Onaca, roșindu-se toată.

— Nu rîd, Onaca. Cît pe ce eram să fim cimotie de neam. Pătru voia să te ia de nevastă.

— Dar n-a vrut ea, a răspuns Pătru.

— Am vrut, dar n-am putut, a răspuns Onaca, arătînd cu mîna spre bătrînul orb.

Cîinele a început a hămăi. Onaca a luat pușca de vînătoare a bătrînului și a ieșit afară. A strigat la cîine :

— Oacea ! Oacea !

Crișan a întrebat de departe :

— Venitără ?

— Venitără, a răspuns Onaca.

Crișan și-a liniștit cîinele, care se încăierase cu al Onacăi :

— Faceți pace proștilor, urîților.

Cîinii au mîrîit unul la altul și s-au liniștit.

Onaca i-a spus lui Crișan :

— Pătru Nicola era tare îngrijorat că nu vii.

Crișan s-a aplecat și a sărutat mîna lui Anton Romei. Bătrînul l-a întrebat :

— Tu ești, Crișane ? Grăiește.

— Eu, baci Anton, a răspuns Crișan.

— Te cunosc după glas, a zis bătrînul. Tu ești.

Cloșca și-a dezbrăcat cojocul fără mîneci și a zis :

— E tare cald în casă. Nu trebuia atîta foc în sobă.

Onaca l-a întrebat pe Cloșca :

— Ce face Marina ta, Cloșcuț ?

— Mulțam de întrebare, Onaca. Marina este sănătoasă și îți trimite și ție sănătate. Se mai duce din cînd în cînd la soră-mea, la Abrud-sat, se mai duce la Cîmpeni, mai cu treabă prin casă, prin ogradă...

— Nepotul tău, Vasile Sgîrciu, s-a însurat ? a întrebat Onaca.

— Însurat, însurat, are și copii, a răspuns Cloșca.

— Vasile Sgîrciu, băiatul Achimiei, e băiat de nădejde, Cloșca, a adăugat Horia.

— Surcica nu sare departe de trunchi, a zis Anton Romei. Nepotul seamănă unchiului.

— E băiat bun, a zis Cloșca. Ține la sora mea, ține la mine și îl iubește pe Horuț mai mult decît pe oricine.

— Marina tot tînără și frumoasă, Cloșca ? a întrebat bătrînul.

— Nu mai este ce a fost, baci Anton, a răspuns Cloșca. Au trecut ani și mai îmbătrînim cîte puțin...

Romei a tăcut. A pus mîna pe umărul lui Crișan, care sta lîngă el, și a întrebat :

— Dar tu, Crișane, ce zici ? Ce mai faci ?

— Mulțam, baci Anton. Trăim. Om vedea noi ce-om face...

Anton Romei se gîndeă la povestea lui Crișan. George era unicul fiu al iobagului Golda Marcu din satul Vaca. Rămas orfan de tată și de mamă, l-a crescut popa Giurgiu din satul Zdrapți. Un nume i-a dat tatăl, un altul i-a dat preotul Giurgiu, iar pe cel de al treilea i l-a dat Rafaela, fata preotului. Rafaela știa că toți locuitorii din acele părți erau crișăni...

Crișan s-a făcut flăcău. L-a văzut contele Gyulay și l-a luat, ca soldat, în regimentul său de dragoni. Rafaela a rămas uimită cînd l-a văzut în uniformă de dragon. I-a spus :

— Parcă ești un altul, Crișane. Nu mai semeni cu acel care ai fost în sat...

Crișan îi povestise Onacăi toată întîmplarea cu ani în urmă. Anton Romei fusese la Zdrapți și la Vaca. L-a cunoscut pe preotul Giurgiu, a cunoscut-o pe Rafaela. Rafaela era de aceeași vîrstă cu Onaca.

Bătrînul i-a poftit pe musafiri să mănînce şi să bea cîte o figie de vinars.

Onaca a umplut figiile de lemn cu vinars, a rupt pita, a tăiat clisa şi a zis :

— Luaţi, ospătaţi, beţi.

Bătrînul a ridicat figia şi a zis :

— Să urăm lui Horea şi lui Pătru drum bun la Viena şi să fie drumul cu folos pentru iobagii români.

Pătru Nicola i-a spus lui Horia :

— Am auzit că voia să meargă la Viena şi Ştefan Trif.

— Voia el, dar iobagii nu au încredere în el, a răspuns Horia. Trif e lacom de bani şi n-are cuvînt. Nu te poţi încrede în el.

Anton Romei a început a vorbi de sarcinile iobăgeşti din trecut.

Crişan l-a ascultat cu atenţie pe bătrînul Romei şi a adăugat :

— S-a înăsprit iar iobăgia, baci Anton. Va veni vreme să avem sarcini iobăgeşti tot mai grele.

— Oi spune şi asta împăratului, a zis Horia.

Anton Romei i-a dat de grijă lui Horia :

— Pune totul pe chîrtie, Horia. Nimica să nu uiţi. Spune împăratului că sîntem străini la noi acasă, că iobagii nu mai pot răbda năpasta feudalilor.

Horia s-a ridicat şi a vorbit către Pătru :

— No, hai, vere.

Cloşca i-a dat lui Horia o pungă şi i-a spus :

— Am strîns s-aveţi pentru drum. Oamenii nu au parale, dar ceva tot s-a strîns... Ia-i. Nu se ştie ce se poate întîmpla...

— Mulţam, Cloşcuţ, a zis Horia.

Crişan i-a dat lui Pătru desaga pe care a adus-o şi a zis :

— Eu v-am adus clisă şi pită. Banii să-i cruţaţi pentru Viena. Are dreptate Cloşca : ştii cînd pleci, dar nu ştii cînd te întorci.

Drumeții și-au luat rămas bun de la gazde și au pornit. Au fost conduși de Cloșca și Crișan o bucată de drum. S-au oprit cu toții în creasta muntelui. S-au sărutat și au jurat să rămînă frați pînă la moarte.

2

Luni, prima zi de Florii din primăvara anului 1784, Horia, însoțit de notarul Enyedy, a fost primit în audiență de către împăratul Iosif al II-lea.

Horia a îngenunchiat. Iosif s-a apropiat de el și i-a spus :

— Iar ai un necaz, Horia. Ridică-te, nu sta în genunchi înaintea mea. Prietenul meu, notarul Enyedy, mi-a scris în Sardinia că m-ai așteptat toată iarna. Ce să-i faci, a trebuit să mă duc să-mi îngrijesc sănătatea.

Iosif se întorsese din Italia plin de entuziasm și gînduri umanitare. A început să-i vorbească lui Enyedy, uitînd de Horia, despre toleranță, despre reforme, despre tot ce a auzit și a plănuit cît a stat în străinătate. Avea planuri mari. Plănuia să înceapă construcții de școli și universități, teatre, spitale, biblioteci.

Iosif și Enyedy au vorbit despre națiuni, despre patrie, despre cultură.

— Hei, ce zici, dragă Enyedy ? a întrebat Iosif.

Enyedy vorbea fără teamă față de împărat. Fuseseră colegi de Facultate și erau prieteni, mai ales din anul 1780, după moartea Mariei Tereza, cînd i se deschisese drumul la palat fără nici o opreliște. Deși știa că Horia vorbea perfect germana, Enyedy i-a spus lui Iosif :

— Tendința națională a fiecărui popor crește, se dezvoltă, fiecare tinzînd să se afirme cu ce are mai bun, mai specific. Tendința națională și cea universală se îmbină una cu alta. Statul și cultura lui națională nu se pot desăvîrși decît dacă se încadrează în dezvoltarea unitară a

omenirii. Naţiunile apar ca factori de dezvoltare a omenirii, iar forma lor culturală apare ca purtătoare a evoluţiei universale.

Iosif a adăugat, întrerupîndu-şi prietenul :

— Nu trebuie să uităm nici experienţele trecutului, tradiţiile, dragă prietene Enyedy.

Juristul şi-a continuat firul gîndirii :

— Trecutul nu se articulează şi nu capătă înţeles decît după ce prezentul şi viitorul s-au încorporat în procesul de dezvoltare al societăţii, majestate. Fiecare om trebuie să aibă un ideal. Omul care nu are ideal, o pasiune, un avînt, nu poate fi nici liber, nici fericit.

Enydy s-a oprit, l-a privit pe Horia, a schiţat un zîmbet de înţelegere şi prietenie şi a continuat :

— Eu cred că şi iobagii din Transilvania, care vin la Viena să-şi caute dreptatea, sînt mînaţi de un ideal, de o pasiune, de un avînt al inimii şi conştiinţei lor. Au idealul şi pasiunea dreptăţii şi libertăţii, au conştiinţa că sînt o naţiune şi vor să trăiască la fel ca toate naţiunile.

— Dar cînd vor ajunge la conştiinţa puterii şi valorii lor, dragă Enyedy ?

— Cînd vor fi eliberaţi de iobăgie, cînd vor primi pămînt, cînd vor avea mai multe şcoli publice, şi în limba lor, cînd copiii lor vor putea învăta meserii, cînd vor putea deveni profesori, medici, juriști, ingineri, judecători, scriitori şi artişti, cînd vor căpăta drepturi politice egale cu celelalte naţiuni. Atunci vor dobîndi şi o conştiinţă nouă.

Faţa lui Horia s-a luminat. Nu înţelegea chiar totul ce spunea Enyedy, dar cuvintele lui i-au mers la inimă.

În vreme ce Enyedy pleda, de fapt, cauza românilor din Transilvania, Horia îl privea pe împărat şi îşi spunea în gînd : „S-a schimbat împăratul, nu mai are parcă vlagă în trup. E bolnav, bietul de el. O trecut un an şi mai bine de cînd nu l-am văzut. Arăta mai zdravăn atunci. Numai inima i-a rămas neîmbătrînită."

Iosif l-a privit cu îngăduință pe Horia și i-a spus :

— Vorbește, te ascult.

Horia i-a înmînat un sul de hîrtie, așa cum l-a îndemnat juristul Enyedy, prietenul domnului Marți din Abrud. Horia adusese și scrisori din Transilvania. Una i-a dat-o domnul Marți, iar a doua i-a dat-o domnul nobil român Alexandru Chendi din Cîmpeni. Amîndoi erau prieteni buni cu Enyedy și cunoscuți apropiați ai împăratului, de pe cînd aceștia învățau la Viena, la universitate.

Iosif a luat sulul și a întrebat :

— Ce este, Horia ?

— Un memoriu în care este scris tot năduful iobagilor români. E pus pe chîrtie tot ce aveam pe sufletul nostru, împărate.

Iosif a desfăcut sulul, l-a privit și a zis, punîndu-l pe masa sa de lucru :

— Oi vedea eu, oi cerceta...

Horia a oftat ușurat. Iosif i-a spus :

— Ți-i sufletul greu, Horia.

— Greu, împărate, tare greu, a răspuns Horia.

— Vorbește, nu te feri de mine, l-a încurajat Iosif. Eu te cunosc pe tine și tu mă cunoști pe mine. Ai încredere în împăratul tău, Horia...

Enyedy i-a făcut semn de îmbărbătare.

Horia a prins curaj și a început a povesti cum o duc iobagii și ce fac domnii feudali, cum respectă poruncile sosite din Viena. A încheiat zicînd :

— Apoi, judecă, preadrepte împărate, cu ce să ne mai plătim și noi de bir și de toate cele dări ! Toată săptămîna nu-i a iobagului : patru zile de robotă, a cincea la pescuit, a șasea la vînătoare, a șaptea e ziua Domnului și de multe ori nici pe aceea n-o avem, căci domnii ne-o iau și pe aiasta... Dacă ne ducem și ne jelim la Sibiu, sîntem bătuți ; dacă venim și ne jelim dreptății voastre, sîntem iar bătuți, cînd ne întoarcem acasă. Domnii ne cer bani pen-

tru a ne răscumpăra zilele de robotă și bani nu avem de unde face. Nu avem voie să luăm din pădure nici un lemn de lipuit o casă, nici pentru făcut butini de berbințe de pus apa. Nici rășină nu avem voie să culegem din pădure. Taxele de răscumpărare au crescut din an în an, după lăcomia domnilor nobili. Domnii zic că noi am pornit tumultul, tulburarea din Cîmpeni din primăvara anului trecut. Dumitru Todea zace închis, dar el i-a oprit pe țărani să meargă la depozitele de băuturi ale negustorilor armeni.

— S-a oprit execuția celor condamnați la moarte, a adăugat Iosif.

— Dar închisorile sînt pline de oameni condamnați la moarte, a îndrăznit Horia.

— Voi cerceta și voi vedea eu ce este de făcut mai departe, Horia. Sînt informat că li s-a făcut stricăciune negustorilor armeni...

— Nu atît cît au plătit iobagii, împărate. Iobagii au făcut stricăciune de vre-o trei sute de forinți și au plătit mai mult de opt mii în ziua de azi. Li s-a confiscat iobagilor tot avutul. Tot li s-a luat și li s-a vîndut la licitație publică pentru a plăti armenilor despăgubirile cerute.

Horia căuta să-i spună împăratului, cît mai scurt, toate păsurile pentru care venise la Viena. A continuat :

— Mai este și chestiunea pășunatului. Ni s-a luat dreptul de pășunat. Avem greutăți din partea domnilor nobili în privința aprovizionărilor cu bucate. Pe vremuri aveam și noi dreptul de a aduce bucate din Ungaria, fără a plăti vama. Azi ni s-a luat acest drept, care a rămas un privilegiu al domnilor nobili, al țăranilor unguri și sași. Sîntem siliți să cumpărăm bucatele de la stăpînii domeniului, la prețurile fixate de ei, după bunul lor plac.

— Puțină răbdare încă, Horia, a zis Iosif.

— Noi nu mai putem răbda, împărate, a vorbit Horia. A ajuns cuțitul la os, cum zice românul.

Iosif a zîmbit amar și s-a adresat, din nou, lui Horea :

— Pîrăul de munte e gata să se bulzească... Ce se întîmplă cînd se bulzește ?

— Apoi, atunci nu mai ai ce-i face, împărate. Ia tot ce întîlnește în calea lui...

— Se vede rădăcina neamului vostru, Horia... De unde își trage seva aceste rădăcini ?

— De la Sarmizegetusa și Roma pornesc rădăcinile noastre, împărate.

— Ce nu-ți iartă domnii feudali, Horia ? a întrebat Iosif.

— Nu-mi iartă călătoriile pe care le-am făcut la dreptatea voastră în cele trei rînduri. Din 1779, cînd am venit prima dată, de-atunci mă tot urmăresc și mă asupresc în toate felurile.

— Prima dată ai vorbit și cu mine și cu împărăteasa... Asta nu-ți iartă, va să zică...

— Ie. Nu mi-o iartă mie și nu l-au iertat nici pe Dumitru Todea.

— Ce vor domnii ? a întrebat Iosif, din nou.

Horia a răspuns :

— Vor ca țăranii să rămînă robi toată viața. Să rămînă robi ei și copiii lor, și copiii copiilor lor.

Ochii lui Horea s-au umplut de lacrimi. L-a privit pe împărat și a zis :

— Pentru prinderea mea s-au dat circulări în toate orașele și comunele din Transilvania. În ultima carte de urmărire au scris că sînt periculos pentru liniștea și orînduirea statului. Sînt acuzat c-am făcut agitație printre oameni la Abrud, la Zlatna, la Huedin și prin alte locuri din munți.

— Nobilii din Transilvania pretind că plîngerile voastre împotriva lor constituie un început de răzvrătire...

— Ei vor ca numai poruncile lor să fie ascultate... Ei au spaimă de Viena...

— Dar spaima voastră de unde vine ?

— Spaima noastră vine de la domnii feudali. Lor le ia parte guvernul din Sibiu, nu nouă. Guvernul din Viena trimite plîngerile noastre guvernului din Transilvania... Tot cei care ne asupresc ne judecă, ne împart dreptatea... Cînd lupii sînt puși judecători peste turma de oi...

— Iobagii cer să nu mai fie iobagi...

— Ie, împărate. Nu-i un păcat acesta...

— Nu-i un păcat, Horia. Nu-i un păcat, sînt de acord cu acest lucru, dar... .

— Nobilii au oprit conscripția militară, împărate. Iobagii, care se duc la conscripție, sînt arestați, bătuți, închiși. Nu țin seama nici de porunca împărătească... Nici de porunca Mariei Tereza nu ascultau... Făceau ce pofteau și fac ce poftesc și în ziua de azi...

Enyedy a zîmbit și i-a spus lui Iosif pe franțuzește :

— Feudalii se tem că rămîn fără iobagi, majestate. Nu vor ca iobagii să nu mai fie iobagi, să nu mai asculte de poruncile lor și să aibă și arme în mîinile lor...

Horia l-a întrebat pe împărat :

— Cum rămîne cu înscrierile în regimentele de grăniceri ? Noi am hotărît să ne ducem la conscripție...

Iosif era agitat. S-a ridicat din jilț și a zis :

— Spune iobagilor că porunca mea este că se pot înscrie în regimentele de grăniceri.

Horia, încurajat de spusele și hotărîrea lui Iosif, a zis :

— Oare nu poate fi pe lume și o judecată pentru domnii nobili ? Cine poate oare să-i judece, să-i tragă la răspundere pentru toate nesupunerile și fărădelegile lor ? Nici împăratul nu-i poate judeca ?

Privirea lui Iosif era tristă, obosită. S-a apropiat de Horia și i-a spus :

— *Thut ihr das.* Faceți voi aceasta.

Horia a rămas mut. Repeta, în gînd, cuvintele împăratului : „*Thut ihr das, thut ihr das.* Faceți voi aceasta, faceți voi aceasta." Erau cuvintele unui împărat disperat, slab, neputincios în fața puterii și tradițiilor feudalilor

din întinsul său imperiu. Nu erau cuvintele unui împărat, ci mai degrabă cuvintele unui vasal, unui prizonier în propria sa țară, în propriul lui palat imperial.

Iosif s-a dus la geam, a privit în parcul palatului și i-a spus lui Horia :

— Încep a înverzi copacii, Horia... Vezi, uneori mă gîndesc dacă coroana pe care o port pe cap nu-i mai grea decît cojocul sau sumanul tău ciobănesc...

Revenind în fața biroului, Iosif a luat o hîrtie, pe care era scris cu litere mari, groase, caligrafice : *Salvus Conductus.*

Înmînîndu-i hîrtia lui Horia, a spus :

— Îți dau acest *Salvus Conductus,* această Poruncă de scutire împărătească, prin care se încetează orice urmărire împotriva ta. Du-te cu Dumnezeu. Pe domnul jurist Enyedy îl rog să mai rămînă cîteva clipe la mine. Am să-i vorbesc.

Horia a îngenunchiat iar în fața împăratului și a zis :

— Mulțam frumos pentru primire și ascultare.

3

Horia s-a oprit la berăria din apropierea palatului imperial, unde știa că îl aștepta Pătru Nicola și de unde trebuiau să pornească spre casă, în Transilvania.

Pe terasa berăriei a fost oprit de către baronul Torockay :

— Ești iobag din Transilvania ?

— Ie, domnule.

— Iar ați venit să vă jeliți împăratului vostru ?

— Am venit iar.

— Degeaba vă jeliți. Trebuie să munciți, să vă achitați sarcinile iobăgești... Nu pierdeți vremea la Viena... La Viena nu aflați dreptatea...

— Om afla-o noi pînă la urmă, domnule. Doar sîntem și noi o națiune...

— Voi nu sînteți nimic, s-a îndîrjit baronul.

— Nu sîntem azi nimic, dar om fi mîine, a răspuns Horia, plin de demnitate și curaj.

— Iaca cine s-a găsit să vorbească, să facă filozofie cu baronul Toroczkay... Eu sînt...

— Cel mai bogat om din Transilvania, cu cele mai întinse domenii, a completat Horia. Aveți băi, păduri, mori, podgorii, aveți iobagi și bani de aur în băncile din Viena și Budapesta...

— E numele cel mai ilustru și mai vechi din Transilvania, iobagule.

— S-avem iertare, domnule, a cutezat Horia. Dacii au cel mai vechi și ilustru nume în Transilvania...

— Calicilor ! a strigat baronul. Ar trebui să pun vizitiul să te biciuiască.

— Aici sîntem la Viena, nu pe domeniul domniei-tale, l-a înfruntat Horia. Și pe urmă, începînd de azi, nu mai sînt iobag, împăratul mi-a dat o carte de scutire de iobăgie și de toate.

Horia scoate din tașca de piele Porunca de scutire împărătească. Baronul a întrebat :

— Ți-a dat *Salvus Conductus ?*

— Mi-a dat *Salvus Conductus*, a răspuns Horia. băgînd hîrtia în tașcă. Poate s-o îmbunătățiți și viața noastră, a iobagilor..

— Dacă ați pune avînt și pasiune în muncă, n-ați avea situația pe care o aveți, a zis baronul.

Horia a răspuns :

— Robul nu poate munci cu avînt și pasiune, domnule baron. Dar are și iobagul pasiunea și avîntul lui, patima lui...

— Care ? a întrebat baronul.

— Pasiunea și patima dreptății, avîntul libertății, a vorbit, calm, Horia. Avem pasiunea și avîntul unei vieți omenești, demne.

Toroczkay s-a urcat în trăsură și a plecat.

La berărie, Horia a fost întîmpinat de doi meșteșugari pe care îi cunoscuse cu vreo două luni mai înainte. Unul, nalt, slăbănog, era muncitor teslar, iar altul, cu părul blond și barbă ascuțită, reprezenta breasla tăbăcarilor din Viena.

Tăbăcarul, care fusese martor la înfruntarea cu baronul, i-a spus lui Horia :

— E prima dată cînd am asistat la o înfruntare dintre șerb și stăpîn. Ai vorbit ca un înțelept, Horia.

Patronul berăriei, la care Horia venise de multe ori, s-a amestecat și el în vorbă și a spus :

— Împăratul este un om milos și bun, cu dragoste de iobagi, cu dragoste de cei în suferință.

Conducătorul breslei tăbăcarilor avea altă părere despre Iosif al II-lea și a zis :

— Iosif nu-i nici bun, nici milos, nici cu dragoste pentru omul în suferință, nedreptățit. Totul face din calcul politic. Este un despot cu înfățișare de preot catolic, de iezuit. Este un despot ca și Maria Tereza, ca și tată-său, Francisc I, ca și bunică-su, Carol al VI-lea, pozează cînd în Traian, cînd în Decebal... Politica pe care a urmat-o Maria Tereza, o urmează și o urmărește și el : o țară, un popor, o limbă, o religie... Pînă la urmă toți își dau mîna împotriva iobagilor : împărat, nobil, episcop, mareșal. Se unesc într-o sfîntă alianță cînd văd primejdia cu ochii. Azi îți dau *Salvus Conductus* și mîine pun călăul să te tragă pe roată...

— Maria Tereza dorea să facă reforme, dorea să înființeze regimente de grăniceri români, l-a întrerupt Horia pe reprezentantul breslei tăbăcarilor. Și împăratul este pentru conscripția militară a iobagilor români din Transilvania.

— A face regimente de iobagi nu înseamnă a face reforme, Horia, și-a continuat firul gîndirii reprezentantul tăbăcarilor. Iobagii schimbă un jug cu altul... Iosif, ca și Maria Tereza, are nevoie de soldați care să lupte și să moară pe cîmpurile de luptă din Europa, apărînd șubredul imperiu al Habsburgilor. Catolicii nu se pot înțelege nici cu nobilii calvini și husiți, nu se pot împăca nici cu cei lutherani. Dar pînă la urmă își dau mîna împotriva răsculaților care își cer dreptul de a trăi liberi sub soare.

Pătru Nicola era îngrijorat de întîmplarea cu baronul și i-a spus vărului său :

— Ne ține minte baronul, nu uită. Cînd ne întoarcem la noi în munți, pune să ne caute.

— Poate că punem noi și-l căutăm pe el, a glumit Horia.

— Horia a început a cerceta cartea de poezii a lui Klopstock, pe care o avea în față muncitorul tăbăcar.

Muncitorul l-a întrebat pe Horia :

— Ai citit poeziile lui Klopstock ? Vrei să-l vezi ?

— Să spun drept, am citit cîte ceva, n-am înțeles chiar tot, dar mi-au mers la inimă unele versuri. Cu Esop și Alexandru Machedon mă descurc eu mai ușor... Faine versuri scrie Klopstock. Sînt după inima și cugetul meu, domnule reprezentant al muncitorilor din breasla tăbăcarilor.

Muncitorul i l-a arătat lui Horia pe Klopstock, care sta singur la o masă și își bea, tacticos, cana cu bere neagră.

Nalt, voinic, cu părul sur și ondulat, ca o perucă, poetul a ridicat capul și a privit spre masa la care se aflau muncitorii și cei doi români. A auzit pomenindu-i-se numele și a schițat un zîmbet.

Berarul era un mare admirator al poetului. Pe pereții berăriei erau cartonașe și tăblii de lemn cu versuri și strofe din poeziile lui Klopstock. Pe una din tăblii era scris :

O Freiheit,
Silberton dem Ohre !
Licht dem Verstand, und höher Flug zu denken !
Dem Herzen gross Gefühl !

Horia a citit versurile cu glas tare şi le-a tălmăcit pe româneşte, să înţeleagă şi vărul său care nu ştia nemţeşte.

O, libertate,
Ca pe un clinchet de argint de aud !
Lumină a inteligenţei şi înalt zbor al gîndului !
Măreaţă simţire a inimii !

Marele poet a plătit berea şi, trecînd pe lîngă masa iobagilor şi breslaşilor, văzîndu-i că se ridică în picioare, s-a oprit şi a răspuns cu un zîmbet prietenos şi clătinarea capului pentru respectul arătat persoanei sale.

Tăbăcarul, după ce poetul a trecut, a zis :

— *Das ist Friedrich Gottlieb Klopstock, unser grosser Dichter.* [1]

Horia a spus :

— Îmi plac cîntecele lui care glorifică vitejia oamenilor care îşi dau şi viaţa pentru libertatea naţiunilor lor. I-am citit şi *Messiada,* dar nici acolo n-am priceput chiar tot ce spune.

Berarul, care era lîngă Horia şi-l asculta, a zis :

— El spune în *Messiada* că Dumnezeu nu-i judecă pe cameni după rangurile pe care le au, ci după faptele pe care le săvîrşesc, bune sau rele.

Muncitorii au plecat. Au rămas Horia şi Pătru. Berarul voia să afle de la Horia cum a decurs audienţa şi care era rezultatul. L-a ascultat pe Horia şi i-a spus :

— Dacă Iosif ţi-a dat *Salvus Conductus,* înseamnă că are încredere în dreptatea iobagilor. Asta te scuteşte de multe necazuri şi îţi întăreşte prestigiul printre ai tăi.

[1] Acesta este Friedrich Gottlieb Klopstock, marele nostru poet (în lb. germ. în original).

Eu știu, că doar de la Orăștie am venit aici. Cunosc cum stau lucrurile.

Pătru Nicola era obsedat de întîmplarea cu baronul Toroczkay și a zis :

— Baronul Toroczkay e mai tare ca toate hîrtiile date de împărat.

— Nu-i chiar așa, Pătru, a răspuns Horia.

Patronul a strigat la un băiat de prăvălie să le aducă la masă trei căni cu bere neagră, din aceea din care bea poetul Klopstock. Băiatul s-a executat. Patronul a ridicat cana cu bere zicînd :

— Pentru izbînda iobagilor, dragilor. Pentru frumoasa și bogata noastră Transilvanie.

Au ciocnit toți trei și au băut. Horia și-a șters gura și mustățile cu dosul mîinii și a zis :

— Frumusețea i-o vedem, dar nu-i putem gusta din bogăție, domnule. Mulți nu-i pot vedea frumusețea din pricina lacrimilor, din pricina jelii și durerii.

Horia și Pătru și-au luat rămas bun de la berar și i-au mulțumit pentru sprijinul pe care l-a dat cît au stat la Viena, așteptîndu-l pe împărat să se întoarcă din călătorie.

Pătru Nicola a privit caișii japonezi din grădina berăriei și a zis :

— Au înflorit pomii și par ca niște lumînări aprinse în noaptea de înviere, baci Horia.

— Da, Pătru, au înflorit poate și pentru învierea noastră, a iobagilor români. Au înflorit o dată cu întoarcerea noastră acasă.

4

Iobagii stăteau în jurul focului și îl ascultau pe Horia despre ultima sa călătorie la Viena și primirea la împărat.

După ce Horia a sfîrșit de povestit, nepotul lui Cloșca, Vasile Sgîrciu din Abrud-sat, l-a întrebat pe Horia :

— Atunci ce facem ? Mergem ori nu mergem la centrele de recrutare ?

Pătru Nicola a răspuns în locul lui Horia :

— Iosif al II-lea zice să mergem, nobilii zic să nu mergem...

— Ce spui, Cloşcuţ ? a întrebat Horia.

— Iobagii nu au altă cale, baci Horia. Sînt destule centre de recrutare în Transilvania şi ne-or cuprinde pe toţi.

Grigore Adam din Cristior a început a înşira centrele de recrutare :

— Alba Iulia, Orăştie, Haţeg, Arad.

Bibarţ, reprezentantul ţăranilor din Mihăileni, a zis :

— Preiss şi Brukenthal se împotrivesc conscripţiei militare. Ne împiedică contele Csiszár, nu ne lasă Kemény, viceguvernatorul, ne opreşte baronul Toroczkay.

Trimisul ţăranilor din Vidra la întîlnirea secretă cu Horia, David Avram, a zis :

— Preiss nu-i ca generalul Bucow. Adolf Bucow execută orbeşte ordinile Mariei Tereza.

A vorbit şi Ispas Galdău din Albac :

— Bucow era un călău cu epoleţi de aur pe umăr. Nici iadul nu l-o primi pentru crimele sale. Din ordinul lui i s-au scos ochii lui Anton Romei.

— I-au scos ochii şi tot n-a trecut cu biserica unită, şi-a dat părerea David Avram.

Cloşca s-a întors către David Avram şi l-a întrebat :

— Dumneata l-ai cunoscut pe generalul Bucow, baci David ? Ai fost grănicer.

Omul din Vidra a răspuns :

— Toţi l-au cunoscut. A presărat drumurile munţilor cu morţi. Nu ne-a adus decît ţăpi şi spînzurători.

— Dumneata ai făcut parte din primul regiment de grăniceri români, a continuat Cloşca. În ce an s-a întîmplat, baci David ?

Reprezentantul ţăranilor din Vidra a răspuns :

— Primul regiment de grăniceri români s-a înființat în toamna anului 1760, îndată după răscoala lui Sofronie.

— Fost-ai pe graniță, baci David ? a întrebat Cloșca.

— Am fost la Făgăraș, la Sibiu, la Brașov. O parte din regiment o mers la Năsăud și alta la Orăștie. Atunci au primit grănicerii locuri de fînațe. Dar nu ni s-au dat locurile cele mâi bune. Ni s-au dat locurile cele mai îndepărtate, stîncoase, de unde oamenii nu puteau scoate fînul decît iarna, cu sania. Eu sînt din Vidra și am primit loc de fînaț în Gîful Ampoiului. Puteam primi pe muntele Găina, ori în susul Crișului, ori pe Arieș. Cînd om primi arme, i-om sili pe domni să dea iobagilor locurile bune de fînaț...

Ion Muntaru din Hărpia, cumnatul lui David Avram, a adăugat :

— Domnii nu vor ca iobagii să primească arme, cumnate.

Bibarț a adăugat :

— Dacă te socotești bine, și armata este tot un jug.

— Mai bine soldat la împărat decît iobag la feudal, a zis Ion Muntaru. Se vede că în altfel nu putem scăpa de iobăgie.

Horia, care auzise de întîmplarea de la Mihăileni a lui Toader Clej, l-a întrebat pe Bibarț :

— Pentru conscripția militară a fost schinjuit ?

— Pentru conscripție, baci Horia. Oamenii conteluì Csiszar l-au prins și l-au pus în lanțuri, ducîndu-l la castel, aruncîndu-l în beciurile transformate în închisoare pentru acei care voiau să se facă militari în armata împăratului. Contele l-a schinjuit pe Clej. Îl lovea cu biciul cu plumbi și îi spunea rîzînd : „Să vină drăguțul de împărat de la Viena să te scape. Să vină hoțul de Horia să te scape din mîinile mele. Vi se par grele zilele de robotă, dar lanțurile sînt și mai grele. Toți amăgitorii și agitatorii iobagilor vor fi arestați, judecați și spînzurați. Capetele voastre vor sta înfipte în parii de pe garduri, vor sta înșirate pe toate

drumurile, în toate satele, așa cum au stat și pe vremea unirii cu biserica catolică." Clej primea loviturile și tăcea. Era plin de sînge. Cămașa îi era sfîșiată. Văzîndu-l istovit, epuizat de puteri, contele l-a întrebat, bătîndu-și joc în continuare de el : „Mai vrei arme ? Mai vrei regiment de grăniceri format din iobagi români ? Mai vrei libertate ?"

Venise la sfat și bătrînul octogenar Gavril Todea, tatăl lui Dumitru. Venise însoțit de Iacob, cel de al doilea fecior al său.

Cînd Horia a luat cuvîntul și a hotărît ca o delegație de iobagi, condusă de Cloșca, să plece la guvernul din Sibiu pentru a cere eliberarea celor închiși, bătrînul, văzînd că nu face și el parte din cei propuși, s-a adresat lui Horia, plin de mînie și înverșunare :

— Voi mă socotiți un bătrîn care nu poate merge pe jos pînă la Sibiu. Vă înșelați. Am eu optzeci de ani trecuți, dar mai trag la coasă. Mă țin de urma lui Iacob, cum mă țineam și de urma lui Dumitru, cu brazda. Merg și eu la Sibii pentru a cere guvernatorului eliberarea lui Dumitru și a celorlalți condamnați în tulburarea de la Cîmpeni. Eu, ca cel mai bătrîn din satele de munte, oi vorbi ce trebuie și cred că nu m-or lega și nu m-or bate. Poate or respecta părul alb, zbîrciturile obrazului meu. Știu, nobilii îl urăsc pe Dumitru, cum îl urăsc și pe Horia.

Gavril Todea l-a întrebat pe Horia :

— Nu-i bine să merg și eu cu Iacob al meu la Sibii ?

— Bine, baci Todea, bine, a zis Horia. E chiar foarte bine.

Bătrînul s-a ridicat în picioare și a zis :

— Atunci să plecăm, feciorilor, că poate ajung să-l văd pe Dumitru al meu înainte de a muri. Nu vreau să mor pînă ce nu-l văd liber pe Dumitru.

Cerul era senin. Se auzea vuietul Ampoiului. Țîrîitul greierilor și strălucirea stelelor îi făceau pe iobagi să uite, pentru o clipă, de greutățile prin care treceau și de teroarea care se abătuse asupra satelor lor.

Liniștea nopții a fost întreruptă de țipătul unei bufnițe speriate. Iobagii urmăreau pe cer dîra unei stele căzătoare.

5

În afară de Gavril Todea și feciorul său Iacob, din delegație mai făceau parte Pătru Nicola și Toader Oargă, fratele lui Cloșca.

La Sibiu au tras la Matei Pratea, un fost iobag, meșter dulgher, care s-a răscumpărat de iobăgie.

Matei Pratea i-a primit pe iobagi ca pe frații lui. I-a ospătat, le-a dat găzduire și i-a cinstit cu holircă. Fostul iobag se interesa de viața oamenilor din sate. Știa că problema cea mai grea pentru iobagi era aceea a pășunatului vitelor.

Pătru Nicola i-a dat lămuririle necesare :

— Facem zile de robotă și pentru o capră la pășunat.

Gavril Todea și Matei Pratea au început a-și aminti de iobăgia din tinerețele lor.

Matei Pratea a zis :

— Mergeam tocmai în Ungaria s-aducem orz pentru berăriile din Zlatna și Alba Iulia. Era cale de douăsprezece zile la dus și tot pe atîtea la întors. Cîte o lună și cîte două luni nu mai veneam pe acasă, la neveste, la copii. Așa este, frate Gavril ?

— Așa este, frate Matei. Duceam podvezi la Zlatna, transportam fier de la Hunedoara, căram fînul, băuturile și duceam parii pentru vii, plecam acolo unde ni se poruncea de către domnul feudal.

După ce au vorbit de sarcinile iobăgești din trecut, Cloșca a zis :

— Toate au rămas ca înainte, baci Matei. Ne omoară impozitile de tot felul. Numai din Albac, Vidra, Cîmpeni și Bistra s-au strîns paisprezece mii de forinți pentru cheltuieli de cancelarie, în afară de impozitul către stat,

în afară de confiscările de ceriale și vite pentru întreținerea armatei și ducerea războaielor.

Pătru Nicola a adăugat :

— Subprefectul Komáromi a strîns opt mii de forinți pentru cheltuieli de cancelarie. Este un adevărat jaf și iobagii nu mai pot răbda nedreptatea, tîlhăria.

Pratea, după o clipă de gîndire, a vorbit :

— Iosif al II-lea se folosește de nemulțumirile iobagilor români pentru a-i speria pe nobilii calvini și luteranî din Transilvania și Ungaria.

Pratea a zîmbit și a adăugat :

— Dar și iobagii se pot folosi de nemulțumirea împăratului... Este o situație grea, dar tot iobagii vor birui pînă la urmă. Un război s-a încheiat și altul este gata să izbucnească.

Deputații iobagilor n-au reușit să stea de vorbă cu guvernatorul Samuil Brukenthal. Au fost primiți de secretarul guvernatorului, tînărul Costea. Secretarul i-a ascultat, le-a luat plîngerile scrise și le-a făgăduit să intervină pe lîngă guvernator să-i primească în audiență. Bătrînul Todea i-a dat lui Costea și scrisoarea nobilului Marți.

Guvernatorul, după ce a citit scrisoarea lui Marți, i-a spus lui Costea :

— Acest nobil ungur scăpătat este un nebun. Intervine în favoarea iobagilor. Scrie că Horia este un erou național și cu mare trecere în sate.

Costea l-a întrebat pe guvernator :

— Ce răspuns să dau bătrînului și celorlalți iobagi ?

— Unde sînt iobagii ?

— Așteaptă în fața palatului de două zile și două nopți.

Cînd secretarul Costea le-a spus iobagilor că domnul guvernator nu-i poate primi din cauza grelelor ocupații pe care le are, Gavril Todea a strigat cît l-a ținut gura :

— Dați-mi băiatul ! Băiatul meu putrezește în beciurile castelului din Galda ! Putrezește cum au putrezit și

alții pe care i-ați închis acolo ! Unde este Oprea Miclăuș ? Unde au dispărut, din vremea cînd s-o făcut unirea, Bucur Bîrsan și Radu Sabău ? Domnii calcă în picioare porunca împăratului !

Guvernatorul a fost nevoit să-i primească pe țărani în audiență. În fața palatului se adunau oameni din alte sate, se adunau meșteșugari și negustori din oraș.

Brukenthal i-a ascultat pe iobagi și le-a spus cu duhul blîndeții :

— Vă prezentați la judecătorul Dévay din Zlatna și veți primi dreptatea acolo...

Muntenii, încrezători în cuvîntul guvernatorului, s-au întors și s-au prezentat judecătorului Dévay.

— Domnul guvernator ne-a trimis la domnia-ta, a zis Cloșca. A zis că vom primi dreptatea la Zlatna.

— Ce vreți ? a întrebat judecătorul.

— Eliberarea lui Dumitru Todea și a celorlalți arestați, a răspuns Cloșca.

— Nu pot fi eliberați, a răspuns judectorul. Sînt tulburători ai ordinei publice, sînt înșelători ai iobagilor. Au organizat tulburarea din Cîmpeni...

Cloșca a vorbit :

— Au fost condamnați pentru plîngerile pe care le-au făcut împotriva domnilor feudali, nu pentru tulburare. N-a fost o judecată. A fost o răzbunare, o răfuială.

Dévay amuțise. Își aducea aminte de cuvintele pe care le strigase Dumitru Todea cînd și-a auzit sentința de condamnare la moarte : „Dreptatea și libertatea nu pot fi ținute în lanțuri ! Pătimirile noastre ne vor scoate la lumină ! Nu ne puteți ucide pe toți cîți sîntem în munții noștri !“

Toți cei care au fost la Sibiu au fost arestați și a început imediat procesul.

Dévay l-a întrebat pe bătrînul Todea :

— Ai strigat și ai făcut agitație în fața palatului domnului guvernator din Sibiu pentru eliberarea lui Dumitru Todea și a celorlalți arestați și condamnați ?

— Am strigat, domnule judecător și pot striga și aici, a răspuns bătrînul.

Judecătorul Dévay l-a întrebat și pe Cloșca :

— Ai fost în trei rînduri la Viena cu Horia ?

— Fost.

— Recunoști că l-ai însoțit pe Horia ?

— Recunosc.

Dévay l-a întrebat și pe Pătru Nicola :

— Unde-i Horia ?

— Eu nu știu...

— L-ai însoțit la Viena ?

— L-am însoțit... Pentru asta sînt arestat și judecat acum ?

După deliberarea Forului Dominal, judecătorul Dévay a dat citire sentinței :

„Ion Oargă, zis Cloșca, Gavril Todea, Pătru Nicola și Iacob Todea sînt condamnați a plăti fiecare cîte o amendă de zece forinți, cheltuielile de judecată și bătaie publică. Ión Oargă, Pătru Nicola și Toader Oargă vor primi cîte cincizeci de lovituri, iar bătrînul va primi douăzeci și cinci de lovituri."

Bătrînul a fost dus în car pînă la Albac. Pînă în toamnă a bolit. Era pe moarte și i-a spus lui Iacob că vrea să-l vadă pe Horia.

Gavril Todea era în agonie cînd a venit Horia. A deschis ochii și a zis :

— Bine că ai venit, Horia. Scăpați-l pe Dumitru din închisoare. Nu-l lăsați să moară acolo.

Muribundul i-a vorbit și lui Iacob :

— Să-i spui lui Dumitru că am fost la Sibii împreună, că m-au bătut între hotare, ca pe răufăcători, în văzul lumii, că nu le-a fost rușine de pletele mele albe și de trupul meu bătrîn...

Gavril Todea gîfîia, abia își ținea sufletul. A continuat :

— Iacobe, tu să ai grijă de femeia și copchiii lui Dumitru. Ia sama ce-ți spun.

— Da, tată.

— În spatele tău cade greul.

— Da, tată, oi avea grijă de nepoți și de cumnată.

— Te-au bătut și pe tine și te-au rușinat...

— M-au bătut și m-au rușinat, tată, dar pe dumneata te-au rușinat mai tare. Vezi, n-au respectat bătrînețea și părul alb. La noi, în munți, bătrînii sînt ca niște sfinți. Dar să nu mai vorbim de asta..

— Or bătut și or rușinat și pe alții din alte sate ?

— Or bătut și or rușinat și pe alții, tată.

Bătrînul, revenindu-și din agonie pentru o clipă, a spus lui Horia și feciorului său :

— Scoteți-mă afară, feciorilor. Scoteți-mă la aer curat, la lumina soarelui.

Horia și Iacob l-au scos pe bătrîn afară. L-au așezat pe un scaun cu spătar de mesteacăn.

— E zi cu soare, feciori, a vorbit bătrînul, respirînd adînc aerul de toamnă. O să fie toamnă lungă și frumoasă. Pădurea e galbenă, cade frunza fagului și arinului. Cade frunza, moare Gavril Todea înainte de a-și vedea feciorul ieșit din închisoare.

Gavril Todea a tăcut o clipă, pe urmă a zis, privind munții, pădurile :

— Mă despart de munții cei dragi, de izvoarele cele reci, mă despart de tăuri, mă despart de Criș, de Arieș, de Ampoi...

Bătrînul l-a tras pe Horia de mînă și l-a întrebat :

— Cum rămîne cu regimentele de grăniceri ? Cînd porniți, din nou, la Alba Iulia după arme ?

— Pornim, baci Gavril, pornim... Joi, la tîrgul din Brad, am hotărît cu ortacii mei, Cloșca și Crișan. Am ținut sfat sub podul de pe Criș. Au mai fost la sfat și alți cîțiva oameni, din mai multe sate. Duminică avem adunare la

biserica din Mesteacăn și de acolo pornim la Alba Iulia după arme, baci Gavril.

— Nu-i rău ca iobagii să aibă arme în mîinile lor, Horia. S-or porni din mai multe sate la Alba ?

— Ie, baci Gavril. Vin la Mesteacăn delegați din Vidra, Mihăileni, Cristior, Bucium, Lupșa, Bistra, Albac și Abrud. La Brad a fost și Mîrza Anghel din Handbal, de pe Mureș, și ne-am înțeles să pornească și mureșănii la centrele de recrutare din Deva și Arad.

— Umilința și obida iobagilor numai cu sînge se poate spăla. M-aș face și eu grănicer și aș ataca cu regimentul cetatea de la Galda, l-aș scoate pe Dumitru și pe ceilalți și aș dărîma, din temelii, acest cuib de nedreptate.

Gavril Todea a închis ochii. Iacob i-a spus lui Horia :

— Tata a murit. A murit fericit că poate privi încă o dată munții, pădurile. A murit bucuros că ai venit, baci Horia.

Horia s-a descoperit, și-a făcut semnul crucii și a zis :

— Dumnezeu să-l ierte. S-a stins încă o lumînare care putea alunga întunericul.

6

Curtea bisericii din Mesteacăn era plină de lume. Preotul a ținut o înflăcărată predică despre martirii neamului românesc, despre acei uciși și acei care zac prin închisori. Nu i-a uitat nici pe Gavril Todea, nici pe Anton Romei, nici pe Dumitru Todea. I-a pomenit pe toți acei care au fost martirizați pentru curajul și credința lor. L-a pomenit pe Oprea Miclăuș și a vorbit de suferințele văduvelor și orfanilor rămași pe drumuri.

Lîngă gardul bisericii era un cerșetor șchiop, îmbrăcat în zdrențe, care se ruga de oameni să-l miluiască cu ce pot, cu ce îi lasă inima...

O femeie l-a întrebat pe cerșetor :

— De unde ești, omul lui Dumnezeu ?
— Din Brad, a răspuns cerșetorul.
— De cînd ai rămas beteag ?
— Am fost schinjuit de domnii feudali...

Pe la amiază a sosit la biserica din Mesteacăn un alt om îmbrăcat în zdrențe, cu o cruce mare de lemn în spate.

— E Crișan ! a strigat cineva.

Țăranii l-au înconjurat pe Crișan.

Bibarț, care venise în fruntea delegaților iobagi din Mihăileni, i-a spus lui Crișan :

— Mai este aici un cerșetor șchiop și m-am uitat să văd dacă nu seamănă cu tine, Crișane...
— Seamănă ? a întrebat Crișan.
— Nu seamănă, a răspuns Bibarț.
— Unde-i cerșetorul ? a întrebat Crișan. Și eu m-am îmbrăcat în zdrențe, ca cerșetor, pentru a nu fi recunoscut de oamenii stăpînirii, de iscoade și trădători.

Toader Clej a privit locul unde fusese cerșetorul și a zis :

— Oacea era, dar nu-l mai văd.
— De cu noapte a venit la biserică, a lămurit Vasile Sgîrciu din Abrud-sat, nepotul lui Cloșca. Nu-l mai văd nici eu printre oameni, a dispărut.

Cerșetorul de lîngă gardul bisericii se făcuse nevăzut. Intrase parcă în pămînt.

Horia a ieșit din biserică și, apropiindu-se de Crișan, i-a spus :

— Bine c-ai venit, Crișane. Părintele spune că sîntem spionați de către stăpînire. Prim-pretorii Naláczi și Gál l-au însărcinat pe gornicul Petre Cara să ne urmărească, să ne spioneze și să dea de știre funcționarilor domeniilor de tot ce facem și hotărîm.

Horia l-a văzut pe Toma Gligor, iobag din Cristior, consătean cu Petre Cara, i-a făcut semn să se apropie și l-a întrebat :

— Spune, Gligor, așa este ?

— Așa este, a răspuns Toma Gligor din Cristior. Gornicul Cara este primejdios. El s-a dat de partea feudalilor, nu ține cu iobagii. Pe față zice că ține cu iobagii, dar prin spate, în ascuns, îi trădează pe iobagi.

Horia i-a spus lui Bibarț :

— Trebuia să-l cercetați pe falsul cerșetor mai bine. Descoperiați în el pe Cara sau pe Trif, sau pe alt gornic care a trecut de partea domnilor nobili. Poate că era Marcu Ursu cel tînăr, ori Marcu Ursu cel bătrîn...

— Era un om cam la patruzeci de ani, a vorbit Bibarț. Așa arăta la față.

— Cam atîta are și Cara, a spus Gligor. S-ar putea să fi fost chiar el. Și-a ras barba de călugăr. Nu și-a lăsat decît mustața.

— Cerșetorul avea barbă albă, plete albe, mustăți albe, a zis Bibarț.

Stana Miclăuș s-a apropiat de Horia și i-a spus :

— Am îmbătrînit de cînd bocesc după bărbatul meu, Horia. Umblu pe la toate porțile de închisoare, întreb, dar nicăierea nu aflu un cuvînt bun. Din anul 1760 tot plîng și jelesc și nu știu dacă omul meu este viu sau mort. Nimeni nu-mi spune.

Crișan a încurajat-o pe văduva lui Oprea Miclăuș :

— Ai răbdare, Stana. L-om răzbuna noi pe Oprea și pe toți acei care au suferit nedreptățile feudale și papistașe.

Preotul, care sfîrșise predica, a ridicat mîna spre mulțime pentru a se face liniște. Toți au tăcut. Preotul, privind cerul, a început a se ruga cu glas tare :

„Apără, Doamne, poporul tău de iobăgie și umilință. Scapă-l de domnii feudali care zic că sînt creștini, dar sînt mai răi decît păgînii. Păgînii își eliberează robii în cel de al șaptelea an, pe cînd feudalii de la noi vor să-i țină în lanțurile robiei pe țărani în vecii-vecilor. Binecuvîntează, Doamne, poporul tău și apără-l de nedreptate, de mînia celor care îl pun în rînd cu dobitoacele."

Din mulțime s-au auzit glasuri :

— Horia să vorbească !

— Horia !

— A fost la împărat !

Preotul i-a făcut semn lui Horia să treacă în fața mulțimii.

— Liniște ! a strigat cineva.

Murmurele au încetat. Horia a zis :

— S-apropie vremea cînd va trebui să ne facem singuri dreptate. Împăratul a spus că sîntem liberi să mergem la conscripție, să cerem înscrierea în regimentele de grăniceri români. Nobilii s-au ridicat și continuă să se ridice împotriva poruncii împărătești. Noi pornim la Alba după arme. Crișan pornește azi, eu vin peste o zi sau două cu alți delegați ai satelor, pe urmă va porni Cloșca cu alte cete. Vom obliga ofițerii împărătești să execute ordinul împăratului, cum am făcut și în vară. Dacă nu vom reuși să luăm armele în toamna aceasta, le vom lua în primăvară. Noi nu dăm înapoi.

Șase sute de țărani, conduși de Crișan, au pornit la Alba Iulia după arme, la conscripție. Au luat-o peste munți. În mers, fiind informați că vor fi opriți de nobili înarmați, au schimbat drumul și s-au oprit peste noapte în satul lui Crișan, la Vaca.

Rafaela a plîns și l-a rugat pe Crișan să nu se ducă la Alba Iulia, să n-o lase singură, să se gîndească și la băiatul lor, că era mic și avea nevoie de tată.

Crișan a căutat s-o liniștească pe Rafaela. A mîngîiat-o pe obraz și i-a spus :

— Tu singură m-ai lăudat că îmi stă bine în straie de dragon... Ți-aduci aminte ?

— Mi-aduc amințe, Crișane, dar am visat un vis urît și mă tem pentru tine, pentru noi amîndoi, pentru copilul nostru. Te-a visat și mătușa Tereza...

— Cum m-a visat mătușa Tereza ?

— Că te-ai prăbușit de pe o stîncă într-o prăpastie cu șerpi veninoși.

— Rafaela, mi-ai fost femeie bună și credincioasă și n-am ieșit din cuvîntul tău. Noi nu putem trăi ca niște viermi pe acest pămînt. Omul nu-i vierme de călcat în picioare de către domnii feudali. Cine nu se ridică să ceară dreptate și libertate, acela nu-i om, acela merită să trăiască în robie, în lacrimi și suferință. Pe acela nici Dumnezeu nu-l ajută să se ridice, să-și salveze sufletul.

— Nobilii sînt tari și mari, Crișane. Au armata de partea lor.

— Armata este a împăratului și împăratul ține cu iobagii.

— Cu iobagii nimeni nu ține, Crișane. Numai iobagii țin la iobagi, și sînt și printre ei oameni răi și ticăloși, care își pot vinde fratele. Nu poate fi pădure fără uscături. Tata a fost preot și multe lucruri am învățat de la el.

— Preotul Giurgiu, Dumnezeu să-l ierte, a fost un om înțelept. N-a propăvăduit decît dreptatea iobagilor.

Rafaela își aducea aminte de cînd era tînără, înainte de a se mărita. Umbla prin munți, pe Criș. S-a rătăcit. A prins-o noaptea în munte. Stătea cățărată pe o stîncă. Jos clocotea apa Crișului. Plouase mult și matca rîului era plină. A vrut să coboare, dar s-a gîndit c-ar putea aluneca, cădea în prăpastie. S-a oprit locului și s-a prins cu mîinile de rădăcinile unor plante. A încercat, din nou, să coboare. Un cioban i-a strigat :

— Cazi ! Stai pe loc !

Pînă în zori de zi a stat cățărată, cu mîinile încleștate pe tufele de afini de pe stîncă. Se temea să n-o ia vîntul și s-o arunce în Criș ca pe un fulg, ca pe o frunză care se desprinde toamna de pe copac.

Preotul Giurgiu și Crișan au căutat-o toată noaptea. Cînd Rafaela a venit acasă a doua zi, căutătorii au întrebat-o :

— Unde ai fost ?

— Ce-ai pățit ?

Plîngînd le-a povestit toată întîmplarea din acea noapte de groază. De atunci se temea să urce pe piscurile munților. Se temea și cînd urca omul ei, și cînd urca fiul lor.

Crișan a întrebat-o pe Rafaela :

— Și ce ai mai visat ?

— Am visat că era secetă mare, că se uscaseră rîurile și fîntînile. Toate izvoarele se uscaseră. Mureau vitele, mureau oamenii. Oamenii se tîrau pe drumuri, flămînzi, cu burțile umflate. Ciuguleau prin bălegarul cailor cîte un grăunte de orz sau de porumb. Contesa Kemény m-a luat la ea. Mi-a spus că mă face servitoare. Mi-a dat haine noi, m-a pus să mă spăl și nu mă mai cunoșteam nici eu singură. Mă bucuram tare mult că eram servitoare la contesa Kemény. Dar s-a întîmplat un lucru tare ciudat... Mama a venit să mă vadă și contesa a alungat-o de la poartă. Mama a rămas toată noaptea pe maidanul cu bălării de lîngă castel. Contesa mi-a pus în vedere să nu ies din castel, să stau încuiată la mine în cameră, în clădirea de lîngă grajd. M-am uitat pe fereastră și am văzut-o pe mama. Nu plecase. Aștepta un semn de la mine. Am văzut-o cum se culcă pe un maldăr de mărăcini, ca o ciumată, ca o cerșetoare. Mă aștepta pe mine. Am pîndit. Se înnoptase de mult. Am pus scara pe zidul castelului și am sărit dincolo, pe maidanul plin de bălării, la mama. Am mers încet. Mama adormise. M-am culcat lîngă ea, la sînul ei și am început s-o sărut și să plîng. Mama s-a trezit și s-a bucurat. „Ești lîngă mine, te-am văzut, de-acum pot muri liniștită", a zis mama. Eu i-am spus : „Merg cu mata, nu mai rămîn la contesa Kemény." Mama m-a luat de mînă și am fugit împreună în pădure.

Rafaela a adormit povestind visul pe care l-a visat cu o noapte în urmă.

7

Luni, în zori, țăranii iobagi au pornit, din nou, la drum. Au mers pe munți, pe căi ocolite, ascunse, neștiute decît de localnici.

Seara, au ajuns pe muntele din fața satului Curechiu. Au aprins focurile.

Crișan s-a furișat în sat. Voia să vorbească cu primarul Dumitru Fara, un vechi camarad de arme din regimentul de dragoni al contelui Gyulay.

Gornicul Cara din Cristior, cerșetorul din curtea bisericii din Mesteacăn, fiind convins că Horia era acela care îi conduce pe țărani la Alba Iulia după arme, venise cu gîndul de a-l aresta. El voia să-l aresteze încă înainte de a sosi la Curechiu subprefecții Mihai Gál din Baia de Criș și Wolfgang Naláczi din Brad, însoțiți de soldați și gornici, așa cum le trimisese el vorbă.

Cara s-a dus la primarul Bogotea, pe care îl bănuia de complicitate cu iobagii care își aveau tabăra în fața satului, pe munte. Aflase că la Bogotea venise Horia, încă înainte de tulburarea din Cîmpeni. Mai era informat că Bogotea strînsese bani pentru deputații care se duceau la Viena cu jalbe la împărat. Gornicii l-au văzut și pe Crișan împreună cu Bogotea, la tîrg, la Brad.

La primarul Bogotea acasă nu era decît băiatul. Băiatul s-a speriat și a vrut să iasă afară, dar Cara l-a prins de după gît și i-a spus :

— Stai, nu-ți fac nici un rău dacă ești băiat deștept și îmi răspunzi la întrebările pe care am să ți le pun.

— Nu știu nimica, a zis băiatul.

— Nici nu te-am întrebat, a vorbit gornicul. Cîți ani ai ?

— Am împlinit nouă, merg pe zece.

— Ești mare și deștept, poți să-mi răspunzi la tot ce te întreb... Cum te cheamă ?

— Ghigu.

— Ne înțălegem noi doi, Ghigule, nu-i așa ?
— Nu știu...
— Unde-i maică-ta ?
— În sat, la niște neamuri...
— Dar taică-tu ?
— S-o dus cu mama...
Cara sta în ușă. I-a spus băiatului :
— Mi-i foame, Ghigule, dă-mi pită.
Băiatul a deschis podișorul de lemn din perete și a scos o jumătate de pită. A tăiat și i-a dat o bucată străinului. Cara a gustat pita și a zis :
— Nu-i bună.
— N-am alta mai bună, s-a dezvinovățit băiatul.
Străinul a aruncat pita în foc și a întrebat :
— Vinars ai ?
— Să caut în podișor, a zis băiatul.
Ghigu a deschis dulăpiorul, a scos sticla cu vinars și i-a dat-o gornicului :
— De aici bea și tata.
Cara a scos dopul de la sticlă și a mirosit. A aruncat sticla lîngă vatră și a zis :
— E otravă, nu vinars. Vrei să mă otrăvești, Ghigule...
Băiatul a rămas cu ochii holbați la omul străin care intrase în casa părinților săi și se purta ca un stăpîn.
Ghigu era înfricoșat. Cara l-a întrebat :
— Unde-i crăișorul vostru ?
— Care crăișor ?
— Crăișorul vostru, Horia...
— Eu nu-l cunosc pe Horia...
— N-a fost în seara asta la voi ?
— Nu.
— Dar altă dată a fost ?
— Nu știu...
— Unde s-a dus ? La cine s-a ascuns crăișorul vostru ?
— Mă jur că n-a fost nimeni în seara asta la noi.

— Zău ?

— Spun adevărat.

Ghigu se uita la cizmele gornicului, cerceta tăietura ascuțită din față a încăltămintei, tivul de pe margine și înfloriturile de pe piele. Îi cerceta pușca, cartușiera de la brîu, pajura din vîrful căștii și mustățile răsucite, cu vîrfurile în sus, ca niște suliți.

Cara l-a prins pe copil de mînă, l-a tras lîngă el și i-a spus :

— Dacă nu-mi mărturisești unde-i ascuns crăișorul vostru, te ucid.

— Nu știu, n-a fost la noi.

— Îți frig carnea cu vătraiul din jeraticul de pe vatră.

Ghigu, în disperare și spaimă, a strigat :

— Mamă ! Mamă !

Gornicul a rînjit și i-a spus :

— Maică-ta nu te aude, degeaba strigi. Spune unde este ascuns crăișorul vostru.

— Ți-am spus că nu știu.

Cara a scos vătraiul din jeratic și l-a apropiat de copil. A repetat întrebarea :

— Spune unde este crăișorul vostru ? La cine a trăs ? La cine stă ascuns ?

— Nu știu.

Furios, gornicul a izbit copilul, l-a dezbrăcat de cămașa de fuior, l-a trîntit pe podea și a început a-l frige cu vătraiul înroșit în foc.

Vecina lui Bogotea, Eva Pasca, auzind țipete, a venit și s-a apropiat de ușă, dar dîndu-și seama de cele ce se petreceau înăuntru, a sărit gardul și a alergat la Dumitru Fara, unde era Crișan. Pasca i-a spus lui Fara că i-a văzut intrînd în sat pe subprefecți, care mergeau călări în fruntea unui grup de soldați și pădurari înarmați.

Eva Pasca a fugit prin grădini, încercînd să afle unde era primarul Bogotea, pentru a-l înștiința de cele ce se petreceau la el acasă.

N-a trecut mult de la plecarea Evei Pasca și au și apărut gornicii și soldații conduși de Cara. Fara a ieșit afară și a întrebat :

— Pe cine căutați ?

— Pe crăișorul vostru, a răspuns Cara. Unde-i ?

— Căutați-l, a zis gospodarul.

Nevasta lui Fara a deschis fereastra din spatele casei și i-a spus lui Crișan :

— Fugi, Crișane, că vor să te prindă și să te piardă. Pe băiatul lui Bogotea l-au ucis, așa mi-a spus Eva Pasca.

Crișan a sărit geamul și a fugit în pădure. Un gornic l-a văzut și a început a trage focuri de armă după el.

Soldații și pădurarii s-au repezit la Fara, lovindu-l și călcîndu-l în picioare. Dumitru Fara a început a striga în gura mare :

— Ajutor,fraților ! Nu mă lăsați în mîna criminalilor ! Mă omoară !

Nevasta lui Fara a început a striga și ea, a boci. Au început a striga și alte femei din sat.

Iobagii din tabără au auzit focurile de armă, strigătele și bocetele femeilor și au dat năvală în sat.

Era lună plină. Se vedea ca ziua. Lupta a fost scurtă. Un soldat a fost ucis, trei s-au predat, iar ceilalți au fugit și s-au ascuns în pădure. Au fost uciși prim-pretorii Gál și Naláczi împreună cu doi gornici.

Cara a fost prins pe cînd încerca să iasă din sat, travestit în haine de cerșetor, șchiop, sprijinindu-se în cîrje.

Fugarul a fost adus în fața lui Crișan.

— Tu ne-ai urmărit și ne-ai spionat și la Mesteacăn, ticălosule ? a întrebat Crișan.

— Eu.

— Ne spionai ?

— Voiam să aflu pe care drum o luați la Alba Iulia.

Bogotea și-a adus copilul mort și a strigat la criminal :

— Mi-ai ucis copilul, tîlharule !

— Moarte lui Cara !

Gornicul a început a se ruga :

— Iartă-mă, crăişor Horia. Cruţă-mi viaţa.

— Eu sînt Crişan, nu Horia.

Cara a rămas uimit şi a întrebat :

— Nu eşti Horia ?

— Nu, a răspuns Crişan, dar te pot judeca şi eu ca şi Horia... Iobagii te vor judeca.

Din mulţime s-au auzit glasuri :

— L-am văzut la Mesteacăn !

— El era !

— La moarte !

— Omul grofilor !

— Ucigaşul lui Ghigu !

Pădurarul Cara a strigat cu disperare :

— Iertaţi-mă ! Iertaţi-mă, fraţilor !

Primarul Bogotea i-a strigat :

— Copilul meu nu te iartă, cîine !

Un iobag a ridicat securea şi a lovit cu putere. Gornicul Cara s-a prăbuşit ca un buştean putred. Iobagul care a lovit cu securea s-a apropiat de primarul Bogotea şi i-a spus :

— Dreptatea s-a făcut pentru moartea băiatului tău, primarule. De azi înainte vom plăti fiecăruia după faptele sale. Vedem că în altfel nu se poate.

Se crăpa de ziuă. Începea a se roşi cerul către răsărit. Iobagii au făcut cerc în jurul lui Crişan.

— Nobilii se opun să căpătăm arme, să mergem la conscripţie, a început a vorbi Crişan. Trebuie să pornim să stingem pe nobili. Horia a fost la împărat şi împăratul singur i-o spus să facem noi dreptatea...

— Noi am pornit la Alba după arme, a vorbit un iobag. La Alba Iulia să ne ducem...

Crişan a zis :

— La Alba am pornit, nu în altă parte, nu cu alt gînd, dar vedeţi ce se întîmplă, şi la Alba nu mai putem merge şi nici n-am ajunge să luăm arme din mîinile ofiţerilor

imperiali. Să nu uităm că mareșalul Preiss este și el nobil... Am fost atacați mișelește. Pe mine au vrut să mă piarză, pe Horia vor să-l prindă pentru a-l trage în țapă de viu, ori a-l ucide cu roata, deși are ordin de scutire de la împărat. Dar porunca împăratului nu face nici un ban. Nobilii din Transilvania și Ungaria nu țin seama de nimic.

— Ce se va întîmpla cu familiile noastre dacă mergem să stingem pe nobili ? a întrebat alt țăran din ceată.

Crișan a tăcut și a pornit spre marginea satului. S-a oprit și a strigat la țăranii care rămăseseră în urma lui :

— Care vrea să se întoarcă, să se întoarcă, s-o facă acum, nu-l opresc. Să se ducă la casa lui, la muierea și la copiii lui, iar acei care vor să-i stingem pe nobili, să vină după mine.

Mulți au început a striga :

— Ești căpitanul nostru !

— Mergem cu tine, Crișane !

— Să stingem pe nobili !

— Decît să ne întoarcem la iobăgie, mai bine murim cu toții !

— Să ne facem dreptate !

Crișan s-a oprit pe locul numit La Cruce. A privit mulțimea iobagilor din jurul său și a strigat :

— Mai întreb o dată : care vrea să plece acasă ?

A fost o clipă de tăcere. Dintr-o dată au izbucnit glasuri din toate părțile :

— Nu plecăm !

— Mergem cu tine !

— Ești căpitanul nostru ! Horia te-a numit. El te-a trimis cu noi !

Crișan a ridicat mîna și s-a făcut liniște. A întrebat :

— Vreți să vă fiu căpitan ?

I s-a răspuns :

— Da !

— Te urmăm !

— Ești căpitanul nostru !

— Știi meseria armelor, că ai fost în regimentul contelui Gyulay !

— Ia comanda !

Un iobag l-a întrebat pe Crișan :

— Ce facem cu prizonierii, căpitane ? Soldații au aruncat armele și s-au predat.

Crișan a răspuns :

— Soldații care s-au predat să nu fie nici bătuți, nici uciși. Armele lor ne trebuiesc. Să fie lăsați să se ducă la mai-marii lor, să spună ce au văzut și cum a început răscoala iobagilor.

— Merg și eu să stingem pe feudali ! a strigat primarul Bogotea.

Crișan l-a privit pe primar, a chibzuit și a zis :

— Tu rămîi. Noi, iobagii răsculați, frații tăi, te confirmăm în postul de primar. Rînduiește îngroparea morților și rămîi credincios românilor.

S-au auzit iar glasuri din mulțime :

— Să jurăm pe sfînta cruce că vom stinge pe feudali.

— Să jurăm credință lui Crișan.

— Să jurăm că vom urma pe Horia, Cloșca și Crișan.

Crișan a întrebat :

— Facem jurămînt ?

Un țăran bătrîn a zis, descoperindu-se :

— Să jurăm cu toții că nu ne vom întoarce la iobăgie.

Crișan s-a descoperit, și-a făcut cruce și a început jurămîntul :

„Jurăm să luptăm pentru libertatea și dreptatea iobagilor. Jurăm să nu ne mai întoarcem iar la iobăgie."

Toți s-au descoperit, toți s-au închinat și toți au repetat cuvintele lui Crișan.

Au început a suna clopotele bisericii din sat.

Iobagii au ieșit din Curechiu, strigînd :

— Foc palatelor !

— Să facem albe nopțile tiranilor !

— A trecut puterea domnilor feudali !

— Pace colibelor țăranilor !

— Să tremure tot nemeșagul !

Răsculații au atacat castelul din Cristior. Nobilii au încuiat porțile și au început a trage cu puștile din dosul zidurilor.

Răsculații au adus drugi grei de stejar și au sfărîmat porțile. Nobilul Kristiori, român care-și pierduse obîrșia, s-a predat lui Crișan, zicînd :

— Nu mă ucideți, sînt și eu român ca și voi.

Crișan și-a încruntat sprincenele stufoase și a întrebat :

— Român ?

— Sînt urmașul voievodului Bîlea.

Iobagul Boeriu s-a apropiat de nobil și i-a spus :

— Eu tot din voievodul Bîlea mă trag, feudalule. Sîntem oleacă de neamuri atunci... Din aceeași cimotie ne tragem, dar eu nu te cunosc de neam cu mine. Tu nu poți fi din neamul voievodului Bîlea.

— Gîndiți-vă la Dumnezeu, fraților, a început a se tîngui Kristiori. Îmi fac sfînta cruce că spun adevărul.

Crișan l-a privit pe nobil cu milă și a zis :

— Cu sfînta cruce în mînă am pornit lupta împotriva voastră. Voi ați avut veacurile de partea voastră, iar noi avem numai o zi, astăzi poate, care este a noastră.

Nobilul avea invitați. Era masa pusă, plină cu bucate și băuturi. Printre invitați se afla și fata prim-pretorului Pakot, ascunsă în ieslea cailor, în grajd. Fata, adusă în fața lui Crișan, a strigat cînd și-a văzut tatăl mort în curtea castelului, alături de alți nobili răpuși în timpul luptelor :

— Ucigașilor !

— Cine ești ? a întrebat Crișan.

— Sînt fiica nobilului Pakòt, pe care l-ați ucis voi.

Iobagul care a găsit-o ascunsă în ieslea cailor din grajd i-a strigat :

— Te ucid și pe tine, muiere nerușinată ! Taci, ori îți crăp capul cu securea.

Grigore Adam i-a spus lui Crișan :

— S-o potolim pe muiere și s-o cununăm cu un iobag de-al nostru. Iar dacă nu vrea, o dăm pe mîna călăului, să i se taie capul acesta frumos și bălai.

Apolonia, înspăimîntată, a întrebat :

— Mie ? Să mi se taie capul ?

Grigore Adam i-a răspuns :

— Irodiada a cerut capul sfîntului Ioan... Iobagii cer capul tău...

Apolonia a dat cu ochii de Ion Sîrbu, fostul iobag al tatălui său, și l-a rugat cu lacrimi în ochi :

— Salvează-mi viața, Ioane.

— Cum, domniță ? a întrebat Ion Sîrbu.

— Ai auzit ce a spus țăranul acela...

— Auzit, dar nu te iau de nevastă, că nu-mi placi. Mie îmi place una de-a noastră, cu fotă și cu poale, cu opinci cu gurguiul mare și cioareci albi...

Popa Costa s-a apropiat de Ion Sîrbu și i-a spus :

— Fă și tu un bine unei fete de nobil, Sîrbule. Fă-o româncă.

— Apoi, domnule părinte Costan, eu m-oi cununa cu dînsa, dar româncă nu se face cît îi lumea și pămîntul. Fiecare cu națiia lui rămîne. Eu te ascult pe mata și mă cunun...

Iobagii întărîtați de sînge și răzbunare, au strigat, după ce l-au ucis pe nobilul Kristiori și au dat foc castelului :

— La Mihăileni !

— La contele Ladislau Csisczár !

— Să-l răzbunăm pe Toader Clej !

8

Lupta a fost scurtă la Mihăileni. Nobilul, care ieșise să-i oprească pe iobagi, a fost ucis în fața porții de la intrarea în castel.

Soția contelui, Caterina Csisczár, îmbrăcată în haine țărănești, s-a ascuns în podul bisericii. Temîndu-se să nu fie descoperită, în zori a încercat să fugă în pădure, dar iobagii răsculați au văzut-o, au prins-o și au adus-o la judecată.

— Să-l ia de bărbat pe Toader Clej ! a strigat un țăran.

— Să fie spînzurată ! a strigat altul.

— Să i se taie capul cu securea ! s-a auzit alt glas.

În vreme ce făceau pregătiri pentru executarea contesei, prin tăierea capului, a sosit Crișan.

— Opriți execuția ! a strigat Crișan. Noi nu ucidem muieri și copii. Pe muieri, care vor să-și salveze viața, le trecem la credința noastră ortodoxă și le cununăm cu foștii lor iobagi.

Bibarț a întrebat-o pe contesă :

— Vrei să-ți salvezi viața și să-l iei de bărbat pe Toader Clej ?

Contesa, palidă, gata să se prăbușească, a șoptit :

— Îl iau.

Pe loc, popa Costan i-a declarat soț și soție, după o scurtă ceremonie.

Clej a luat-o pe contesă de mînă și a dus-o la el acasă. Castelul ardea.

Mama și-a întîmpinat feciorul îngrijorată de cele ce se petreceau în sat și la castel. Văzîndu-și băiatul cu o femeie tînără și frumoasă, îmbrăcată în portul femeilor de la șes, a întrebat :

— Vrei să te însori cu dînsa, Toader ?

— M-am însurat, mamă. Popa Costan m-a cununat. Iaca, ți-am adus noră. Rămîne aici pînă trece răgulița. Pe urmă om vedea noi ce-om face.

— Dar al cui este, Toader ? Din ce sat este ? Că de la noi din Mihăileni nu este, că le cunosc cu pe toate...

Toader tăcea. Bătrîna și-a privit nora cu neîncredere și l-a întrebat pe fecior :

— Ce știe să facă ? Că o văd tînără și firavă... E prea gingașă...

— E femeie vrednică, mamă...

— Frumușică văd că este, dar nu știu cît de gospodină o fi. Că cele frumoase nu știu decît să se gătească toată ziulica. Mai bine mai urîtă, dar să fie gospodină și de casă...

Cercetînd-o mai bine, bătrîna și-a dat seama că tînăra femeie nu era româncă. A zis cu neîncredere :

— Te pomenești că nici românește nu știe să vorbească...

— E ungurоaică, mamă. Dumneata vorbești ungurește ca și românește, știi mai bine decît mine ungurește.

— Dar o văd îmbrăcată în straie de-ale noastre, a zis bătrîna.

— E îmbrăcată, că s-a temut să nu i se întîmple ceva în timpul acesta de tulburare...

Bătrîna a deschis ușa la podișor, a scos pita, o strachină cu brînză și i-a spus tinerei femei pe-ungurește :

— Ți-o fi foame, copila mea.

— Nu mi-i foame, a răspuns tînăra femeie. Mulțumesc frumos.

— Ești respectuoasă, noră, s-a bucurat bătrîna cînd a auzit-o pe tînăra femeie cum vorbește. Îmi placi. Cu mine ai să te împaci. Nici Toader nu-i om rău. E iute el la mînie, dar îi trece repede și nu știe ce să-ți dea și ce să-ți facă pentru a te împăca.

Văzînd că tînăra femeie nu mănîncă, că stă tristă, bătrîna a zis :

— Eu ți-oi arăta unde țin mazănea, clisa și ai să te înveți să-ți iei singură de toatelea. Poate nu te pricepi la gospodărie, dar nici eu n-am știut multe cînd m-am măritat și am învățat. Am tras la greu, dar puterile mă lasă acum, am slăbit,am îmbătrînit de tot. Tu ești tînără și mi-i lua locul și îi rămîne stăpînă. Nu trebuie să te gîndești să pleci de aici. Eu am să plec, am să mă călătoresc într-o zi... Toader este iobagul contelui Csisczar, și n-are să-l scoată

din casă după moartea mea. O plăti el taxa de moștenire... E muncitor, răstoarnă și munții cînd vrea. Tare vrednic bărbat ți-ai luat... Tare l-a chinuit contele și tare și-a bătut joc de trupușorul lui, de sufletelul lui...

Ochii contesei erau plini de lacrimi. Bătrîna a întrebat-o :

— Cum te cheamă ?

— Caterina.

— Frumos nume ai Caterina. Ești frumoasă, ai nume frumos.

Toader Clej și-a luat bota și a ieșit zicînd :

— Vă las cu bine, mamă.

— Mergi sănătos, a zis bătrîna petrecîndu-și feciorul.

La poartă, Toader i-a spus bătrînei :

— Ai grijă de ea, mamă.

— Cînd te-ai însurat, Toader ?

— Nu ți-i noră bună, mamă. M-am însurat cu ea pentru a-i salva viața. Erau s-o omoare...

Speriată, bătrîna a întrebat :

— Cine este, Toader ?

— Contesa Caterina Csisczár, mamă. Crișan a grațiat-o de la moarte și țăranii răsculați au strigat să mă însor cu dînsa. Popa Costan Turciu m-a rugat să fac o faptă bună, creștinească și să mă cunun cu dînsa. Eu nu voiam să mă cunun cu ea, dar m-am gîndit că ar ucide-o, și atunci...

Bătrîna a tăcut. A ridicat privirea la fecior și a zis :

— Contele își merita soarta... Contesa nu-i vinovată cu nimic. E femeie tare bună și era iubită de toți.

— Răgulița ia sub tăvălug și vinovat și nevinovat, mamă.

Toader a sărutat mîna bătrînei și a plecat. Bătrîna i-a dat de grijă :

— Păzăște-te, Toader, să nu pățești ceva rău...

— Lasă, mamă. Ce-or păți toți iobagii, oi păți și eu...

Bătrîna s-a întors în casă. Contesa plîngea.

— N-am cuvinte să-ți pot ușura durerea și suferința, contesă, a zis gazda.

— Ți-a spus Toader ?

— Mi-a spus, contesă Caterina.

— Cine i-o fi făcut pe iobagi așa de sălbatici și atît de cruzi, bătrîno ?

Bătrîna a privit-o pe contesă în ochi și a zis :

— Umilințele îndelungate îi fac pe cei mai mulți sălbatici și cruzi.

— Nu știu cum de nu înnebunesc, cum am rămas teafără la minte. În toiul învălmășelii, m-am trezit cu preotul nostru protestant, care îmi dă hainele acestea și îmi zice : „Iobagii sînt furioși, contesă. Îmbracă-te iute și hai să te ascund în podul bisericii noastre." Eu i-am răspuns : „Mă tem, singură, în podul bisericii." Preotul m-a încurajat : „Nu-ți fie teamă, Dumnezeu te va ocroti." Nici nu știu cum m-am trezit în podul bisericii. Am văzut cum arde castelul, am auzit strigătele și împușcăturile. Vrînd să fug în pădure, în zori de zi, am fost prinsă și au vrut să mă omoare. Mi-am văzut bărbatul mort. Mai bine mă ucideau și pe mine. Mi-i rușine că am rămas în viață. Mi-a fost frică de moarte și am făcut ce mi s-a cerut. Eu i-am cerut lui Toader să-mi salveze viața. Toader mi-a salvat viața, dar rău a făcut ce a făcut...

— Rămîi la mine pînă trece cutremurul, contesă. Pe urmă, așa cum a zis și feciorul meu, îi vedea unde te-i duce.

— Nu-i vorba unde să mă duc, bătrîno. Am unde să mă duc. Am rude la Viena, la Budapesta, la Cluj, dar nu știu dacă voi mai avea puterea de a mă duce...

— Să nu te răzbuni pe Toader, contesă. El ți-a vrut binele.

— Nu s-a atins de mine Toader și n-am să mă răzbun pe el, dar...

— Toader este om bun, contesă.

— Adevărat, bătrîno.

— Nu-i uşor să treci prin ce ai trecut, contesă.

— Au crezut că prin cununie am devenit româncă...

— N-au crezut asta, contesă...

Bătrîna nu se bucura de nenorocirea contesei Caterina Csisczár. Era mîhnită pentru cele întîmplate contesei, o durea sufletul, aşa cum a durut-o şi pentru fiul ei, cînd contele l-a pus în lanţuri şi l-a chinuit.

Pe contesă a zguduit-o şi mai mult uciderea bătrînului ei tată, contele Holaky, care venise la Mihăileni în vizită, cum obişnuia în fiecare duminică. De data asta se hotărîse să rămînă cîteva zile la Mihăileni, la rugăminţile şi stăruinţele ginerului şi fiicei sale. Contesa se simţea vinovată pentru asta. Era agitată, frămîntată şi izbucnea mereu în plîns.

Bătrîna îl ştia bine pe contele Holaky. Cuvîntul lui era literă de lege. El hotăra ce era drept şi era nedrept, ce era bun şi ce era rău.El era stăpînul atotputernic al Zarandului. La porunca lui, iobagii erau biciuiţi, erau închişi, erau siliţi să plătească amenzi şi cheltuieli de judecată, erau evacuaţi din casele lor orfanii şi văduvele.

Bătrîna o privea pe contesă cu milă şi înţelegere, dar îşi spunea în gînd : „Dumnezeu nu bate cu băţul. Toader a fost chinuit ; omul meu a fost judecat şi osîndit cu bătaia. A zăcut un an după ce a fost bătut. Omul meu a murit din bătaie, aşa cum a murit şi Gavril Todea, cum au murit şi alţii.“ În minte îi reveneau vorbele feciorului său cu privire la nobili : „Sînt mai cruzi şi mai răi ca fiarele din pădure, mamă.“

Caterina Csisczár a tăcut ce a tăcut, a plîns şi a întrebat-o pe bătrînă :

— De ce s-au răsculat iobagii, bătrîno ? Spune-mi, eu nu ştiu şi nu pricep. Împotriva cui s-au răsculat ?

— S-au răsculat împotriva iobăgiei, contesă. Erau nefericiţi şi în mare suferinţă.

— Cine le-a dat dreptul să se răscoale ? Cine le-a dat dreptul să pornească revoluţia ?

— Singuri, ei singuri, contesă, după mintea și inima lor au pornit... I-a scos din minți și împăratul...

— Iobagii, cum văd eu, sînt răi, sălbatici, răzbunători.

— Nu ei sînt răi și răzbunători, contesă.

— Dar cine ?

— Trecutul iobăgesc este rău și răzbunător. Se răzbună trecutul, toată obida suferită de iobagi.

Bătrîna ar fi vrut să-i mai spună contesei ceva, alte vorbe, dar s-a gîndit la durerea și suferința prin care trecea și a tăcut. A scos un suspin prelung și ochii i s-au umplut de lacrimi. Contesa i-a prins mîna uscată și a început să-i mîngîie părul alb, fața zbîrcită.

PRĂPASTIA

Mareșalul Preiss era în mare încurcătură. Guvernatorul Brukenthal îi cerea să ia măsuri de represalii împotriva răsculaților conduși de Horia, Cloșca și Crișan.

Agitație începuse încă din vară. Țăranii din sate erau furioși împotriva guvernului din Sibiu, care ținea ascuns ordinul împăratului de începere a recrutărilor în regimentele de grăniceri. Ordinul trebuia afișat în toate orașele și comunele, ca în felul acesta iobagii să ia cunoștință de el.

Horia, întors de la Viena, povestea despre porunca împăratului de-a rămîne deschise centrele de recrutare pentru iobagii români.

Din toate satele au pornit cete de țărani spre orașe. În munți era veselie. Se auzeau buciume, tulnice, se băteau tobele și se trăgeau clopotele de la biserici. Țăranii strigau în drum spre centrele de recrutare :

— Am scăpat de iobăgie !

— Sîntem oameni liberi !

— Nu mai vrem să știm de domnii feudali !

— Gata cu robia !

— Putem învăța meserii !

— Putem merge dintr-un loc în altul fără voia domnului feudal !

— Pînă nu-i alungăm pe domnii nobili n-o fi bine de noi !

Viceguvernatorul Kemény era cel mai mare dușman al regimentelor de grăniceri români și al continuării recrutărilor. Neputîndu-și stăpîni ura și mînia, i-a spus mareșalului :

— Dacă aceste vite blajine pînă ieri vor încinge sabia și vor avea arme în mîinile lor, cine va mai face de robotă ? Cine va mai face băieșag ?

— Întrebați-l pe împărat, nu pe mine, a răspuns Preiss.

— Armata n-ar trebui să acorde protecție iobagilor, a continuat Kemény.

— Noi sîntem militari și trebuie să executăm ordinul primit, a răspuns comandantul suprem al armatei imperiale din Transilvania.

— Mîine vi se poate spune să ne arestați pe noi, nobilii, și atunci veți executa ordinul ? a iscodit, în mod provocator, viceguvernatorul.

Preiss a zîmbit și a răspuns pe un ton glumeț :

— Hei, asta ! Mergeți prea departe cu imaginația, domnule Kemény.

Viceguvernatorul Kemény era satisfăcut de răspuns și a continuat :

— Cum să nu prindă curaj iobagii, cînd regimentele de grăniceri, înființate înainte, îi iau sub protecția lor ? Ofițerii privesc nepăsători la manifestațiile antifeudale ale iobagilor, iar împăratul îi primește în audiențe pe reprezentanții lor, le vorbește în graiul lor, le dă *Salvus Conductus*, îi încurajează în nesupunerea lor... Nu vi se pare că s-a întrecut măsura, domnule mareșal ?

— Vi-i teamă, domnule viceguvernator ?

— Nu.

— Atunci ?

— Se ridică norii și nu știm din ce parte va veni furtuna...

— Credeți că din Viena ?

— M-ați înțeles greșit, domnule mareșal.

Viceguvernatorul Kemény era prieten cu baronul Toroczkay, care se opunea tuturor reformelor Mariei Tereza. Făcea mare haz cînd un lăutar cînta versurile defăimătoare la adresa împărătesei. A adus în fața palatului guvernamental din Sibiu un staroste de lăutari și i-a poruncit să cînte împotriva Mariei Tereza.

— Domnul guvernator va pune să fiu bicîuit, excelență, s-a tînguit lăutarul.

— Eu sînt mai tare decît guvernatorul, lăutare. Guvernatorul nu se va atinge de tine.

Starostele de lăutari, înfricoșat, a cîntat :

Scroafa a fătat purcei
Și mai mari și mititei,
Mai urîți, mai frumușei,
Dar nu seamănă-ntre ei...

Numai cu vreo două zile înainte, guvernatorul avusese o întîlnire și cu episcopul ortodox Dedeon. Era furios pe episcop că nu luase nici o măsură de potolire a iobagilor. I-a poruncit :

— Să plece preoții și protopopii prin sate și să predice supunerea față de domnii feudali. Că doar și iobăgia tot de la Dumnezeu a venit...

— Toate vin de la Dumnezeu, excelență, a răspuns episcopul. Și robia și mărirea... Dumnezeu îl poate înălța pe cel care s-a coborît și îl poate coborî pe cel care s-a înălțat...

— Să lăsăm teologia, preasfinte, și să trecem la acțiune, a hotărît guvernatorul. Trebuie să liniștim pe tulburători...

— Cu voia Domnului îi vom aduce pe iobagi la supunere, excelență, a mormăit episcopul.

În timp ce guvernatorul punea la cale măsurile pentru a-i liniști pe iobagi, țăranii din Hărpia au luat cu asalt biroul de recrutare din Alba Iulia, obligînd pe ofițeri să-i înregistreze.

Preiss l-a chemat urgent pe căpitanul Richard. Căpitanul a început a se dezvinovăți în fața mareșalului :

— Au năvălit, excelență...

— Ți-am dat ordin să oprești înscrierea.

— Domnul maior Altmayer zice că împăratul...

— Căpitan Richard, cine este comandantul suprem al armatei ?

— Împăratul Iosif al II-lea, excelență.

— Dar, aici, în Transilvania ?

— Excelența voastră, domnule mareșal...

— Eu, iar în lipsa mea, generalul Papila.

În fața biroului de recrutare din Alba Iulia au sosit țărani și din alte sate. Revoltați de oprirea înscrierii, au început a vocifera :

— Dați-ne arme !

— Nu vrem să ne întoarcem iar la iobăgie !

— Trăiască maiorul Altmayer, comandantul biroului de recrutare din Alba Iulia !

— Trăiască comisarul de război Altmayer !

Preiss, care se afla la Alba Iulia, a trebuit să apară în fața țăranilor. Le-a grăit cu vorbe blînde și prefăcute, dar, văzînd că țăranii nu vor să se împrăștie, s-a răstit din balconul clădirii :

— Împăratul nu vrea să mai fiți militari !

Din mulțime s-au auzit glasuri :

— Minți !

— Împăratul vrea să fim militari ! I-a spus lui Horia !

— Guvernul din Sibiu ține ascuns ordinul împăratului !

— Împăratul este trădat !

În balcon, lîngă Preiss, se afla și dregătorul Andrei Zeyk, reprezentantul personal al guvernatorului. Zeyk a întrebat mulțimea :

— Nu vreți să vă supuneți poruncii împăratului ?

Cineva a strigat din mulțime :

— Noi ne supunem ! Voi nu vă supuneți !

Preiss a plecat, dînd instrucțiuni locotenentului Vaida să stea de vorbă cu iobagii.

Dregătorul Zeyk îi șoptea locotenentului de fiecare dată cînd acesta se adresa țăranilor.

— De ce vreți să scăpați de domni ? a întrebat locotenentul.

Lumea tăcea. Andrei Zeyk iar i-a șoptit ceva locotenentului și acesta a continuat :

— Domnii feudali doar v-au apărat...

Un iobag i-a strigat locotenentului :

— Vorbești românește, dar ai inimă de cîine ! Dacă domnii nu ascultă poruncile împăratului, nici noi nu ascultăm poruncile feudalilor !

Guvernatorul socotea că situația era destul de gravă și aștepta hotărîrea mareșalului. Îl privea atent ca și cum ar fi vrut să-i pătrundă gîndurile.

— Aveți obligația morală să interveniți, domnule mareșal.

— Nu pot, domnule guvernator.

— De ce nu puteți, vă rog ?

— Nu pot pentru că nu am primit ordin să fac acest lucru.

— Acționează pe răspunderea mea, domnule mareșal.

— Eu nu sînt judecătorul Dévay din Zlatna, domnule guvernator... Da, excelență...

— Ce vreți să spuneți ?

— Nimic decît ceea ce ați auzit.

— Judecătorul aplică *Codul terezian*, domnule mareșal...

— Îl aplică în felul lui...

— Un exemplu de călcare a *Codului*, vă rog.

— Primarul din Albac, Dumitru Todea, n-a participat la tumultul din Cîmpeni și a fost condamnat la moarte ca principal vinovat. Acesta este numai un exemplu... Iobagii sînt condamnați la moarte pentru cu totul alte vini, alte motive...

— Pentru care alte motive ? a accentuat întrebarea guvernatorul.

— Nobilii de aici nu-i iartă pe iobagi că se plîng la Viena, la împărat. Între nobili și iobagi este o prăpastie.

— Sînteți informat de crimele pe care le fac răsculații ?

— Prea puțin...

— Situația este gravă și nu putem s-o tolerăm.

Preiss își spunea în gînd : „Sînt pierdut. Dacă procedez cu severitate contra răsculaților, împăratul mă va găsi vinovat că i-am pușcat supușii ; dacă n-o fac, se întîmplă un rău și mai mare, și atunci tot eu sînt vinovat. Pasivitatea armatei dă curaj iobagilor. Ei cred că regimentele și diviziile mele sînt de partea lor... Dacă pornesc împotriva iobagilor nu știu cum ies cu Iosif al II-lea... Nu deschidem focul decît dacă sîntem atacați, așa sună ordinul. Iobagii se feresc să atace armata și armata se ferește să-i atace pe iobagi... Iobagii au pornit răscoala împotriva feudalilor din Transilvania nu împotriva împăratului. Feudalii sînt nesupuși și obraznici cu împăratul meu, amenințînd unitatea imperiului, amenințînd tronul. Nobilii din Transilvania și Ungaria sînt uniți și înțeleși, dacă nu pe față, prin complot organizat, atunci în mod tacit. Sînt uniți și îl urăsc pe împărat, cum au urît-o și pe Maria Tereza. Abia așteaptă momentul potrivit pentru a se declara liberi și independenți față de Viena."

Preiss cunoștea felul în care guvernatorul și-a făcut cariera politică. Dintr-un mic și neînsemnat notar de provincie, a ajuns baron și guvernator al Transilvaniei. Prima dată a auzit de numele lui cînd a fost numit secretar al guvernului din Sibiu. În măsura în care urca scările gloriei și puterii se pomenea tot mai des și numele acestui om. Maria Tereza l-a descoperit. Ea singură l-a făcut om... Îl găsea cult și frumos... Numai în cîțiva ani a ajuns președinte al Cancelariei Aulice, apoi a fost numit președinte al guvernului și ridicat la rangul de baron...

Mareșalul știa că împăratul nu avea nici o considerațiune pentru Brukenthal. Era convins că Iosif al II-lea îl ura pe guvernator. Îl știa încrezut, lingușitor cu cei mari și tiran cu cei mici.

La Viena, în primăvara anului 1773, în calitate de aghiotant imperial, bucurîndu-se de favorurile și prietenia tînărului împărat, a fost martor la discuția dintre Iosif și Brukenthal. Cînd Iosif a adus vorba de națiunea română, baronul i-a spus pe un ton destul de obraznic :

— Românii din Transilvania nu sînt o națiune.

— Atunci ce sînt ? a întrebat Iosif.

— O plebe tolerată, sire.

Tînărul împărat s-a ridicat din jilțul aurit și a vorbit abia stăpînindu-și mînia :

— Iobagii români sînt înlăturați de la toate drepturile și libertățile de care se bucură celelalte națiuni ale noastre. Sînt singurii care au rămas în stare de robie în Transilvania.

— Sînt iobagi majestate, nu robi, a răspuns guvernatorul.

— Starea iobagilor din Transilvania este mai rea decît aceea a sclavilor din fostul imperiu roman, și-a continuat Iosif gîndul.

Pe guvernator îl stingherea prezența aghiotantului. Îi arunca fulgere din priviri. Cînd Preiss a vrut să se retragă, Iosif l-a oprit :

— Rămîi, prietene, nu am nimic de discutat cu domnul guvernator ceea ce domnia-ta n-ar trebui să afli... Nu-i așa, domnule guvernator ?

Brukenthal, neavînd încotro, a îngăimat :

— Da, da, desigur, n-avem nimic de ascuns unui militar de profesie.

Iosif a deschis un dosar și a citit din plîngerea unui iobag român :

„Domnul feudal este cel dintîi judecător pe domeniul său, putînd să condamne la moarte în anumite cazuri, asistat de cîțiva judecători din comitat. Iobagul român nu are nimic afară de ce poate cîștiga prin munca brațelor sale."

Brukenthal, dîndu-și seama de situație, a răspuns căutînd să-l îmbuneze pe împărat :

— Crăiasa, mama majestății-voastre, a inițiat înființarea regimentelor de grăniceri români pentru a-i scuti de iobăgie pe acești nenorociți.

— Domnii feudali văd și în asta o primejdie. Ar vrea ca iobagii nici în armata imperială să nu slujească...

— Domnii nobili nu se opun, majestate...

— Domnii feudali s-au opus și se opun reformelor de civilizare a statului nostru multinațional.

— Vă înșelați, majestate.

— Spînzurătorile și roata nu rezolvă nimic, domnule guvernator...

— Uneori, majestate... Adică, da, aveți dreptate...

— Facem parte și noi din Europa și trebuie să ținem pasul cu bătrînul nostru continent.

— Aveți dreptate, majestate...

— Știu, mama ți-a dat ordin să curățiți drumurile, să ridici cadavrele, să înlături țăpile și spînzurătorile. Mama a pornit cu politica de catolicizare. Îi persecută pe acei care se opun unirii cu biserica din Roma. Hus nu s-a opus ? Luther nu s-a opus papii de la Roma ? Husiții nu sînt persecutați, lutheranii nu sînt nici ei supărați... Unde

este raţiunea ? Unde este adevărul ? Adevărul nu mai este o virtute, ci un act de trădare, ceva urît şi odios. Generalul Bucow s-a transformat în mare inchizitor.

— În Transilvania lucrurile s-au liniştit şi s-au îndreptat, majestate. Totul merge bine şi n-ar fi cazul să vă osteniţi pînă la noi, în nişte ţinuturi îndepărtate şi sălbatice, unde n-a venit nici un împărat şi nici un rege al casei de Habsburg...

— Îmi spui exact ce gîndeşte Crăiasa, stimata şi venerabila mea mamă. Crăiasa n-a avut curajul să mi-o spună în faţă şi te-a trimis, te-a iniţiat pe domnia-ta... Sînt hotărît să fac această călătorie în Transilvania. Vin şi vreau să mă conving personal de stările de lucruri de acolo. Crăiasa vrea să mă convingă că nu trebuie să fac această călătorie ; cancelarul Kaunitz mă imploră, tot în numele împărătesei, să rămîn la Viena, să nu-mi expun viaţa, sănătatea... Iată, domnia-ta vii acum şi-mi spui că totul merge bine şi nu-i necesară o vizită imperială... Ţi-am citit doar cîteva rînduri din una din plîngerile iobagilor. E una din puţinele plîngeri care reuşesc să ajungă în mîinile mele, deşi mie îmi sînt adresate... După cum vezi, sînt şi eu păzit destul de bine... Domnia-ta îmi spui că totul este roz în Transilvania, că lucrurile s-au îndreptat. Eu nu văd nimic în roz. Totul e sînge şi doliu. Nimic nu s-a făcut şi nimic nu se face pentru uşurarea vieţii iobagilor. Dimpotrivă, totul se agravează.

Iosif era hotărît să nu cedeze presiunilor Mariei Tereza. Nimic nu-l mai putea opri de a face călătoria proiectată. A fost sfătuit să nu renunţe şi de către unii din prietenii săi. A fost încurajat de profesorul Borié, l-a încurajat notarul Ştefan Franz Enyedy, fostul său coleg.

Maria Tereza a cedat şi a fost nevoită să trimită în Transilvania un reprezentant personal pentru a pune la punct toate amănuntele unei călătorii atît de lungi şi atît de neliniştitoare pentru dinastie şi guvernul central. Trimisul special avea sarcina ca, împreună cu Brukenthal, să

supravegheze și să aducă la îndeplinire ordinele date de împărăteasă.

O dată cu trimisul special a sosit în Transilvania și Preiss. Avea misiunea să ia legătura cu Jankovits, comisarul imperial din Timișoara, și să se alăture suitei împăratului.

În ziua de 21 mai 1773, Iosif al II-lea, îmbrăcat în matie de împărat roman, așa cum era înfățișat și pe monedele care s-au bătut cu ocazia acestui eveniment, ajunge în Țara Hațegului, însoțit de generalii Notitz, Siskovits și Peligrini. Primul popas l-a făcut la Sarmizegetusa, fosta capitală a Daciei lui Decebal.

În toate localitățile era întîmpinat cu încredere și bunăvoință. Fiecăruia îi spunea cîteva cuvinte în limba lui, blînd, politicos, dînd dovadă de răbdare și înțelegere. A stat de vorbă cu iobagii, cu meseriașii, cu negustorii, cu nobilii locali. S-a întîlnit și cu doi din foștii săi colegi de Facultate din Viena, nobilul maghiar Marți, din Abrud, și nobilul român Alexandru Chendi, din Cîmpeni.

Pe Iosif l-au impresionat oamenii, locurile. L-a impresionat sălbăticia munților. Se oprea, descăleca și se răcorea cu apa rece a izvoarelor. Asculta tînguirea buciumelor și tulnicelor. În Munții Abrud se interesa de fiecare pîrîu, de fiecare stîncă. Voia să cunoască și legendele legate de locurile prin care trecea. Marți și Chendi, locuitori ai ținutului, erau în măsură să satisfacă setea de cunoaștere a tînărului împărat.

După mai multe zile de călătorie prin munții sălbatici, au ajuns în ținutul Mediașului. În comuna Saroș, locuită de sași și români, o mulțime îngenunchează îl așteptă pe Iosif.

Împăratul s-a oprit, a descălecat. Lua jelirile din mîinile celor îngenunchează și spunea fiecăruia :

— Ridică-te.

Pe fiecare l-a pus să-i spună nedreptatea care i s-a făcut, ce conținea jelirea pe care i-a dat-o. Pe fiecare l-a ascultat și fiecăruia i-a spus :

— Bine, oi vedea, oi căta eu.

La Ațel, la podul de lemn de peste pîrîu, era așteptat de sași. Stăteau în genunchi, cu ochii în pămînt, ținîndu-se de o veche datină teutonă, cu hîrtiile în mîini.

— Care este dorința sașilor din Ațel ? a întrebat împăratul.

A vorbit notarul din sat, Heydendorf :

— Sașii din Ațel cer ca majestatea-voastră să le facă dreptate.

— Care dreptate ? a stăruit Iosif.

— Sașii cer să fie scoși din sat toți românii, majestate.

Iosif s-a încruntat, s-a întunecat la față și a întrebat :

— Cîte familii de români sînt în Ațel ?

— O sută, majestate, a răspuns notarul.

— De ce vreți să-i scoateți din sat pe români ? a vrut să afle mai departe împăratul.

Notarul, încurcat, a răspuns :

— Sașii vor pămîntul românilor. Au cerut românilor să plece din Ațel, dar nu s-au învoit. Sașii au încercat să-i alunge.

— Ce s-a întîmplat mai departe ? a vrut să afle Iosif.

Notarul nu îndrăznea să mai vorbească. A răspuns cu privirea în pămînt :

— S-a întîmplat să ia foc cîte o casă de-a românilor... Dar nu sașii le-au pus focul...

— Românii și-au dat singuri foc caselor...

— Românii au pus foc la casele sașilor. Focul a izbucnit din mai multe părți deodată.

— A mai ars vreo casă de curînd ?

— Casele românilor nu mai ard... Dar ard casele sașilor. Luna trecută a mai ars una... Sașii au ajuns să nu mai fie siguri pe viața și avutul lor. Pînă nu vor fi strămutați românii, nu va fi liniște și pace în Ațel.

— Ce măsuri a luat guvernul din Sibiu, domnule notar ?

— Guvernul a trimis comisari pentru anchetă. S-a dat o publicație de cele constatate la fața locului. Conform anchetei. românii trebuiau să plătească despăgubiri sașilor. Publicația aceasta a fost lipită pe șura primarului, dar șura a luat foc în prima noapte... Românii i-au dat foc...

— Vom cerceta și vom vedea, a căutat să pună capăt discuției tînărul împărat.

— Dar cu românii ce facem ? a întrebat, cu obrăznicie notarul.

Iosif, fără să stea pe gînduri, a răspuns :

— Să se dovedească vina celor care au pus foc caselor românilor mai întîi, iar pe urmă vina celor care au dat foc caselor sașilor. Cei vinovați să plătească despăgubirile și să-și ispășească vinile.

La intrarea în sat, Iosif a fost întîmpinat și de români. Împăratul s-a oprit în fața unui bătrîn, i-a luat jalba din mîini și a zis :

— Ridică-te, moșule. Ce vor românii din Ațel ?

Bătrînul și-a dres glasul și a vorbit :

— Plătim contribuțiuni ca și sașii, suportăm sarcinile țării și ale districtului ca și ei. Ei zic că pămînturile sînt ale lor, dăruite de regii Ungariei, de cînd au venit aici, și ar vrea ca noi să rămînem muritori de foame, cerșind din poartă în poartă, aici, la noi acasă, în frumoasa și mănoasa noastră Transilvanie.

— Voi, românii, aveți sarcini feudale aici ?

— Nu facem sarcini la nici un domn feudal, dar facem sarcini pentru district și pentru stat...

— În ce limbă vă înțelegeți cu sașii, moșule ?

— Unii mai vorbim nemțește, dar mai sînt și din sași care știu românește.

— Aveți școli, moșule ?

— Avem. Sașii au școala lor și noi pe-a noastră, adică a statului, unde tot nemțește se învață...

Lui Iosif nu-i plăcea tot ce spunea bătrînul și a întrebat :

— Românii n-au avut privilegii aici, moșule ?

— Au avut, împărate. Au avut pe cînd nici nu erau saşi pe la noi...

— Cîți ani ai, moșule ?

— Am împlinit suta, împărate.

— Nu te supără nimica, nu ai nici un beteșug ? Ai vedere bună ?

— O vreme mi-am pierdut vederea, dar mi-a revenit după o trecere de timp.

Printre românii din Aţel era și un țăran din Brateiu. Țăranul i-a întins împăratului jalba sa, Iosif a luat hîrtia și i-a spus țăranului cu obișnuitele lui vorbe :

— Ridică-te. Zi ce vrei de la mine.

— Am un fecior la oaste, împărate. Eliberați-mi feciorul, luminate. Sînt bătrîn și neputincios. Baba este bolnavă și ea.

— Bine, moșule, oi căta să ți-l trimit acasă pe fecior.

La intrarea în satul Brateiu, cortegiul împărătesc a fost întîmpinat de preoții neuniți, îmbrăcați în odăjdii scumpe; înconjurați de țărani care purtau straie strămoșești. Un preot i-a dat împăratului jelirea și a zis :

— Și noi, românii, sîntem supușii măriei-tale. Numai la măria-ta ni-i nădejdea.

— Ce vreți ? a întrebat împăratul.

— Uniții ne-au luat biserica și vrem ca statul să ne facă alta sau să ne dea biserica noastră înapoi.

— Ziditi-vă singuri altă biserică.

— Noi ne-am zidit una, dar ne-a fost furată.

— De ce nu mergeți și voi la aceeași biserică ca și uniții ?

— Noi ținem credința noastră.

— Nu-i același Dumnezeu ?

— Un Dumnezeu este, dar noi rămînem la credința noastră și vrem să ni se dea biserica înapoi.

— Vă înțelegeți voi între voi...

Iobăgia era o problemă veche pentru tînărul împărat. Nu se sfiia să-i spună și Mariei Tereza, și demnitarilor de la curtea din Viena ce credea despre iobăgie. Socotea că iobăgia era o degradare a ființei umane, o degradare și pentru aceia care o tolerau.

Maria Tereza tresărea ori de cîte ori auzea vorbindu-se în jurul ei de dreptate socială. Din această cauză o mîhnea și moștenitorul ei la tron. Moștenitorul pronunța prea des cuvintele libertate și dreptate. Pe urmă, moștenitorul ei vorbea prea liber, prea voia să se arate ca un viitor monarh democrat, după moda unor țări apusene. O supărau concepțiile lui Iosif cu privire la religie și conștiință. Ea socotea că aceste concepții nu erau primejdioase numai pentru un împărat romano-german, dar erau dăunătoare unui împărat catolic.

Ciocnirile dintre Maria Tereza și Iosif al II-lea deveniseră frecvente din anul 1765, an în care împărăteasa, din motive politice, l-a făcut părtaș la domnie. Ajunsese ca certurile și neînțelegerile dintre mamă și fiu să fie cunoscute și în afara palatului. Tereza ar fi vrut ca aceste neînțelegeri să nu devină publice. Din această cauză dorea să abdice și să se retragă la mănăstire. Se simțea bătrînă, obosită, istovită chiar. Fiul o ruga să renunțe la planurile sale de abdicare, de retragere la mănăstire, cerîndu-i iertare pentru supărările pe care i le pricinuia prin felul lui de a se comporta și gîndi. De multe ori intervenea și cancelarul Kaunitz. Cancelarul era între ciocan și nicovală. Umbla de la mamă la fiu și de la fiu la mamă. Trebuia să țină seama de firea și temperamentul fiecăruia.

Maria Tereza voia să-și convingă fiul să renunțe la unele din concepțiile sale. Fiul avea cîștig de cauză în discuții. El era mai logic, mai convingător. El era cu rațiunea și logica, iar ea cu pasiunile și mistica. Țelul ei, care nu putea fi atins, ar fi vrut să fie dus la bun sfîrșit

de Iosif. De aceea nu pierdea nici o ocazie de a-i vorbi de o singură țară, o singură națiune, o singură religie.

La întoarcerea din călătoria sa în Transilvania, Iosif a avut o nouă confruntare cu împărăteasa. Discuția a avut loc în sala tronului, după o ședință a Consiliului de Coroană cu privire la apărarea țării. Unii miniștri mai vorbeau de „sfintele drepturi" ale domnilor feudali. Ar fi vrut să discute problemele tronului, dar nu dorea s-o supere, din nou, pe împărăteasă.

Maria Tereza i-a ținut o adevărată lecție de morală și cod politic. Pe fiu îl plictisea asemenea lecție. Ar fi vrut să discute altceva, mai interesant. A întrerupt-o și a zis :

— Pentru conservarea și ridicarea păturii celei mai numeroase nu-i nici un păcat să lovești „sfintele drepturi" ale domnilor feudali. Feudalismul este o piedică în calea dezvoltării societății noastre contemporane din acest sfîrșit de veac. Eu nu doresc să duc o politică care nu-mi aparține. Ideea unei singure țări, unei singure națiuni, unei singure religii, cunoscută sub denumirea de „ideea iosefină", care, recunosc, nu-mi aparține, care a fost pusă pe seama mea, fără știrea și consultarea mea, tocmai pentru a fi compromis, sau silit să accept tocmai ceea ce resping, a mers la inimă lui Frederic cel Mare. Ideea aparține alteței-voastre, nu mie.

Aflîndu-se în sala tronului, Iosif voia să păstreze protocolul. Maria Tereza nu-i era numai mamă, dar îi era, în primul rînd, suverană, împărăteasă. Mama își privea fiul cu milă. I-a pus mîna pe umăr și a zis :

— Îți vorbesc ca mamă, nu ca împărăteasă.

— Vorbește, mamă, te-ascult...

Maria Tereza și-a tras mîna de pe umărul lui Iosif și a zis :

— Te-au zăpăcit, fiule, Voltaire, Diderot, Rousseau, te-au zăpăcit Montesquieu, Spinoza, Bacon. Acești gînditori, acești filozofi te-au zăpăcit. Te-au zăpăcit și profesorii tăi. Nu-i felul tău de a raționa, de a privi lucrurile.

Tu trebuie să privești lumea cu ochii tăi, să judeci cu mintea ta, așa cum se cuvine unui urmaș pe tronul Habsburgilor. Nu sînt cele mai bune principii filozofice cele pe care ți le-ai însușit cu atîta sîrg.

— Eu le găsesc bune, mamă, pline de rațiune, de miez. Cercetează-le, convinge-te singură.

— Sînt prea bătrînă pentru a mă apuca să studiez și mai ales să-mi însușesc aceste principii cu iz anticatolic, antireligios.

— Societatea omenească evoluează, mamă. Noi nu putem rămîne în urma evoluției, în urma gîndirii, în urma descoperirilor științifice.

— Doresc și rog pe Dumnezeu ca urmașul meu să nu încerce niciodată să aplice și să conducă după aceste principii. Nici el n-ar deveni mai fericit, iar succesorii lui cu atît mai puțin.

— Avem păreri diferite cu privire la binele care trebuie făcut de un monarh.

— Binele trebuie făcut în interesul țării, Iosif, fără să ții seama dacă este sau nu înțeles, căci ținînd seama de opiniile oamenilor și ale partidelor, nimic nu s-ar mai putea realiza.

— Privilegiile claselor sînt piedici în calea voinței de stat, voință care se afirmă prin persoana regelui.

— Vezi, Iosif, știam eu că undeva ne întîlnim, ne putem înțelege. Numai în felul acesta se poate supune și clasa celor privilegiați.

— În Transilvania am aflat ce cred nobilii despre privilegiile lor. Unii zic : „Sfintele drepturi vom ști să ni le apărăm". Alții fac cor cu primii și zic, și ei : „Nici regele nu ne poate știrbi drepturile și privilegiile noastre". Fac cor comun împotriva Vienei, împotriva dinastiei de Habsburg.

— Poate că nu-i chiar atît de bine ca un tînăr împărat să știe tot ce spun supușii lui.

— Nici centralizarea nu le este pe plac. Nu le este pe plac nici nobililor din Transilvania și nici celor din Ungaria și Silezia.

— Se tem să nu-și piardă din suveranitatea pe care n-o mai au de multă vreme.

În toamna anului 1780, înainte de a muri, Maria Tereze și-a chemat fiul și i-a dat ultimele sfaturi :

— Mă tem pentru tine, pentru viața ta. Mă tem pentru tronul pe care vei domni singur de azi înainte. Nu uita că ești fiul Mariei Tereza și al lui Francisc I, că ești nepotul lui Carol al VI-lea.

Preiss își amintea că, în acel an, suveranul său a întocmit decretul pentru abolirea servituților din Moravia și Silezia, dar și în acele părți a întîmpinat aceeași rezistență din partea nobililor ca și în Transilvania. Nobilii din ținuturile anexate nu i-au dat ascultare Mariei Tereza și nu-i dădeau ascultare nici lui Iosif al II-lea.

Portretul lui Iosif al II-lea, atîrnat pe unul din pereții cabinetului guvernatorului, alături de cel al Mariei Tereza, îi aducea aminte mareșalului de vizitele suveranului la Sibiu. Dacă în prima călătorie vorbea cu entuziasm despre intențiile sale de a înființa în Transilvania un nou stat federal sub vechiul nume de Dacia, în cea de a doua călătorie, făcută numai după zece ani, venise aici împovărat de alte griji și preocupări. N-a mai discutat nimic cu Jankovits, comisarul imperial din Timișoara, despre proiectele sale din tinerețe. S-a interesat despre fotificațiile turcești și de necesitatea de a se repara și întări, de urgență, cetățile militare vechi. Voia să afle despre depozitele de provizii și furaje pentru armată și despre posibilitățile care existau de a se mări impozitele. Pregătirile de război erau acum pe primul plan.

Iosif fusese informat de către contele Jankovits, comisar imperial, despre politica de duplicitate pe care o ducea guvernatorul Brukenthal în Transilvania. Împăratul ar fi vrut să-l înlăture pe guvernator, dar Jankovits l-a

sfătuit să n-o facă, că nu era încă momentul potrivit. În plus, el, comisar imperial, nu putea primi postul de guvernator în acea vreme.

Brukenthal fusese ofensat de Iosif. Împăratul a refuzat ospitalitatea guvernatorului. A preferat să stea la hotelul *Împăratul Romanilor*.

Jankovits, în cea de a doua călătorie, la hotelul *Împăratul Romanilor*, i-a prezentat împăratului un raport amănunțit, politic, militar, economic, cultural. Înmînîndu-i raportul scris, i-a spus suveranului :

— Marea nobilime din Transilvania nu respectă nici o lege, nici un ordin venit de la Viena. Nobilii nu-și respectă decît drepturile și privilegiile lor. Nu-l respectă nici pe împărat. Jelirile iobagilor români la Viena, precum și ordinile împăratului pentru ușurarea iobăgiei, nu sînt decît niște petice de hîrtie, pe care ei le nesocotesc și le disprețuiesc.

Iosif s-a ținut distant față de nobili la cea de a doua sa vizită în Transilvania. La plecare, i-a mustrat și le-a spus :

— Sfîrșiți cu șicanele ! Ați fi putut căpăta principii mai bune prin școli...

Ca și cum guvernatorul ar fi ghicit frămîntarea și gîndurile mareșalului, ridicîndu-și și el privirea la portretele suveranilor, mai mult pentru a fi pe placul comandantului suprem al armatei, a zis :

— Pe Maria Tereza o îngrijora viitorul tronului. I-ar fi dorit și lui Iosif o domnie tot atît de lungă și de glorioasă ca și a ei.

Prefăcîndu-se întristat și plictisit, a continuat :

— Biața împărătească ! De la moartea lui Francisc I, n-a mai știut ce înseamnă liniștea, odihna. Ea și-a dorit un urmaș care să-i urmeze sfatul și politica. La început, i s-a părut că Iosif va fi un împărat abil, bun diplomat și mai ales un foarte bun catolic. A căutat să-i dea urmașului la tron o educație corespunzătoare misiunii pe care

avea s-o îndeplinească, ca împărat al Austriei. Îi pusese cei mai buni profesori francezi și germani. Pe ea o îngrijora și Frederic cel Mare, regele Prusiei.

Guvernatorul adusese în discuție o problemă pe care Preiss era în măsură s-o abordeze cu cea mai mare competență. Era și o problemă militară, nu numai una politică și de familie...

Preiss nu și-a dat seama de provocarea guvernatorului și a zis :

— Frederic se interesa, prin spionii și ambasadorii săi, de tot ce se petrecea la curtea de la Viena. Frederic nu era chiar atît de retras la reședința sa de vară de la Potsdam. Nu era chiar atît de lipsit de griji în palatul Sans-Souci... El nu sta acolo numai pentru a cînta din flaut și a-l plictisi pe Voltaire cu versurile sale franțuzești. Pe Frederic îl interesa mai mult germanizarea decît catolicizarea. „Ideea iosefină" îl încînta și-l entuziasma. Podewils, ambasadorul Prusiei la Viena, reușise să-și facă prieteni în toate straturile societății austriece. Avea prieteni printre prinți, baroni, generali, artiști, cîntăreți, bancheri. Cunoștea pe cei mai mulți dintre profesorii tînărului viitor împărat. Frederic era la curent cu educația lui Iosif. Era informat despre pasiunile și preocupările sale, despre formarea caracterului său. Frederic știa că pe Iosif îl pasionau filozofia și limbile străine. Era informat de cunoștințele tînărului cu privire la antichitatea greacă și romană, despre cunoștințele sale cu privire la cultura și arta europeană. Era informat că vorbea engleza și franceza și învăța maghiara, slovaca, româna.

Preiss se înflăcărase. Vorbea cu pasiune și convingere despre Iosif și familia imperială. Iosif erau zeul său. A continuat :

— Toată Austria știa că Iosif era un tînăr harnic, credincios, disciplinat și manierat. Era înclinat spre meditație, cînd vesel, cînd posomorît, cînd vorbăreț, cînd prea tăcut. Avea o memorie care îi uimea pe profesori. Cel care

profita mai mult de memoria lui Iosif, lăudîndu-şi elevul, era profesorul de latină, care îi da să înveţe mii de versuri din Horaţiu şi Lucreţiu, pagini întregi din discursurile lui Cicero şi din *Metamorfozele* lui Ovidiu. De acest lucru avea să se convingă şi Podewils, ambasadorul lui Frederic cel Mare, cînd l-a cunoscut, „ca din întîmplare", într-o pădurice de pe malul Dunării, nu departe de Viena. Iosif era însoţit de Bartenstein, consilierul intim al Mariei Tereza şi, totodată, unul din profesorii lui Iosif.

Ridicînd mîna spre portretul Mariei Tereza, mareşalul a continuat :

— Pe Maria Tereza n-o îngrijora numai soarta tronului ei. O îngrijora şi soarta tronului Franţei şi mai ales soarta reginei Franţei, soarta fiicei sale. Maria Antoaneta era prea tînără şi putea face imprudenţe cu urmări politice din cele mai grave. Crăiasa ar fi dorit ca fiica sa să devină fidela sa informatoare. Bineînţeles, ea nu se bizuia numai pe Maria Antoaneta. Ea se bizuia şi pe ambasadorul său, Mercy, se bizuia pe prinţul Stahrenberg. La fiecare început de lună pleca din Viena un curier special spre capitala Franţei. Curierul făcea un mic popas la Bruxelles. Drumul de la Viena la Paris, cu mica întrerupere la Bruxelles, dura cam zece zile. La jumătatea fiecărei luni, curierul pleca din Paris pe acelaşi drum şi ajungea, către sfîrşitul lunii, la Viena, cu veşti de la Maria Antoaneta, de la ambasadorul Mercy şi de la prinţul Stahrenberg.

Ce pretindea bătrîna împărăteasă a Austriei de la tînăra regină a Franţei ?

Maria Tereza îi da sfaturi peste sfaturi Mariei Antoaneta. O cicălea ca o soacră, prin scrisorile pe care i le trimitea. Tînăra regină era spionată peste tot. O spionau oamenii lui Mercy, o spionau Vermond, lectorul său, şi abatele Maudoux, confesorul său. Devenise un fel de prizonieră a mamei sale, la curtea Franţei. Sfaturile Mariei Tereza erau lege, atît pentru fiică, cît şi pentru ambasador. Nu-i era îngăduit nici unuia să se abată de la ele. Dădă-

ceala a început din primele săptămîni de la căsătoria Mariei Antoaneta cu Ludovic al XVI-lea. Tereza îi scrisese un fel de îndrumar obligatoriu. După acest îndrumar, dimineața, cînd se trezea din somn, trebuia să se așeze în genunchi și să se roage cel puțin un sfert de oră. Pe lîngă rugăciunile de dimineață, nu trebuiau neglijate nici cele de seară. Crăiasa îșI obliga fiica să-i scrie și despre lecturile sale. Nu-i era îngăduit, sub nici un motiv, lectura unei cărți fără aprobarea confesorului său, abatele Maudoux. Tereza îi scria și îi punea în vedere, ca ordin sacru, să nu citească cărți filozofice, mai ales cărți care combat religia, cărți care să-i tulbure liniștea și conștiința. Unele din scrisorile Mariei Tereza erau citite și de doamna de Noailles, prima doamnă de onoare de la curtea Franței. Doamna de Noailles nu era de acord cu Maria Tereza în multe probleme. Ea nu-i împărtășea părerea cu privire la cărțile pe care trebuia sau nu trebuia să le citească regina Franței. Ea nu-i împărtășea părerea cu privire la supunerea totală și necondiționată a soției față de soț, precum și părerea cu privire la catolicism și iezuiți. Regina Franței nu avea voie, după cele ce scria Maria Tereza, să cînte la harfă bucata care i-ar fi plăcut mai mult. Primea din Viena, prin curier special, cărțile și partiturile de care se putea folosi...

Maria Tereza era la curent și cu pasiunea lui Ludovic pentru tînăra și frumoasa doamnă du Barry, a doua doamnă de onoare. Maria Tereza era informată că una din mătușile regelui, Adelaide, o ura pe doamna du Barry. Din aceste motive, mama îșI sfătuia fiica să se apropie cît mai mult de această mătușă... Mama îșI sfătuia fiica să fie răbdătoare și înțeleaptă. Îi scria că toate sînt trecătoare pe lume — chiar și dragostea lui Ludovic pentru doamna du Barry... Pentru atîta lucru, îi scria bărîna mamă, nu puteau fi umbrite relațiile de prietenie dintre cele două vechi și glorioase case domnitoare din Europa... Îi atrăgea atenția asupra intereselor politice ale celor două imperii...

Preiss se întinsese prea mult în discutarea unor probleme care nu erau atît de potrivite pentru momentul și situația din Transilvania.

Guvernatorul socotea că putea trece, din nou, la problemele care îi interesau pe amîndoi și amîndoi erau responsabili de cele ce se petreceau.

— Voi înarma pe nobili împotriva răsculaților, a tatonat guvernatorul, deși luase și dăduse ordin în acest sens.

— O răscoală a nobililor ? s-a încruntat Preiss.

— Da.

— Împotriva împăratului sau împotriva iobagilor răsculați ?

— Nobilii sînt în drept să se apere, domnule mareșal.

Preiss a vrut să schimbe discuția despre înarmarea nobililor și a zis :

— Ați dat o circulară, domnule guvernator...

— Ați văzut-o ? O cunoașteți ? a întrebat, grăbit, guvernatorul.

— Nu, n-o cunosc, a mințit mareșalul.

Brukenthal i-a întins lui Preiss circulara tipărită, spunîndu-i :

— A fost trimisă spre afișare în toate comunele Transilvaniei și mai ales în cele din Munții Abrudului și Zarandului.

Preiss a luat circulara și a început a citi : „Horia, căpetenia rebeliștilor, nu încetează a face răutate și minciuni, care sînt împotriva lui Dumnezeu și împăratului și împotriva legii și bisericii și blagosloveniei vlădicești..."

— Hei, ce zici ? a întrebat guvernatorul.

— Încă n-am terminat de citit...

Mareșalul a continuat să citească în gînd, apoi a citit iar cu glas tare : „Deci noi, în numele împăratului, poruncim, că nici un român să nu îndrăznească a asculta minciunile lui Horia, nici să meargă cu el, nici la adunarea lui,

nici să deie ajutor lui, nici oamenilor lui, nici prin ascuns, nici în arătare".

Mareşalul a aşezat circulara pe biroul lui Brukenthal fără să spună un cuvînt.

Guvernatorul a adăugat :

— Am ordonat şi premii pentru prinderea căpeteniilor răsculaţilor, domnule mareşal.

— S-ar putea s-aveţi succes, domnule guvernator. Aurul este ochiul dracului... Unde nu dovedeşte sabia, dovedesc, de cele mai multe ori, banul şi viclenia. Dacă Iuda Iscariotul l-a vîndut pe Isus pentru arginţi, se vor găsi destui care să-l vîndă şi pe Horia, şi pe ceilalţi căpitani... Probabil că pe capul lui Horia s-a pus preţul cel mare...

— Trei sute de galbeni.

— O avere, domnule guvernator. Trei sute de galbeni fac mai mult de două mii de forinţi.

În biroul guvernatorului a intrat, ca o furtună, Mihai Brukenthal, care a strigat :

— Îngrozitor ! Îngrozitor !

— Ce s-a întîmplat, Mihai ? a întrebat, înfricoşât, guvernatorul.

— Am văzut cum a fost ucis baronul Toroczkay, excelenţă.

Preiss a rămas neclintit. Se gîndea la baron. Parcă îl vedea în faţa sa : nalt, gras, cu fruntea lată şi obrazul rumen, rotund, veşnic asudat, cu gîtul scurt şi gros, cu ochii mici şi rotunzi, vioi, de culoare verde, cu dinţi laţi, galbeni, ca de cal bătrîn, cu capul mare şi cu mîinile neobişnuit de lungi, cu păr roşcat, cu cizme roşii, de piele de capră, cu carîmbii înalţi. Glasul său era răstit, tunător, care înfricoşa. Nici nu era un glas, ci o poruncă, un ordin. Baronul nu vorbea, ordona întotdeauna.

Nepotul baronului Brukenthal a început a povesti.

— Ai văzut cu ochii tăi totul ? a întrebat guvernatorul.

— Totul, excelență. M-am travestit în haine țărănești pentru a mă informa mai bine asupra planurilor și mișcărilor răsculaților. Am mers și eu cu ei, spunîndu-le că sînt de loc din Timișoara și studiez filozofia la Viena.

Mihai Brukenthal a povestit despre încercarea lui Toroczkay de-a ajunge la Turda sau la Arad. Văzînd că este urmărit, s-a ascuns la o fireză, unde a și fost prins de răsculați. Cînd a văzut că iobagii răsculați se apropie de fireză, le-a ieșit în față și le-a strigat :

— Opriți-vă !

Răsculații s-au oprit. Baronul a strigat, din nou, cu glasul său tunător :

— Descoperiți-vă în fața baronului Toroczkay !

Cîțiva țărani s-au descoperit.

— În genunchi, bestiilor ! a strigat, din nou, Toroczkay.

Răsculații au rămas în picioare. Din mijlocul lor s-au auzit glasuri :

— M-a bătut și m-a ținut legat două zile și două nopți, legat la parul torturii din mijlocul curții sale !

— M-o lăsat pe drumuri la moartea tatălui meu ! M-o scos din casă, împreună cu mama mea, cu frații și surorile mele !

— Tata a putrezit în beciurile castelului său !

Mihai Brukenthal s-a prefăcut că-și șterge o lacrimă și a zis :

— Totul s-a petrecut fulgerător de repede după astă. Baronul a fost așezat în locul bușteanului de brad și împins între dinții ferăstrăului ucigător.

Tînărul a tăcut. Aștepta noi ordine de la unchiul său. Guvernatorul l-a întrebat :

— Ai fost și la Abrud, Mihai ?

— Am fost, excelență.

— Crezi că vom reuși să-l prindem pe Horia și pe ceilalți căpitani ?

— Lasă-mi mie această sarcină, excelență.

— Ai organizat ceva ?

— Am vorbit...

În discuție a intervenit și Preiss :

— Ofițerii mei au și fost trimiși să organizeze prinderea sau predarea conducătorilor răscoalei, domnule guvernator. Datorită ordinelor mele de a trata cu răsculații un armistițiu, răscoala a rămas închisă în munți. S-ar fi putut întinde altfel... Năvălea la șes și se putea generaliza peste toată Transilvania.

— Nu era exclus, a aprobat guvernatorul.

Preiss a schițat un zîmbet și a adăugat :

— Și mai este ceva : răscoalele sînt molipsitoare...

Ultimele cuvinte ale mareșalului i-au mers la inimă lui Brukenthal, care a spus :

— Atunci sper că putem colabora, domnule mareșal. E bine, cum singur ați afirmat-o, ca puhoiul să rămînă închis în munți... Nu m-am gîndit la asta și mă pot da bătut din punct de vedere strategic... Dar nu știu cît de tare va fi stăvilarul nostru...

Mareșalul și-a continuat planul militar :

— Cu tratarea armistițiului se cîștigă timp, iar timpul hotărăște lupta, victoria noastră. Cîtă vreme o revoluție își încetează ofensiva și trece la defensivă, nimic nu-i mai poate opri prăbușirea. Ofensiva este hrana și miza unei revoluții populare. Așa a procedat Francisc Rákoczi.

Preiss a tăcut. După cîteva clipe a continuat :

— Și mai avem ceva de partea noastră, un aliat foarte bun : vremea. Iarna nu se organizează și nu se pornesc răscoale populare. Acest lucru se vede că i-a scăpat lui Horia.

Brukenthal l-a înștiințat pe Preiss :

— Din informațiile căpătate am aflat că răscoala se pregătea pentru primăvară, după ce iobagii ar fi primit arme, după ce s-ar fi înscris în regimentele de grăniceri.

Preiss a început a povesti despre cauzele înfrîngerii lui Rákoczi. Guvernatorul asculta cu atenție tot ce spunea mareșalul.

Revenind la problemele care se puneau în legătură cu răscoala iobagilor, Preiss era stingherit de prezența nepotului guvernatorului. A tăcut și se uita cu mirare și neîncredere la tînăr. Guvernatorul a intervenit :

— În nepotul meu puteți avea toată încrederea, domnule mareșal. Nu poate fi bănuit c-ar fi de partea răsculaților... Este urmașul meu la conducerea Transilvaniei...

Replica mareșalului a fost imediată și necruțătoare :

— Nu știam că funcția de guvernator este ereditară, domnule Brukenthal...

Guvernatorul vorbise mai mult decît se cuvenea față de un comandant suprem de oști. A încercat să-și corecteze greșeala și a zis :

— E o glumă, domnule mareșal...

Preiss a zîmbit :

— O glumă bună, domnule guvernator...

Brukenthal s-a adresat nepotului :

— Lasă-ne singuri, Mihai. Te chem eu pe urmă și discutăm ce este de făcut mai departe.

Rămași singuri, guvernatorul l-a întrebat pe mareșal :

— Presupuneți că răscoala va rămîne închisă în munți ?

— Nu presupun. Statul meu major nu lucrează cu presupuneri, ci cu certitudini. De multe ori se poate judeca greșit o situație, dar în cazul Abrudului, Zarandului...

— De multe ori puhoiul de munte se domolește numai cînd ajunge la șes, în cîmpia largă, domnule mareșal...

— Se domolește, dar face ravagiile cele mai mari înainte de a se domoli sau de a fi domolit...

— Eu nu sînt militar de profesie, dar planul excelenței-voastre, domnule mareșal, este bine gîndit și pus la punct. Cîștigăm timp și organizăm prinderea căpitanilor și înăbușirea răscoalei. Cucerim fortăreața naturală a iobagilor.

— Dacă răsculaţii ar avea arme şi hrană îndestulată, ar fi bine organizaţi şi ar fi bine instruiţi din punct de vedere militar, atunci ar putea rezista ani de zile pe poziţiile lor de fortificaţii naturale. Cred că nu întîmplător şi-au ales iobagii această cetate naturală, aceste fortificaţii de munţi şi de stînci pentru a porni răscoala. Dacă răscoala ar fi izbucnit primăvara, atunci situaţia era sau putea deveni gravă. Războiul cu Prusia şi Franţa stă gata să izbucnească. Răscoala, care s-a aprins aici, încurcă planurile militare, planurile Vienei. Trebuie s-aducem liniştea în ţară.

— Horia se socoteşte un fel de împărat în satele răsculate din Zarand şi Abrud. Numeşte primari, judecători, căpitani şi căprari.

Mulţumit că a ajuns cu Preiss la înţelegere, guvernatorul a adăugat :

— Cred că vom colabora şi ne vom ajuta reciproc, domnule mareşal. Nobilii, care au organizat apărarea lor, vor colabora cu armata imperială...

Preiss s-a ridicat din fotoliu şi a început a se plimba prin biroul guvernatorului. Îngrijorat de cele ce aveau să urmeze după prinderea conducătorilor răscoalei, a zis :

— Capii răscoalei vor fi predaţi armatei, domnule guvernator.

— Vom vedea...

— Este ordinul împăratului. Împăratul l-a şi numit pe contele Jankovits în funcţia de anchetator şi judecător al celor trei căpitani principali ai răscoalei. Din înaltul for de judecată şi anchetă face parte şi adjunctul meu, generalul Papila, care are şi o rădăcină românească în sîngele său...

— Dar nu vor fi judecaţi la Viena...

— Cum va fi ordinul, domnule guvernator.

— Conducătorii răscoalei îşi vor primi răsplata la locul crimelor lor.

— Vom face ceea ce va trebui să facem pentru împăratorul nostru, domnule guvernator. El nu trebuie amestecat în această afacere, așa cum ar dori s-o facă mulți nobili din Transilvania...

Aluzia lui Preiss a trecut neobservată de guvernator. Mareșalul se gîndea și la Brukenthal, cînd pomenea de „mulți nobili din Transilvania".

Guvernatorul, dînd glas cererii nobililor maghiari, a zis:

— A-i trimite pe capii răscoalei să fie judecați la Viena, înseamnă a contribui la izbucnirea mîniei feudalilor de aici... Atunci ei nu s-ar mulțumi numai cu pedepsirea iobagilor răsculați... S-ar crea o situație și mai gravă. Nemulțumirea nobililor s-ar putea transforma...

— Din represiune împotriva răsculaților, în război împotriva împăratului... Noi cunoaștem sentimentele nobilimii de aici... Disprețuiesc tot ce nu se trage din neamul ei.

Pe Brukenthal nu-l preocupa nobilimea maghiară în acea clipă. El era preocupat de procesul lui Horia, Cloșca și Crișan. Căuta argumente în favoarea celor care cereau ca îndrumătorii răsculaților să fie judecați în Transilvania. A zis:

— Codul terezian prevede ca răsculații să fie judecați la locul crimelor lor.

— Mi-ați mai spus asta. Voi raporta împăratului. Dar conducătorii răscoalei nici n-au fost prinși.

— Vor fi prinși.

— Se pot ascunde în munți.

— Vom pune oameni de-ai lor să-i prindă.

Preiss ar fi vrut ca gloria prinderii capilor răscoalei să revină armatei, nu guvernatorului. Cu această misiune au fost însărcinați vicecoloneii Schultz și Kray.

1

Era către seară cînd Horia a intrat în Bucium. Primarul George Suciu, omul judecătorului Dévay din Zlatna, îl aştepta cu vreo sută de ţărani. L-a oprit în drum şi i-a cerut să le arate şi lor scrisoarea cu poruncile împăratului de a stinge pe nobili.

— Trebuie să ne arăţi scrisoarea cu iscălitura împăratului, a stăruit primarul.

— Am poruncă de scutire de la împărat, nu scrisoare pentru a-i stinge pe nobili. Mi-a dat *Salvus Conductus* la mînă, în primăvară, pentru a fi slobod de iobăgie, pentru a fi scutit de urmărirea şi judecata domnilor nobili.

— Arată-ne scrisoarea, a cerut primarul.

Horia îl ştia pe Suciu. Era un primar beţiv, afacerist, pus pe căpătuială, fără milă pentru fraţii lui iobagi, prost şi neştiutor de carte. L-a privit pe Suciu şi i-a spus :

— Am hîrtia, dar ce folos s-o arăt unui primar care nu ştie a scrie şi a citi.

Vorbele lui Horia l-au mîniat pe primar. Punînd mîna pe conducătorul răsculaţilor, l-a declarat arestat. Suciu l-a închis în acea noapte pe Horia în casa lui Macavei Băişanu, unul din prietenii săi de chefuri şi afaceri. Au rămas să-l păzească Toma Bugnaru, Petru Surca, Giurca cel bătrîn, cu feciorul său, şi Onu Cristinaş.

Ionuţ Dandea, informat despre arestarea lui Horia, mobilizează ţăranii din Muntari, Satu şi Cerbu şi năvălesc în Bucium înainte de revărsatul zorilor.

Horia este eliberat fără lupte. Trădătorii sînt arestaţi. Petru Surca a căzut în genunchi în faţa lui Horia. Se ruga să fie iertat, să-i fie milă de pletele albe pe care le purta pe umeri.

Oamenii lui Ionuț Dandea i-au pedepsit pe trădători cu lovituri de vergi de alun, la piele. Ionuț Dandea a vrut să-l bată și pe Petru Surca, dar Horia l-a oprit și i-a spus :

— Iartă-l, Ionuț. L-o pedepsi Dumnezeu pentru fapta lui. E bătrîn și neputincios. E de vîrsta lui Gavril Todea.

— Am fost prieten cu Gavril Todea, a prins curaj Petru Surca.

— El nu și-a vîndut feciorul, trădătorule ! a strigat Ionuț Dandea. El s-a dus la Sibiu, pe jos, pentru a cere eliberarea celor arestați. A fost bătut pentru curajul lui și din această bătaie i s-a tras și moartea. Noi v-am tratat încă cu destulă blîndețe pentru fapta voastră...

Horia l-a îmbrățișat pe Ionuț Dandea și a spus :

— Sînt mîhnit, Ionuț, sînt mîhnit că printre iobagii noștri se află trădători, uneltitori, pentru care aurul atîrnă în cîntarul lor mai greu decît viața și sufletul unui om...

— Dar nu toți iobagii sînt de teapa ăstora, baci Horia.

— Știu. Se află puțini trădători, dar sînt. Ar fi trebuit să fim uniți ca unul, ca stăpînirea să găsească un popor, o națiune, o unire, o voință. Acesta este necazul meu cel mare și al tuturor fraților care au pornit să-și afle dreptatea.

— Decît să trăim în robie, mai bine să murim în libertate, baci Horia.

— Robul care a văzut libertatea cu ochii lui, chiar o singură clipă, acela n-o mai poate uita și nu mai poate trăi multă vreme în robie.

Ionuț Dandea i-a spus lui Horia numele celor care urmau să-l însoțească mai departe. Toți erau cunoscuți ca oameni de încredere și nădejde. Erau cu toții țărani din Albac, Vidra, Bucium și Cîmpeni. Toți erau înarmați. Aveau lănci, săbii și puști. Ionuț le făcuse rost la toți și de cai.

Horia era îmbrăcat cu o manta albă, de aba. Cei din gardă l-au ajutat să încalece. Calul său era tînăr, neastîmpărat, luat din grajdurile nobililor fugiți din castele lor.

Cînd a sosit la Bistra, în drum spre Vidra, Horia a văzut că satul era în mare fierbere. Răsculații îl arestaseră pe primar, pe Marcu Ursu cel bătrîn, tatăl gornicului, pe preotul George Balca din Lupșa și pe alți consilieri comunali. Arestații erau închiși într-o șură. Un răsculat se pregătea să dea foc șurii.

Horia a oprit aprinderea șurii, i-a eliberat pe cei arestați și a spus :

— Iobagii au trebuință de oameni cuminți și cu știință de carte, ca domnul părinte Balca și Marcu Ursu cel bătrîn. Ei nu sînt în stare să-și vîndă frații... Ei nu sînt ca primarul din Bucium...

— Poate că sînt, a adăugat unul din garda lui Horia. Mai știi ce au pus la cale și aici...

Preotul Balca din Lupșa, chior de un ochi, căruia oamenii din sate îi spuneau popa cel chior, i-a mulțumit lui Horia :

— Mulțam frumos, Horia. Ai făcut o faptă creștinească și noi nu vom uita fapta ta. Nemernicii erau să ne dea pierzării, zicînd că am trecut de partea guvernatorului și-a armatei imperiale. Să nu crezi una ca asta... Sînt minciuni și scorneli răuvoitoare...

Gornicul Ursu cel tînăr, fiul bătrînului eliberat de Horia, sta ascuns în casa fratelui său, la ieșirea din sat, cu pușca încărcată, gata să tragă. Era beat. Pîndea la geam și își zicea, vorbea de unul singur : „A venit ziua socotelilor, Horia. Gata cu viața ta. Nu te prind eu viu, dar te predau mort. Preotul George Balca din Lupșa voia să te prindă viu, ca și Suciu din Bucium. Tata i-a spus că viu era mai greu să fii prins... Primarul din Bistra ar fi vrut și el să te predea viu în mîinile nepotului guvernatorului, la Abrud, ori la Zlatna. Ei nu au reușit să te prindă și să te predea... Guvernatorul a spus că de asta s-a și făcut armistițiul, și în acest scop cutreierară și preoții și protopopii satele noastre... Dar de mine nu mai scapi, gata, s-a zis cu tine."

Gornicul a cerut fratelui său să-i toarne mied în ceaşca de lemn.

Fratele i-a spus :

— Nu mai bea, prea mult ai băut şi nu-i bine.

— Toarnă ! a răcnit gornicul.

Cei de-afară au strigat, fără să cunoască intenţiile gornicului :

— Trece Horia ! Trece Crăişorul !

Fratele gornicului s-a uitat pe fereastră şi a zis :

— E călare şi poartă manta albă. Arată ca un împărat.

Gornicul îşi pregătea puşca şi s-a ridicat în picioare.

Fratele cel mare, dîndu-şi seama de ticăloşia fratelui său mai mic, vărsînd paharul cu mied pe haşca puştii, a strigat :

— Nemernicule ! Vrei să ne pierzi pe toţi ?

— Ar trebui să te puşc pe tine, în locul lui Horia, a mormăit beţivul.

— Ce ţi-a făcut ? De ce vrei să-l pueşti ?

— Horia este un amăgitor, un călcător de lege.

— El l-a salvat pe tata de la moarte. Dacă nu venea el, tata şi ceilalţi ardeau de vii. El i-a eliberat pe acei care complotau împotriva lui, iar tu ai vrut să-l ucizi din dosul ferestrei, din umbră, din casa mea, ca un ticălos ce eşti.

— Taci !

— Ţi-ai pierdut şi tu capul, frate. Şi tata şi-a pierdut capul... Vreţi cei trei sute de galbeni care s-au pus pe capul lui Horia.

Cei de-afară au intrat în casă. Vorbeau de Horia, de cai, de călăreţi, de eliberarea arestaţilor.

Soţia lui Marcu Ursu cel bătrîn a intrat ultima în casă. A spus :

— S-or dus. Bine c-a venit Horia şi l-a scăpat pe al meu de la moarte. Dacă nu venea, ardea şi casa noastră, măi feciorilor.

Nora, nevasta fratelui cel mare, a spus şi ea :

— Dumnezeu l-o trimis pe Horia la Bistra, mamă. Am să mă rog pentru sănătatea și norocul lui.

Bătrîna și-a făcut cruce și a zis :

— Apără-l, Doamne, păzește-l de rele pe Horia nost.

— Nu te mai ruga, mamă, pentru un păcătos, a zis fiul cel mic.

— Tu ești un păcătos, nu Horia, a rostit bătrîna. Tu și taică-tu, voi doi sînteți niște păcătoși, și alții ca voi. Toată ziulica duhniți a holircă. Bine mai semănați amîndoi. Cel bătrîn s-o înhăiat cu primarul și cu popa cel chior de un ochi, cu Balca din Lupșa, beaù împreună pînă ce nu mai știu pe ce lume sînt. Era mai bine cînd nu era consilier comunal... De cînd este consilier, bea și nu se mai trezește nenorocitul de el. Primarul tot strînge bani pentru cancelarie de la iobagi, că de asta erau să fie uciși, arși ca șobolanii, dar mai complotau și pentru prinderea lui Horia.

Gornicul Ursu cel tînăr și-a luat pușca și a zis :

— Vă las, eu am treabă...

— Să nu faci o prostie, Marcu, i-a dat de grijă fratele cel mare.

— Văd eu ce am de făcut, n-ai să mă înveți tu... Eu urmez politica guvernului din Sibiu...

— Urmezi politica domnilor feudali, Marcu. Nu uita că și tu te tragi tot din iobagi. Ești sînge din sîngele lor...

În poartă, gornicul s-a oprit. Își văzuse venind pe drum tatăl.

Marcu Ursu cel bătrîn s-a apropiat de fecior și i-a spus :

— După tine veneam...

— Am vrut să-l pușc pe Horia, tată, dar fiul tău cel mare mi-a turnat mied pe hașca puștii și pușca n-a mai luat foc.

— Mai bine că nu a luat foc... Eram pierduți cu toții. Du-te la Vidra, peste munți, pe poteci, trebuie s-ajungi acolo înaintea lui Horia. Spune-i primarului Vasile Goia să fugă, să ia și banii și să-i ascundeți undeva. Sînt banii strînși de la țărani ca cheltuieli de cancelarie...

Marcu Ursu cel tînăr, care cunoștea munții, a ajuns înaintea lui Horia, la Vidra. L-a găsit pe Goia în primărie. I-a strigat din ușă, speriat, știind că din clipă în clipă trebuia să sosească Horia și garda sa :

— Vine Horia însoțit de țărani înarmați pînă în dinți ! Vin călări ! Fugi !

— Ce fac cu banii strînși pentru cheltuieli de cancelarie ?

— Mulți sînt ?

— Șapte mii de forinți, gornice.

— O avere, primarule.

— N-o pot lăsa lui Horia și ortacilor săi.

— Tata ți-o trimis vorbă să luăm banii și să-i ascundem. Să-i îngropăm în munți pînă ce trece răguliță.

Gornicul și primarul au început a îngrămădi într-o desagă banii din casa de fier a primăriei.

David Avram și alți țărani din sat i-au urmărit pe fugari și i-au prins cînd intrau în pădure. I-au adus în fața lui Horia, în fața întregului sat adunat la primărie de clopotul de la biserică.

David Avram i-a spus lui Horia :

— Fugeau cu banii strînși de la iobagi.

Unul din țărani a aruncat sacul de bani jos, zicînd :

— Sudoarea și suferința satului este în acest sac, nu bani. Din suferință și sudoare s-au strîns suprabirurile.

Horia a descălecat. L-a privit pe primar și a zis :

— Goia a vrut să mă piarză în cîteva rînduri. M-a urmărit și m-a spionat din anul 1779, de cînd am făcut primul drum la Viena, cînd am dus la împărat un sac plin cu nedreptăți scrise, adunate din toate satele din munți.

Locuitorii din Vidra au început a vorbi :

— Vasile Goia a fost fără milă și priință iobagilor.

— Mi-a luat capra pentru dare !

— Mi-a luat coproața de pe pat !

— A depus mărturie falsă împotriva tatii, la Forul Dominal din Zlatna ! Din cauza lui a fost bătut cu verigile, rușinat în fața lumii, în zi de tîrg !

David Avram era revoltat, plin de ură împotriva fugarilor. I-a spus lui Horia :

— Marcu Ursu cel tînăr a alergat de la Bistra, peste munți, venind și înștiințîndu-l pe Goia de primejdia de-a nu cădea banii în mîinile răsculaților, iobagilor. Gornicul era cu sacul de bani în spate.

S-a auzit glasul unei femei :

— Gornicul Marcu Ursu nu-i vinovat ! Dați-i drumul !

Au răsunat și alte glasuri :

— Vasile Goia este vinovat ! El ne-a jecămănit !

Alții au început a striga :

— Moarte lui Goia !

— Să fie dus la Piatra și aruncat în prăpastie !

— La Stînca Struțului !

Femeia, care voia să-l scape pe gornic, a strigat iar :

— Dați-i drumul lui Marcu Ursu cel tînăr ! Nu-i vinovat !

Fratele cel mare al gornicului, făcîndu-și loc prin mulțime, a strigat :

— E vinovat !

Omul care vorbise gîfiia. Abia își ținea sufletul. Era obosit și își ștergea sudoarea cu o basma mare, roșie, cu dungi negre.

— Dumneata cine ești ? a întrebat Horia.

— Sînt și eu feciorul lui Marcu Ursu cel bătrîn din Bistra. Sînt fratele mai mare al gornicului.

— De la Bistra vii ? a întrebat Horia.

— Da, a răspuns fratele gornicului.

— Pentru ce ai alergat în urma noastră ? a vrut să știe Horia.

— Mă temeam, baci Horia. Fratele meu a vrut să te ucidă la Bistra, de la mine din casă, la ieșirea din sat. Nu i-a luat pușca foc...

— De ce nu i-a luat foc ? a întrebat Horia.

— I-am turnat mied pe haşca puştii.

David Avram l-a întrebat pe gornic :

— Este adevărat ce spune fratele tău ?

Gornicul, ca ieşit din minţi, a strigat :

— Minte ! Nu-i adevărat !

Feciorul cel mare al lui Marcu Ursu cel bătrîn şi-a făcut cruce şi a zis :

— Jur pe sfînta cruce că spun adevărul.

David Avram l-a întrebat, din nou, pe gornic :

— Nu-i adevărat nici c-ai alergat să-l înştiinţezi pe Vasile Goia ?

— Nu ! a strigat gornicul în disperare.

— Atunci de ce fugeai alături de primar, cu sacul în spate ?

— Nu duceam nici un sac... Mă duceam în pădure...

David Avram a luat puşca gornicului, a cercetat-o şi a zis :

— Gornice, te-ai prins în plasă. Puşca e plină de mied. Fratele tău a vorbit cinstit. Minciuna nu-i totuna cu adevărul...

Un bătrîn l-a întrebat pe primar :

— Gornicul din Bistra a venit să-ţi spună să fugi că vine Horia ?

— Adevărat, a răspuns primarul.

— Cine te-a trimis ? a întrebat David Avram.

— Tata m-a trimis, a răspuns gornicul, ruşinat.

Goia, pentru a scăpa, s-a dezvinovăţit :

— Nu eu am pus la cale pierzania ta, Horia... Judecătorul Dévay din Zlatna pune la cale, pun la cale coloneii şi generalii, guvernatorul şi domnii nobili... Pînă şi feţe bisericeşti umblă să te prindă şi să te piardă...

Din mulţime iăr s-au auzit glasuri :

— Iuda !

— Să moară !

Goia a căzut în genunchi. A început a se tîngui și a se ruga de Horia :

— Iartă-mă, Horia. Știu că ești bun și milos... Ești român, ești în religia noastră veche...

— Eu nu am putere să iert ceea ce poporul a osîndit și osîndește. Ai furat banii iobagilor, ai asuprit, ai vrut să mă pierzi pe mine și pe tovarășii mei...

— Și Marcu Ursu cel bătrîn, și popa Balca, și primarul din Bistra au vrut pierzania ta și tu i-ai iertat, a încercat Goia să-l înduplice pe Horia.

— Fiecare plătește după faptele sale, a hotărît Horia. Trădarea nu rămîne nepedepsită.

Horia a încălecat și i-a spus lui David Avram :

— Ești om vrednic și curajos.

A vorbit unul din bătrînii satului Vidra :

— E bun de căpitan, e bun de primar în locul lui Goia.

— David Avram este om cinstit și drept, a vorbit alt bătrîn.

Horia și-a descins sabia, i-a dat-o lui David, și i-a spus :

— Poporul te-a ales căpitan, iar eu te confirm în acest grad și îți dau sabia mea. Rămîi și împlinește dreptatea iobagilor. Banii să-i dai înapoi celor de la care au fost luați.

2

Vicecolonelul Schultz l-a chemat pe locotenentul Probst și i-a dat misiunea de a se duce în tabăra lui Cloșca pentru a-i propune să meargă să discute cu marii comandanți ai armatei imperiale...

Întîlnirea dintre Probst și Cloșca a avut loc în hotarul comunei Tibru, pe dealul Pleșu, la locul numit Pîrîul Turcului.

Probst era însoțit de patruzeci de dragoni secui, echipați de război.

Un căprar de-al lui Cloşca a strigat dragonilor care se apropiau :

— Opriţi-vă !

Dragonii s-au oprit. Căprarul lui Cloşca a zis :

— Trupa să rămînă pe loc şi numai locotenentul să se apropie de tabără.

Locotenentul Probst a fost întîmpinat de Cloşca şi de căpitanii Iacob Giurcă şi Savu Trifă.

— Ce vreţi ? l-a întrebat Cloşca pe locotenent.

— Comandantul diviziei, vicecolonelul Schultz, vrea să-l vadă şi să-i vorbească lui Cloşca, a zis locotenentul.

— Eu mi-s Cloşca, a spus comandantul taberei iobagilor răsculaţi. Vicecolonelul vrea să vină la noi trimis de împărat sau de către feudali ?

— Trimis de către împărat, a minţit locotenentul.

— Ar face bine dacă armata imperială nu s-ar amesteca şi ne-ar lăsa pe noi să ne socotim cu nobilii, a vorbit căpitanul Savu Trifă.

Probst a răspuns :

— Veţi vorbi toate astea cu vicecolonelul Schultz, comandantul meu. Misiunea mea este de a veni la voi pentru a a vă comunica ordinul care mi s-a dat.

N-a trecut mult după plecarea locotenentului Probst şi a apărut vicecolonelul Schultz, însoţit şi el de un batalion de secui echipaţi de război.

Pe cînd vicecolonelul se apropia de tabăra răsculaţilor, un iobag i-a spus lui Cloşca :

— Ia seama, căpitane. Vor să te piarză cu viclenie şi să te prindă pe tine şi pe noi.

Căpitanul Giurcă, însoţit de două sute de iobagi înarmaţi, l-a întîmpinat pe vicecolonelul Schultz. Giurcă a strigat de la o distanţă de cinzeci de stînjeni :

— Opriţi-vă !

Vicecolonelul s-a făcut că nu a auzit şi a înaintat cu trupa mai departe. Giurcă l-a somat, din nou, pe Schultz să oprească :

— Nu mai înaintați că dau ordin să se tragă în voi!

Răsculații au întins armele spre dragoni. Schultz s-a oprit. Căpitanul Giurcă a poruncit :

— Nu se apropie de tabără decît vicecolonelul Schultz, însoțit de o gardă de patru dragoni.

Vicecolonelul era înfricoșat. L-a întrebat pe locotenentul Probst :

— Crezi că nu mi se va întîmpla nimic, locotenente ?

— Nimic, domnule colonel. Trupa este gata să intervină la cel mai mic incident...

— Trebuie să evităm ciocniri directe cu iobagii, locotenente. Este ordinul generalului Papila. Noi încercăm să ducem tratative...

— Și să punem mîna pe capii răscoalei, a adăugat locotenentul.

— Nu-i ușor să arestezi un cap de răscoală, să-l ridici din mijlocul a mii de țărani înarmați cu puști și topoare, cu lănci și coase, cu săbii și pari.

— Horia este principalul căpitan, domnule colonel.

— S-ar putea ca vicecolonelul Kray să fie mai norocos decît mine, locotenent Probst. El are relații mai mari cu pădurarii, cu preoții, cu primarii. Are o rețea vastă de spionaj. Nu-i degeaba numit șeful rețelei de informații secrete al armatei imperiale din Transilvania.

Schultz a înaintat către tabăra iobagilor răsculați, însoțit de patru soldați.

— Cloșca l-a întîmpinat și a zis :

— Fiți binevenit în tabăra noastră dacă aveți sufletul curat, domnule vicecolonel.

— Tu ești Cloșca ? a întrebat Schultz.

— Eu, a răspuns Cloșca.

— Din care pricină este atîta adunare de popor, Cloșca ?

— Umblăm de cinci ani cu plîngeri la Viena și la guvernul din Sibiu, dar nu aflăm dreptate. Cei care s-au

plîns împotriva domnilor feudali au fost arestați, bătuți, închiși, mulți condamnați la moarte și executați.

Schultz l-a întrebat iar :

— De ce tulburați liniștea țării ?

— Iobagii nu mai pot răbda umilința domnilor feudali.

— Nu veți căpăta dreptate cu uciderî de nobili, cu incendieri de castele, Cloșca.

— Dacă nici așa nu vom afla dreptate, atunci nu se mai poate face dreptate pe lume...

— Ați aprins focul pe țară și nu-i bine...

— Domnii nobili l-au aprins, nu noi. Noi nu am vrut decît să mergem la Alba Iulia după arme, la conscripția militară, cum a dat ordin împăratul, dar am fost atacați la Curechiu.

— V-ați dedat la jafuri și cruzimi.

— Feudalii au jefuit și au făcut cruzimi cîteva veacuri, iar iobagii au și ei o zi a lor de dreptate. Eu nu am dat ordin să se facă cruzimi, și nici jafuri. Dar, cînd mulțimea este întărîtată, se întîmplă și de astea... Relele tratări ale trecutului se răzbună, domnule vicecolonel... Nu toți oamenii sînt la fel... Sînt firi și firi...

— Răspunderea o purtați voi, căpitanii.

— Noi toți purtăm răspunderea.

— Aș dori să-mi spuneți ce vreți pentru a vă împrăștia, pentru ca iobagii să se ducă la casele lor, să încetați cu jaful și crima.

— Vă rog frumos, domnule vicecolonel, iobagii nu jefuiesc, ei împart averea nobililor, averea care s-a făcut din sudoarea robului. Își iau înapoi o parte din munca lor, din sudoarea frunții lor.

— Dar ce vreți ? Spune, să aduc la cunoștința mareșalului Preiss, la cunoștința generalului Papila.

Căpitanul Giurcă a vorbit :

— Vrem să fie slobodă conscripția militară și să primească arme iobagii care s-au înscris în regimentele de grăniceri.

— Altceva ce mai vreți ? a întrebat Schultz.

— Să fie eliberați iobagii arestați, a vorbit și Savu Trifă.

— Altceva ? a vrut să afle Schultz.

— Să fim liberi de iobăgie, a încheiat Cloșca.

Vicecolonelul Schultz a recapitulat cerințele răsculaților :

— Desființarea iobăgiei, eliberarea celor arestați și dreptul de a vă înscrie în regimentele de grăniceri și de a primi arme.

— Întocmai, a răspuns Cloșca. Asta vrem.

— Facem armistițiu atunci, a hotărît Schultz. Facem pace, Cloșca.

— Așteptăm răspuns pînă în opt zile, domnule vicecolonel, a stabilit Cloșca.

— În opt zile veți primi răspuns, a acceptat Schultz.

— Dacă în opt zile nu se face dreptate, atunci ce o vrea Dumnezeu, a vorbit Cloșca.

Schultz, dîndu-și seama că nu-l poate ridica pe Cloșca din mijlocul iobagilor, a întrebat :

— Dar căpitanul vostru cel mare unde se află ?

— Iobagii nu au căpitani mari și căpitani mici, a răspuns Cloșca. Noi otova sîntem cu toții.

— Unde-i Horia ? a stăruit Schultz.

— Horia este cu oamenii lui, a răspuns Giurcă.

Cloșca i-a spus lui Schultz :

— Vă așteptăm pe șesul mic de la Cîmpeni cu răspunsul, domnule vicecolonel. Acolo a hotărît Horia să ne adunăm.

3

Horia și Cloșca îl așteptau pe Schultz pe șesul mic de la Cîmpeni.

Vicecolonelul a fost întîmpinat de cei doi conducători ai iobagilor și de doisprezece bătrîni, după datina veche a

locului, cînd era vorba de luat o hotărîre importantă.

Schultz venise de data aceasta însoțit numai de douăzeci de secui, crezînd că în felul acesta va putea pătrunde cu soldații pînă la căpitani.

Răsculații au pornit și ei în întîmpinarea vicecolonelului. Schultz, văzînd că și de data aceasta nu-și va putea pune în aplicare planul de arestare a căpitanilor, a strigat la țărani :

— Stați pe loc !

Răsculații au început a murmura, dar s-au oprit la un semn făcut cu mîna de către Horia.

Soldații și răsculații stăteau față în față. Horia și-a întors fața către frații săi de arme și le-a spus cu glas liniștit :

— Stați, vedem noi ce gînd are colonelul...

În fața răsculaților erau cei doisprezece bătrîni. Unul din bătrîni l-a întrebat pe Schultz :

— Ați venit cu răspuns ?

— Am venit cu răspunsul ca să meargă cu mine căpitanii voștri și să vorbească cu mareșalul Preiss...

— Noi nu avem căpitani, a răspuns unul din bătrîni.

— Ei au pornit răscoala, a vorbit Schultz.

— Toată țara a pornit răscoala, a vorbit un alt bătrîn.

— Nu li se întîmplă nici un rău, a căutat să-i liniștească pe răsculați vicecolonelul.

Un subofițer secui a pun mîna pe Horia, încercînd să-l apropie de soldați, dar Horia s-a smucit și a scăpat, căzîndu-i cojocul jos de pe umeri.

Răsculații l-au înconjurat pe Schultz.

— Ce este asta ? a întrebat, înfricoșat, vicecolonelul.

— Ai călcat înțelegerea, domnule vicecolonel, a vorbit Cloșca. Răsculații nu au încredere în domnia-ta. De ce ați încercat să-l prindeți pe Horia ?

Viclean, Schultz a răspuns :

— N-ar fi rău ca Horia și cu tine, Cloșca, poate și Crișan, dacă este și el aici printre voi, să mergeți la co-

mandanții noștri supremi și să vorbiți cu ei... Eu le-am raportat cererile voastre și mi-am ținut cuvîntul, am venit cu răspunsul așa cum ne-am înțeles amîndoi la hotarul comunei Tibru, cînd am încheiat armistițiul de opt zile...

— Au trecut mai mult de opt zile, domnule vicecolonel, a vorbit Cloșca.

Schultz a încercat să se dezvinovățească :

— S-a întîrziat cu hotărîrea comandanților, Cloșca...

Unul din bătrîni i-a spus lui Schultz :

— Pe acești doi oameni nu-i dăm. Ei sînt ca lumina ochilor noștri din cap. Ei ne-au luat apărarea la împărat, noi i-am ales să ne conducă, să ne apere mai departe de nedreptăți. Sînt oameni cinstiți și luminați la minte. Sînt iubiți și prețuiți de toți iobagii din satele din munți.

Bătrînul a tăcut, s-a gîndit o clipă și iar a vorbit :

— Iobagii nu au încredere în cuvîntul domnilor feudali. Oamenii știu ce-i așteaptă dacă se întorc iar în satele lor. Nobilii, înarmați, atacă femei și copii, dau foc la case, spînzură și taie capete. Armata stă și se uită, neputincioasă, la toate nelegiuirile lor, dar ni se cere să predăm pe căpitanii noștri...

— Dar s-a dat patentă de amnistie, a vorbit vicecolonelul.

— Noi nu de iertare avem trebuință, a vorbit bătrînul. Noi vrem dreptate, vrem să fim slobozi de iobăgie. Poporul se va liniști dacă i se ușurează dările, dacă i se face dreptate, dacă sînt eliberați din închisori cei arestați.

Cloșca a scos din tașca de piele niște hîrtii și i-a spus vicecolonelului :

— Chîrtiile latinești, scrise de împărat, nu sînt respectate de domnii feudali. Dacă nu ni se face dreptate, iobagii nu au pentru ce se întoarce la casele lor. A trecut prea mult timp de cînd ne jelim la stăpînire.

Cloșca și-a pus hîrtiile în straiță și l-a întrebat pe vicecolonel :

— La ultimatumul dat de Horia nobilimii, ce ai de spus, domnule comandant ?

— Pentru asta am vrut să veniți la generalii noștri, a răspuns Schultz cu glas prefăcut de om care vrea binele iobagiior.

— Domnia-ta cunoști ce scrie în ultimatum ? a întrebat un bătrîn pe vicecolonel.

— Nu cunosc, a mințit Schultz.

Bătrînul a scos din chimir ultimatumul și a citit cu glas tare :

„Nobili să nu mai fie, ci numai funcționari, întăriți de guvernul din Viena.

Toți locuitorii Transilvaniei să plătească deopotrivă dare către stat, fără de a mai fi vreunul scutit.

Domnii feudali să-și părăsească moșiile lor de pînă acum.

Moșiile domnilor feudali să se împartă între țărani, după o lege ce o va face împăratul.

Dacă autoritățile ungurești primesc aceste condiții, să se ridice steag alb deasupra cetății Deva.

Nobilii să jure pe cruce că vor fi credincioși la condițiile cerute de noi."

Bătrînul, după ce a terminat de citit, a început a împături hîrtia și a zis :

Acesta este ultimatum dat de Horia, domnule vicecolonel. Dar nu cred că se vor plini dorințele noastre. Cine să le împlinească ? Nobilii ? Văd că comandanții armatei și nobilii urmăresc același scop : supunerea noastră pe mai departe față de cei care ne-au asuprit și umilit. Vă repet : noi nu avem încredere în nobili.

— Și nobilii sînt cetățeni ai imperiului, moșule, a răspuns vicecolonelul.

Bătrînul l-a privit în ochi pe vicecolonel și i-a spus :

— Imperiul nu are nici un folos de la ei. Domnii feudali nu aduc folos nimăruia, decît lor înșile.

După cîteva ceasuri, Schultz s-a întors cu două batalioane de dragoni. Era convins că cei doi căpitani puteau fi arestați. Iobagii nu prea voiau să se bată cu armata, să se opună tunurilor și puștilor soldaților imperiali.

Dar strategia lui Schultz s-a dovedit neîntemeiată.

S-a auzit bubuitul unui tun. Acesta era semnalul de atac al armatei împotriva taberei răsculaților, încercuiți din toate părțile la Cîmpeni.

Pușcașii răsculaților s-au răspîndit în trăgători, luînd poziții în dosul șanțului care înconjura tabăra. Au început să tragă cu puștile. Horia, văzînd situația disperată a taberei sale, a dat ordin de retragere pe dealurile împădurite din împrejurimi.

Iobagii răsculați au început a striga :

— Ne-a trădat împăratul !

— Mai bine moarte decît robie !

Horia, care ținuse sfat cu mulți dintre căpitanii și căprarii săi, chiar cu refugiați care veniseră special pentru a-l informa de cele petrecute în satele și orașele lor, a vorbit :

— În ajutorul lui Schultz a pornit un regiment comandat de vicecolonelul Kray. Timp de pierdut nu avem. Abrudul nu-i la mare depărtare de Cîmpeni. Putem cădea prizonieri cu toții. Nobilii înarmați atacă, ucid și dau foc satelor noastre. Răsculații au dat dovadă de curaj și vitejie. De neuitat va rămîne vitejia și moartea lui Mateș Nicola. Nobilii l-au atacat pe cînd Mateș se îndrepta cu iobagii lui spre Cîmpeni. Mateș Nicola a fost grav rănit de pușca unui grof. Se tîra pe cîmpul de luptă. Nobilii înarmați l-au văzut și au vrut să-l prindă viu. Un iobag l-a luat în spate și a încercat să-l salveze. Nobilii se apropiau. Mateș i-a spus țăranului care îl ducea în spate : „Fugi, lasă-mă jos, ai grijă de nevasta și copilașii mei. Eu tot mor, nu mai pot trăi. Spune copiilor mei cum am căzut. Cînd or crește mari să nu le fie rușine de mine. Am murit pentru libertatea și dreptatea iobagilor.“ În clipa în care nobilii s-au apro-

piat, Mateș Nicola le-a strigat : „Numai mort mă puteți avea în mîna voastră, călăilor !" Cu aceste cuvinte pe buze și-a înfipt sabia în inimă și a murit.

Horia i-a privit pe iobagi și a continuat :

— Armistițiul a fost un vicleșug. În timpul armistițiului s-au adus trupe în munți pentru a fi atacați. Armata a împresurat toți munții, de la Deva și Alba, la Abrud, Cîmpeni și Zlatna. Maiorul Stoianich a atacat la Brad. Iobagii, conduși de Crișan, l-au respins. Maiorul s-a retras spre Hălmagi, unde i-a spînzurat pe Jude cel bătrîn și Jude cel tînăr, care încercaseră să-i taie retragerea, numai ei doi, cu două puști de vînătoare. Și la Lupșa au luptat și s-au apărat vitejește iobagii. Atacatorii au dat greș și aici. Locotenentul Mesterházi este ucis, iar maiorul Dolcinego, pentru a nu cădea prizonier în mîinile răsculaților, în haine de gornic, fuge în munți, după ce mare parte din soldații săi dezertaseră. Și Closca a dus lupte la Rămeți, după ce s-a retras din Abrud. În luptele de la Rămeți a fost rănit colonelul Lendvay. Și pe Mureș au fost lupte de vitejie. Printre noi se află soldatul Mihai Munceleanu, care a dezertat din cetatea Devei, martor la tot ce s-a întîmplat pe Mureș. Vreau s-auziți din gura lui ce s-a întîmplat acolo.

Horia l-a luat de mînă pe soldat și i-a zis :

— Hai, spune, grănicerule, ce știi. Să te audă lumea.

Un iobag l-a îndemnat și el pe soldatul care tăcea :

— Spune ce ai văzut și ce știi !

Mihai Munceleanu a vorbit :

— Anghel Mîrza din Handbal, servitor la Ludovic Barcsay din Bîrcea Mare, însoțit de fratele său, Toader Mîrza, de fecior și de ginere, a răsculat țăranii din Sard, din Ighiu, din Cricău și alte sate. Umblau cu toții călări prin sate și strigau ca din fiecare casă să vină la Mureș un om înarmat pentru a ataca cetatea Deva, unde erau ascunși nobilii și unde erau închiși mulți iobagi. Într-o sîmbătă noaptea, la începutul lunii noiembrie, au început

a suna clopotele tuturor bisericilor din sate. Pe crestele dealurilor și munților s-au aprins focuri. În noaptea aceea, țăranii răsculați au împărțit averea nobililor din Bîrcea Mare și Brănișca, apoi s-au adunat pe malul Mureșului, lîngă Deva. Răsculații s-au apropiat de cetate, dar au fost primiți cu focuri de arme. Grănicerii români nu s-au supus ordinului și n-au tras în frații lor. Atunci s-au înarmat nobilii. Duminică, în zori, cetatea a fost, din nou, atacată de răsculați. Locotenentul Pleifer, comandantul cetății, a contraatacat cu trupe de cavalerie și de infanteriști sași și secui. Iobagii, conduși de Anghel Mîrza, s-au retras în mare învălmășeală și dezordine spre Mureș. Mulți, spre a scăpa, s-au aruncat în apa plină de sloiuri a Mureșului și s-au înecat, iar mulți au fost luați prizonieri și duși în cetate. Prizonierii au fost judecați în grabă de către nobilii ascunși aici și condamnați la moarte prin tăierea capului. Execuția a început în dosul cetății, pe drumul ce duce la Dobra. Condamnații la moarte au fost siliți să sape un șanț. Unul cîte unul îngenuncheau pe marginea șanțului, iar nobilii, deveniți călăi, se rînduiau la retezarea capetelor celor osîndiți. În acest timp s-a dat alarma. Nobilii au văzut un cîrd de capre pe un munte și au crezut că vin, din nou, iobagii să-i atace și au oprit execuția. În cetate a sosit locotenentul Kalliani, care i-a eliberat pe iobagii arestați, condamnați la moarte, rămași în viață. Un nobil i-a cerut socoteală pentru această faptă, dar locotenentul i-a arătat un ordin scris al generalului Papila, vicecomandant suprem al armatei imperiale din Transilvania.

Mihai Munceleanu a tăcut. L-a privit pe Horia și a zis :

— Mama a ars în casă, bolnavă. Nobilii i-au dat foc casei, căci tata a fost și el la Mureș, la atacul Devei, și a scăpat, trecînd Mureșul înot, printre sloiuri. Dar l-au prins nobilii înarmați, care au apărut de partea cealaltă a apei și l-au aruncat într-o groapă cu jăratic de la o vărărie.

Horia a rămas îngîndurat. Toți tăceau. Vasile Sgîrciu din Abrud-sat l-a întrebat :

— Care-i calea de urmat, baciule ?

Horia sta în fața iobagilor și toți așteaptau hotărîrea căpitanului lor. Horia a zis :

— Armata nu-i cu noi ; împăratul nu-i cu noi ; episcopul și protopopii nu-s cu noi. Prin vicleșugul episcopului Dedeon a fost atras în cursă și prietenul meu Micula. Zece iobagi erau cu el și toți au murit pînă la unul, ținînd piept unui batalion de secui. N-au vrut să se predea. Cei rămași în viață s-au închis într-o casă. Vicecolonelul Kray a dat ordin să se dea foc casei. Micula și cu toți prietenii lui au ars de vii. Episcopul lucra mînă în mînă cu toți de la stăpînire. Toți s-au unit împotriva noastră. Nobilii înarmați ucid, jefuiesc, ard satele, batjocoresc fetele și nevestele noastre. Noi, românii, cei mai vechi și cei mai mulți în acești munți, am pornit lupta și am vrut să fim liberi de iobăgie. Domnii nobili zic că noi sîntem sălbatici, fioroși și cruzi. Dar ei întrec în cruzime și sălbăticie și fiarele pădurilor. Am luptat pentru a ne ridica în rîndul națiunilor cu drepturi. Patria este a nobililor, nu a iobagilor. Vrem și noi, iobagii români, s-avem o patrie. Pentru asta am luptat și vom lupta. Pentru asta sîntem gata cu toții să ne dăm și viața. Știu că vă este tare greu s-auziți ceea ce am să hotărăsc acum, dar altă cale nu avem. Nu mai avem nici o putință de a continua lupta. Este iarnă. Hrană nu avem, haine nu avem, arme nu avem, muniție nu avem. Cu furcile nu putem ține piept tunurilor armatei. Ar fi prea mare vărsare de sînge. Nu-i vorba numai de viața noastră. E vorba de viața miilor de locuitori din satele noastre. Iată, prin urmare, care este porunca și hotărîrea mea și a celor doisprezece bătrîni înțelepți pe care îi aveți în fața voastră : dizolvarea. Ne împrăștiem, care cum putem, prin munți, prin sate, prin păduri. Fiți cu băgare de seamă cînd vă duceți în satele voastre. Cercetați înainte de a vă întoarce. Așteptați un timp. Așteptați la neamuri, la cunoscuți, la prieteni. Adăpostiți-vă la

ocoalele de vară ale vitelor, în colibele pădurarilor și pietrarilor. Vom aștepta primăvara și vom porni iară lupta împotriva asupritorilor noștri de veacuri.

4

Vicecolonelul Kray vorbise cu inspectorul slivic din Abrud, Meltzer, înțelegîndu-se și punînd la cale un plan pentru găsirea și prinderea conducătorilor răscoalei.

La Meltzer, la Abrud, trebuiau să sosească gornicii Ștefan Trif și Nuțu Mățieș.

Trif i-a trimis vorbă lui Meltzer că nu pot veni la data stabilită din cauza bănuielilor iobagilor din sate. Dar l-a înștiințat, printr-un alt gornic, că vor veni și să aibă răbdare că totul se va sfîrși cu bine.

Ștefan Trif și Nuțu Mățieș au găsit un mijloc ingenios de a sosi la Abrud, la inspectorul silvic acasă.

Nuțu Mățieș avea două căprioare. Gornicii au pornit cu cele două ciute la oraș, răspîndind vestea prin sat că le duc inspectorului Meltzer, la Abrud.

Kray a venit la Meltzer pentru a da ultimile directive celor doi pădurari care au organizat prinderea lui Horia și Cloșca.

Inspectorul silvic l-a prezentat vicecolonelului Kray pe Ștefan Trif și a zis :

— E pădurar bătrîn și de nădejde, domnule vicecolonel.

Trif a găsit de cuviință să spună ceva și despre Nuțu Mățieș, pe care inspectorul nu-l cunoscuse pînă atunci :

— Mățieș este ca și mine de bun, domnule vicecolonel. Pe mine mă cunoaște și mă știe domnul inspector silvic, iar eu îl iau pe răspunderea mea pe Mățieș, pe Onu îl iau pe răspunderea mea și mă pun garant și pentru ceilalți.

Kray l-a întrebat pe Trif și de numele celorlalți pădurari intrați în complot pentru prinderea căpitanilor răscoalei.

După ce Trif a dat numele celor care îl vor însoți, vicecolonelul a întrebat :

— Toți sînt pădurari ?

— Numai Grigore Nicola nu-i gornic.

— De ce-l luați ? a întrebat Kray.

— Este nepotul lui Horia, domnule colonel.

Kray s-a bucurat și a zis :

— Nu-i rău, pădurarule.

Trif, pentru a-i face plăcere vicecolonelului, a rînjit și a zis :

— Ciorii trebuie să i se scoată ochii tot de către cioară.

— *Ja, sehr gut, sehr gut,* a continuat să se bucure vicecolonelul. Să nu umblăm după Horia fără foștii lui prieteni...

— Așa este, a încuviințat Ștefan Trif. Asta i-am spus-o și domnului inspector silvic.

— Numai să nu vă prindă căpitanii pe voi, a zis Kray. Cum veți face ?

— Vom spune că umblăm după vînat pentru armată, domnule vicecolonel. Armata imperială din munți are trebuință de hrană și de la populație nu mai are ce lua...

— Bine, Trifule, bine, a aprobat vicecolonelul.

5

Opt zile și opt nopți au bătut gornicii munții pentru a da de urmele lui Horia și Cloșca. În cea de a noua zi, ajungînd în codrii de pe muntele Țîclea, au văzut urme pe zăpada proaspăt căzută. Sub o stîncă, au dat peste Nicola, care făcuse descoperirea înaintea tuturor.

— Unde-s căpitanii ? a întrebat Trif.

— Unde ne duc urmele, baci Trif.

— Ne-au căzut în capcană, s-a veselit Trif.

Pădurarii au sosit la coliba în care se aflau Horia și Cloșca.

— Ce căutați în munți, Trif ? a întrebat Horia.

— Căutăm vînat pentru armată, Horia...

— Și ați aflat vînat ?

— Nu am aflat și am înghețat de frig de cînd căutăm...

— Încălziți-vă la foc și stați și voi jos, a zis Horia, cercetînd cu privirea sa ageră pe gornici.

Privindu-și nepotul, l-a întrebat cu mirare :

— Dar tu de cînd te-ai făcut vînător, Grigore ?

— M-a luat baci Trif, a răspuns nepotul, roșindu-se tot.

Trif a schimbat vorba. Voia să-l scoată din încurcătură pe nepotul lui Horia, care părea înfricoșat, descumpănit. A zis, cu glas prefăcut :

— A murit și Ursu Uibaru, Horia...

— Spune, Trif, spune ce știi de el și de alți frați de-ai noștri arestați de nobili și armată, a vrut să afle Horia.

Trif, pentru a căpăta încrederea căpitanilor, și pentru a nu fi bănuit că are alte gînduri, a început a povesti :

— Uibaru a fost atras în cursă de protopopul Adamovici. Protopopul l-a poftit în biserică pentru a-i ceti patenta de amnistie a guvernului din Sibiu. Uibaru a intrat în biserică fără a-și scoate căciula de pe cap. Protopopul i-a poruncit să se descopere. Uibaru n-a vrut și a spus : „Eu sînt căpitanul Ursu Uibaru, domnule părinte. Patenta guvernului din Sibiu nu-i evanghelie..." Oamenii lui Adamovici au tăbărît asupra lui Uibaru, l-au legat și l-au predat armatei. A fost dus la Alba Iulia, unde a fost judecat sumar și condamnat la moarte prin tragerea în țeapă de viu. O dată cu Ursu Uibaru au fost judecați și condamnați la moarte Ion Lupenciu și Alexe Tănase din Pietriș. Ion Lupenciu a fost pus în țeapă alături de Ursu Uibaru, iar Alexe Tănase, care l-a lovit pe gîdele Ioja cu lanțurile de la mîini, a fost chinuit și a avut o moarte înfiorătoare.

Trif, parcă anume să mărească suferința sufletească a lui Horia, a continuat :

— De-o lună și mai bine, gîdele Ioja taie capetele iobagilor care au luat parte la răscoală. Cei care au fost de față la aceste măcelăriri spun că Ioja privea trupurile pline de sînge, capetele tăiate și zicea : „Iată florile mele de primăvară". Lui Alexe Tănase i-a tăiat întîi mîinile, pe urmă i-a smuls limba cu un cleşte înroşit în foc, apoi i-a tăiat capul și i-a despicat trupul în două cu securea.

A vorbit și Nuțu Măties după ce a văzut că Ștefan Trif tace și nu dă semnalul de atac asupra căpitanilor, așa cum le-a fost înțelegerea :

— Cei bănuiți c-au luat parte la răscoală sînt puși în jilțuri de foc prin unele sate. Mulți sînt însemnați pe spate cu semnul furcilor, cu fier înroșit în foc. Nobilii zic că vor să-i știe toată lumea pe cei care au luat parte la răscoală împotriva lor. Pe toate drumurile nu vezi decît spînzurați și oameni puși în țeapă de vii. Armata se uită la tot ce fac nobilii și nu oprește măcelul.

Cloșca i-a spus lui Nuțu Măties :

— Armata le este scut feudalilor, nu iobagilor. S-a dus vremea cînd credeam în dreptatea împăratului. S-a dus vremea cînd căutam dreptatea la Viena și la guvernul din Sibiu. Guvernul din Sibiu i-a înarmat pe nobili și i-a asmuțit împotriva răsculaților.

Horia a adăugat :

— După datina veche, înarmarea nobililor nu se putea face decît cu aprobarea regelui Ungariei.

— Atunci cine le-a îngăduit să se armeze ? a întrebat Onu Nimănuia.

— Ei și-au îngăduit, Oneț, a răspuns Horia. Le-a aprobat guvernătorul, le-a îngăduit și armata imperială. Preiss n-a uitat că este și el nobil...

Horia și Cloșca stăteau lîngă foc, pe niște buturugi de brad. Ei n-au văzut semnul pe care l-a făcut Trif pădu-

rarilor veniți cu el. La semnul făcut de Trif, doi gornici s-au așezat lîngă Horia și doi lîngă Cloșca.

Cloșca, strîngîndu-și nojițele de la opinci, a întrebat :

— În toate satele sînt cătane împărătești ?

— Cătanele iau tot de la iobagi, a răspuns Trif. Le iau vaca, capra, găina și porcul. Nu mai au ce lua. Mulți au fugit din sate și stau ascunși prin păduri.

Trif, prefăcîndu-se că-și ia rămas bun, l-a sărutat pe Horia și i-a spus :

— Dumnezeu să te ierte, Vasile.

Acesta era semnalul de atac. Gornicii au tăbărît asupra celor doi căpitani. I-au trîntit la pămînt și i-au legat.

Horia l-a privit pe Trif și i-a spus fără ură, fără răzbunare în glas :

— Și Iuda l-a sărutat pe Isus cînd a fost dat pe mîna sutașilor pentru a fi răstignit.

6

Luați în primire de două plutoane de secui, comandate de locotenenții Vaida și Jeney, arestații au pornit spre Alba Iulia, după o așteptare de două zile și două nopți în casa lui Oneț din Măticești, unde au stat sub paza gornicilor trădători.

Drumul a fost lung și greu. Primul popas l-au făcut la Cîmpeni, unde convoiul s-a oprit pentru odihnă și masă.

Horia nu a mîncat. Se gîndea la tumultul din acest mic orășel de munte din primăvara anului 1782. Guvernul dăduse carte de urmărire împotriva lui, ca principal vinovat, iar Dumitru Todea, primarul din Albac, pe care nobilii îl urmăreau din pricină că s-a dus la Viena cu Horia și s-a unit cu iobagii, a fost condamnat la moarte, ca tulburător și amăgitor.

Horia cunoștea toată istoria legată de tumult. Guvernul din Sibiu, pentru a stoarce bani cît mai mulți, a arendat

dreptul de crîşmărit din Munţii Abrudului unui căpitan de cavalerie, ofiţer în retragere, la pensie, pe nume Ioan Aron de Bistra. Ofiţerul pensionar s-a adresat tezauriatului Transilvaniei, oferindu-se să plătească statului douăsprezece mii de forinţi în fiecare an. Tezauriatul a acceptat oferta căpitanului, dar Ioan Aron de Bistra, nepriceput în afaceri, beţiv şi cartofor, nu a fost în stare să plătească nici prima rată. Atunci au intrat în horă doi negustori armeni, Martin Bosniac şi Martin Patrubani, cîştigînd ei dreptul de crîşmărit. Contractul cu armenii s-a încheiat pe timp de şase ani, începînd de la 26 noiembrie 1781, pînă la 26 noiembrie 1787. Armenii se obligau să plătească aceeaşi sumă ca şi căpitanul Aron de Bistra. Dar armenii erau puşi pe îmbogăţire. Puţin le păsa de privilegiile crişănilor. Prima lor măsură a fost aceea de a se interzice vinderea băuturilor de către ţăranii din Munţii Abrudului şi Zarandului. Ţăranii care aveau privilegiul tîrgului din Cîmpeni erau şi ei împiedicaţi de a-şi vinde produsele. La Cîmpeni şi Abrud nu se puteau vinde decît băuturi aduse de negustori, la preţuri de trei şi patru ori mai ridicate decît la ţărani. Controlul negustorilor era extins în tot comitatul. Ţăranii nu mai aveau voie să-şi vîndă produsele alcoolice nici la Turda, nici la Hălmagi. Pretutindeni erau opriţi şi controlaţi de servitori înarmaţi ai armenilor. Cei găsiţi cu berbinţele pline cu băutură erau bătuţi, li se confisca marfa, iar mulţi erau trimişi în judecată şi obligaţi să plătească amenzi şi despăgubiri. În ziua de 24 mai 1782 s-a deschis tîrgul de la Cîmpeni, cum era obiceiul în fiecare an. Ţăranii din Cîmpeni, Albac, Vidra, Bistra şi Arada, care aveau privilegiul tîrgului, n-au ţinut seama de ameninţările armenilor, înţelegîndu-se între ei să vină la tîrg pentru a-şi vinde miedul şi vinarsul, aşa cum au făcut-o din vremuri vechi.

Horia avea tôtul în faţa ochilor...

Ulicele din Cîmpeni erau pline de lume. Erau oameni veniţi din toate satele, de la munte şi de la cîmpie, fiecare

îmbrăcat în portul lui. Erau înșirate, spre vînzare, coproațe, cerge, sumane, găitane, opinci, fote și catrințe, cioareci ungurești, pălării. Femeiele, venite și ele la tîrg din satele de munte, purtau opinci cu gurguiul mare, iar bărbații purtau opinci cu gurguiul mic, spre deosebire de cele ale femeielor. Erau înșirate tot felul de produse : lînă, cînepă, berbințe pline și berințe goale, lucrate din lemn de dud și de prun, erau înșirate cercuri, ulcele și tanere de lemn.

Servitorii negustorilor armeni s-au încăierat cu Iacob Zăuț. Unul din servitori i-a sfărmat lui Zăuț berbința cu mied. A izbit-o și a spart-o cu patul puștii. Vetran, căci așa îl chema pe servitorul agresiv. a început a amenința cu pușca, gata să deschidă focul. Cei adunați au început a striga :

— Săriți, oameni buni ! Ni se sfarmă berbințele și ni se varsă miedul și vinarsul !

— Servitorul Vetran l-a lovit pe Iacob Zăuț !

— Judecătorul Dévay din Zlatna ține cu negustorii ! Este omul lor ! Primește bani de la armeni ! S-a vîndut armenilor !

Dumitru Oancea, care venise în ajutorul lui Iacob Zăuț, este lovit cu patul puștii de către alt servitor înarmat, de unul Isac Cojocaru, care, încălecat pe un cal negru, lovea în dreapta și în stînga, călca și răsturna marfa oamenilor. Todica Hodorog, văzîndu-și răsturnat coșul cu nuci, a început a răcni și ea :

— Hoții ! Hoții ! Nu-i lăsați nepedepsiți pe tîlhari !

Dumitru Oancea se răpede, îl dă jos de pe cal pe servitorul Isac Cojocaru și-l trîntește la pămînt. În ajutorul servitorului vine gornicul Ștefan Trif, care a strigat la mulțimea înfuriată :

— Nu-l omorîți ! Va fi vai și amar de voi !

Preotul Șuluțiu și gornicul Marcu Ursu au încercat și ei să potolească mulțimea. Preotul Șuluțiu l-a luat pe Isac Cojocaru și l-a dus într-o casă pentru a nu fi omorît.

Oamenii, întărîtaţi de cei doi servitori, au început a sparge butoaiele cu băutură ale armenilor.

Trif a alergat la gazda la care trăsese judecătorul Dévay din Zlatna. Abia trăgîndu-şi răsuflarea, i-a spus :

— E prăpădenie, domnule jude. Ozerul e prins de tumult. A început furtuna. Oamenii strigă, aleargă, sfarmă butoaiele negustorilor. Au fugit şi gornicii, au fugit şi servitorii înarmaţi ai armenilor. S-au ascuns şi vînzătorii negustorilor armeni. Tot ozerul miroasă a mied şi vinars, a crampă şi holircă. Băutura curge în pîraie pe drumuri.

— Trebuia să trageţi în plin ! a strigat Dévay.

— Vetran şi Isac Cojocaru au început cearta, domnule jude, a încercat să se dezvinovăţească Trif.

— Servitorii aveau tot dreptul să confişte şi să sfarme berbinţele ţăranilor ! a strigat Dévay. Monopolul este al negustorilor armeni. Au contract cu tezauriatul din Sibiu şi s-au ţinut de cuvînt, au dat la termen banii datoraţi statului.

Judecătorul Dévay era peste măsură de furios. S-a repezit la Trif, gata să-l lovească. :

— Răspundeţi pentru cele întîmplate în ozer. Du-te, cată şi alţi gornici şi potoliţi mulţimea, împuşcaţi în plin, trageţi ca în cîinii cei turbaţi.

Trif, galben la faţă, a răspuns :

— Nu mă trimiteţi în ozer, domnule jude, că-i moarte de om acolo. Eu ştiu ce sînt în stare crişănii... Îi cunosc pe cei din Mogoş, pe cei din Bistra şi Arada, pe cei din Albac, pe cei din Lupşa şi Abrud. Toţi lucră în disperare, şi cînd m-or vedea că mă întorc iar cu puşca şi cearta, va fi rău de mine.

Dévay, scos din fire, trîntind cu pumnul în perete, a spus :

— Pleacă, gornice, că degeaba mai porţi puşca şi iei leafa de la stat...

Judecătorul a rămas singur. Se frămînta prin cameră. Era neliniştit că nu se întorcea din oraş gazda, o văduvă

de pădurar, tînără și frumoasă încă, la care Dévay obișnuia să vină destul de des...

Cînd s-a întors văduva, care văzuse totul cum s-a întîmplat, judecătorul a început a tuna și fulgera împotriva lui Horia și Dumitru Todea. Văduva a zîmbit și a zis :

— Păcat mare vă faceți, domnule jude. Primarul din Albac i-a oprit pe țărani să meargă la pivnițile arendașilor armeni. Primarul a strigat la oameni : „Opriți-vă ! Tot voi o să plătiți stricăciunile ! De zece ori o să plătiți mai mult decît stricați !"

— Oamenii l-au ascultat ? a întrebat Dévay.

— Oamenii l-au ascultat, a răspuns văduva.

Potolit, judecătorul a întrebat :

— Horia nu era printre oameni ?

— Nu era, că dacă era, îl vedeam, că-l știu de cînd venea la bărbatul meu...

— Ai aflat ceva de negustorii armeni ? a vrut să afle judecătorul.

— Au fugit și au spus la cei de față că renunță la contract, că nu vor să-și piardă viața.

— Așa au spus ? Nemernicii... Fricoșii...

Dar judecătorul Dévay nu putea renunța la ideea pe care o avea în cap și a zis :

— Totuși, Horia și Dumitru Todea sînt principalii vinovați. Ei au venit cu agitație în munți, ei au fost prima dată la Viena, la Maria Tereza și la împăratul Iosif II... Ce vrei să fac ? Trebuie să-i arestez, nobilii mă vor face pe mine răspunzător...

Horia își amintea de scrisoarea guvernului din Sibiu către tribunalul din Aiud. O învățase pe dinafară. Îi făcuse rost de o copie domnul nobil Marți din Abrud, care avea o deosebită dragoste pentru toți acei care luptau pentru dreptatea și libertatea lor, deși era ungur.

Horia a început a repeta, în gînd, ordinul guvernului din Sibiu către tribunalul din Aiud, din iarna anului 1782 :

„Tribunalul din Aiud să trimită doi sau trei judecători

din Zlatna, care, împreună cu funcționarii domeniului, să țină For Dominal (compus din domnul feudal, care are dreptul să judece pe iobagii săi în toate cauzele civile și criminale, asistat de unul sau doi judecători ai comitatului), să prindă numaidecît pe autorii tumultului, să-i examineze în modul cel mai sever (prin torturi) ca să poată astfel descoperi și pe alți complici, și, în fine, să-i pedepsească imediat într-un mod exemplar, ca să fie teroare și pentru alții...".

În primăvara anului 1783, Forul Dominal din Zlatna condamnă la moarte, ca principal vinovat, de Dumitru Todea și Pătru Manciu din Albac, pe Simion Bostan și Andrieș Pascu din Cîmpeni. Mai este condamnat la moarte și Ursu Gombașu din Vidra, care nici n-a fost în ozer în acea zi.

Dumitru Todea a fost condamnat la moarte cu indicația, scrisă în sentință, de a fi torturat în modul cel mai cumplit, pentru a-i smulge mărturie cu privire la numele tuturor iobagilor care au făcut plîngeri la împărat împotriva domnilor feudali. După torturi, urma să i se taie capul, iar corpul să fie despicat în patru bucăți și aruncat pe drumurile din Munții Abrudului.

Curtea din Viena a dat ordin de oprire a execuției. Cei osîndiți zăceau în beciurile cetății din Galda.

*

Locotenenții Vaida și Jeney au dat ordin de pornire mai departe. Era ultima zi a anului 1784, în ajun de An nou. La Abrud au făcut, din nou, popas, la o fierărie, unde au fost nituite cătușele arestaților.

Ion Popa Hagi Crisnăuțiu, întors nu de mult de la Ierusalim, văzîndu-l pe Horia în lanțuri, a zis cu glas tare :

— Iată cum îl au nobilii unguri în mîinile lor pe Horia și cum pot să-l mănînce de viu.

Rebeca Sappanossy, vecina lui Crisnăuțiu, care l-a auzit pe bătrîn, a strigat de la gardul casei sale :

— Mai bine mîncați-l voi pe Horia, fiindcă a fost crăișorul vostru !

Vecina lui Hagi Crisnăuțiu, pentru a-l supăra și mai tare pe venerabilul bătrîn, s-a uitat după Horia și Cloșca și a strigat :

— Așa le trebuie ! Merită să fie trași în țeapă de vii, ori să fie zdrobiți cu roata călăului.

Bătrînul a mai spus ceva, dar Rebeca a început a striga la soldații din excortă, pe ungurește :

— Arestați-l pe bătrînul Hagi Popa Crisnăuțiu ! Ține cu Horia ! Ține cu răsculații ! Toată lumea a auzit ce a spus.

Soldații l-au tîrît în drum pe bătrîn, l-au legat și l-au luat cu ei.

7.

Papila i-a mustrat pe locotenenții Vaida și Jeney pentru nechibzuința de a-l fi arestat pe Hagi Crisnăuțiu.

Bătrînul era calm cînd a fost dus în fața generalului.

După ce l-a poftit pe Hagi Crisnăuțiu să stea pe scaun, Papila l-a privit și a zis :

— Ești om umblat, Hagi Popa. Mi s-a spus c-ai fost la Ierusalim, la Athos...

— La întoarcerea din Ierusalim am fost și la Athos.

— Pe unde ai mai umblat ?

— Am fost și în Țara Românească și în Moldova, am văzut mănăstirile cele vestite și cetățile voievozilor care s-au bătut cu turcii și tătarii...

— La locurile sfinte ai urcat și Golgota ?

— Am urcat, dar fără să-mi port crucea răstignirii în spate, ca Domnul nostru Isus Cristos... Mi s-a dat aici crucea răstignirii în spate, s-o duc pe Dealul Furcilor, în partea de miazănoapte a cetății din Alba Iulia...

— Nu vei fi răstignit pentru o vorbă, baci Hagi Popa.

— Mai mult decît zilele nu mi se pot lua, domnule general. Sînt bătrîn, sînt fericit c-am umblat prin Moldova și Țara Românească, la frații noștri de dincolo de Carpați, sînt fericit c-am fost în două rînduri la Ierusalim, unde am întîlnit călugări și călugărițe care vorbesc limba noastră. Unul din călugări mi-a spus că se născuse la Curtea de Argeș, cetatea de scaun a lui Negru Vodă și prima cetate de scaun a primului mitropolit din Țara Românească. Am vorbit împreună despre biserica cea frumoasă a lui Neagoe Basarab, un giuvaier de neprețuit al Meșterului Manole...

Bătrînul a povestit despre podoabele sfinte pe care unii domnitori, munteni și moldoveni, le-a dăruit mănăstirilor de pe muntele Athos din Grecia. Crisnăuțiu povestea de parcă ar fi uitat că ofițerii imperiali l-au adus legat în lanțuri la Alba Iulia, ca pe un răufăcător.

Papila l-a întrerupt pe bătrîn și l-a întrebat :

— Ce crezi despre răscoala iobagilor, baci Hagi Popa ?

Hagi Popa l-a privit în ochi pe general și a răspuns :

— Cine vrea binele, nu sfîrșește niciodată bine, domnule.

Papila ar fi vrut să afle mai multe de la bătrîn în legătură cu răscoala și a spus :

— Românii au fost oameni răbdători și cuminți, dar cu răscoala asta... Nu va fi bine pentru români...

— Și așa nu dă nimeni nimic pe noi, domnule general, a filozofat bătrînul. Așa a fost și așa a rămas.

Generalului Papila îi făcea plăcere să-l asculte pe Hagi Popa Crisnăuțiu vorbind. L-a întrebat :

— Ai știință de carte românească și nemțească ? Ai umblat, ai citit în cărți, ai stat de vorbă cu oameni învățați, spune-mi, cum au trăit oamenii din acești munți în vremuri îndepărtate, cînd nu erau iobagi și ei erau stăpînii pămîntului ?

— La prima întrebare răspund că știu carte românească și carte nemțească. La cea de a doua întrebare spun

că oamenii din aceşti munţi au trăit cu pădurea, domnule. Pădurea i-a hrănit, pădurea i-a păzit de multe răutăţi şi neajunsuri. Ei erau copiii pădurii şi munţilor.

Papila, vrînd să afle părerea bătrînului cu privire la cei care l-au trădat şi arestat pe Horia, a întrebat :

— Ce crezi despre cei care i-au prins pe conducătorii răscoalei ?

— Cinstea nu-i totuna cu ruşinea. I-au vîndut pentru bani, pentru trei sute de galbeni. Au devenit bogaţi, au devenit nemeşi, dar vor trăi şi vor muri în dispreţul şi ura fraţilor lor români.

— Nu ştiu ce părere ai despre Horia, baci Hagi Popa ?

Bătrînul l-a privit pe general cu neîncredere şi a zis :

— Ştiu eu care ţi-i gîndul şi ce vrei să afli de la mine despre Horia nostru, domnule.

— Poţi să-mi spui, nu-ţi fie frică, baci Hagi Popa. Eşti om la optzeci de ani, cu părul alb şi pot să-ţi spun că pe nedrept ai fost arestat şi ruşinat, aducîndu-te la Alba Iulia împreună cu Horia şi Cloşca.

— N-am fost ruşinat, domnule general. Mi s-a făcut cinstea de-a fi dus în lanţuri alături de eroii neamului românesc. Şi vorbesc fără frică, aşa cum mi-aţi spus să vorbesc. Horia este sînge din sîngele nostru, domnule general. Chiar dacă aş fi ucis o dată cu Horia, nu mă tem de moarte. Eu ştiu că va fi judecat şi omorît, dar în fiecare casă de iobag se va naşte cîte un Horia şi dreptatea românilor se va face. Eu îi cunosc pe toţi crişănii noştri. Apa Crişului curge, se va duce la vale, dar pietrele rămîn, cum zice o veche vorbă românească. Am citit cum s-a format Ţara Românească şi cum s-au format voievodatele din Transilvania, toate sub voievozi viteji, cu dragoste de limba şi neamul lor românesc.

— Era mai bine dacă oamenii se împrăştiau de cum s-a dat patenta de amnistie a guvernului din Sibiu, baci Hagi Popa. N-ar fi fost arestaţi atîţia oameni, n-ar fi fost atîta suferinţă în satele iobagilor.

— Amnistia a fost o capcană, domnule general. S-a dat patenta de amnistie pentru a potoli răscoala, pentru a-i face pe iobagi să se încreadă în cuvîntul guvernului din Sibiu, în cuvîntul domnilor feudali.

Generalul Papila l-a sărutat pe bătrîn pe obraz și a zis :

— Nici împăratul n-a putut face mai mult pentru iobagi...

8

Contele Jankovits își pierduse răbdarea cu procesul lui Horia și Cloșca, care dura de cîteva săptămîni. Se grăbea să pună capăt cît mai repede cu putință acestui proces, așa cum era și dorința împăratului, și mai ales cum era dorința nobililor maghiari din Transilvania.

Înainte de a se da sentința de condamnare la moarte, contele Jankovits a avut cu Horia o ultimă convorbire în afara procesului. După ce comisarul imperial i-a înfățișat toate capetele de acuzare, a zis :

— V-ați răzbunat ca sălbaticii, Horia.

— Trecutul de obidă și umilință s-a răzbunat, nu noi, excelență.

— Nu v-ați purtat ca niște oameni, ci ca...

— Nobilii nici nu ne socotesc oameni pe noi, iobagii români din Transilvania. Țăranul fără libertate și fără drepturi nici nu poate fi om.

Horia și-a înălțat privirea și a văzut pajura cu două capete pe perete, semnul gloriei și puterii Habsburgilor.

Contele a răsfoit dosarul lui Horia și a zis :

— Numai rău ați făcut, Horia.

— Răul naște rău, excelență.

— Totul se pedepsește și se plătește, Horia.

— Mai mult decît viața nu aveți ce să-mi luați, domnule conte. Mi-am pus chezașă viața pentru dreptatea iobagilor de mai mulți ani...

— Răscoala nu a folosit la nimic pentru voi.

— Ba, cred că dimpotrivă.

— La ce a folosit ?

— Am făcut să se știe în lume că în Transilvania trăiește un popor român fără libertate și drepturi, un popor care s-a ridicat și a luptat și va lupta pentru a-și apăra ființa, dreptul la viață, la existență. Sînt încredințat că românii vor ieși la lumină. Vor ieși la lumină și nu vor mai fi grăunțe de măcinat în morile împăraților și domnilor nobili...

— Se spune că ești craiul iobagilor, împăratul lor...

— Domnia-ta ești om cu minte, crezi în toate minciunile domnilor din Transilvania ?

— Au ieșit și monezi cu tine. Ești înfățișat, pe aceste monede, pe acești bani, ca rege al dacilor.

— Am auzit și eu. Domnii feudali au pus la cale să se bată aceste monede de aramă, pe care tot ei le-au numit „bani de ocară" cu două gînduri ascunse : întîi, pentru a fi eu rușinat, și în al doilea rînd, pentru a-l face pe împărat să se lepede de iobagi, să nu le mai ia partea.

— Tu, care ai organizat și condus pe iobagi pe această cale, trebuia să te gîndești că judecata nu va fi blîndă cu tine și tovarășii tăi.

— A trăi numai pentru tine, fără a te gîndi la frații tăi de suferință, este un păcat mare, domnule conte.

— Ți-ai jucat viața, Horia. Ai mizat totul.

— Bucuria celui care răsădește pomul este mai mare decît bucuria celui care îl taie pentru a-i folosi lemnul...

Contele era uimit de răspunsurile agere ale lui Horia. L-au întrebat :

— Ce-ai face dacă ai putea pleca de aici și ai fi liber din nou ?

Horia a avut un moment de ezitare. Contele l-a îndemnat :

— Poți vorbi, Horia. Procesul a luat sfîrșit. Vorbim ca de la om la om... Nu în ședință...

Horia, ridicîndu-se în picioare, a răspuns :

— Aș lupta pentru drepturile și libertăților iobagilor. Aș ști cum să organizez și cînd să pornesc răscoala.

— Alta era situația iobagilor români dacă nu se înverșunau împotriva unirii cu biserica catolică. A atîrnat și asta la cîntar împotriva voastră...

— Prin schimbarea religiei iobagilor nu se pot schimba și năravurile domnilor feudali...

9

Înainte de execuție, Horia și Cloșca au fost scoși din celulele turnului de la intrarea porții principale a cetății Alba Iulia și purtați prin sate, pentru a-i îngrozi pe iobagi.

Locotenentul Jeney i-a pus lui Horia o coroană de hîrtie colorată pe cap, pe care era scris cu litere mari : REX DACIAE.

În drum, la întoarcere, Cloșca l-a întrebat pe Horia :

— Nu-i nici o scăpare, baci Horia ?

— Nu, nici una.

— Ne-a părăsit împăratul ?

— Ne-a părăsit. Și-a spălat mîinile ca Pilat, care, deși era convins că Isus era nevinovat, l-a condamnat la moarte prin răstingnirea pe cruce.

Cloșca a tăcut. Mergea alături de Horia, legănîndu-se de oboseală. A ridicat privirea spre Horia și a zis :

— Va să zică în ziua de douăzeci și opt februarie...

— Dimineața, a adăugat Horia.

— Vor fi aduși și oameni din sate, baci Horia ?

— Vor fi aduși cu forța, Cloșcuț. Domnii nobili vor să-i înfricoșeze pe iobagi. De asta ne-au și purtat prin sate. Ai văzut că satele prin care am trecut erau pustii. Oamenii au fugit în păduri ori s-au ascuns prin case și șuri. N-au făcut voia domnilor de-a ne întîmpina cu pietre și vorbe de ocară. Nici țăranii unguri n-au făcut acest lucru. Ai

auzit cum boceau femeile după ce treceam noi ? Boceau după noi ca după morții lor cei dragi...

— Vom fi zdrobiți cu roata, a zis Cloșca, cu glasul tremurînd.

— Cu roata, dar nu durează prea mult... Te temi, Cloșco ?

— Mă tem, dar... Așa a fost să fie. Împreună am luptat, împreună murim.

— Și nu uita că murim pentru dreptatea iobagilor, Cloșcuț...

— Frați pînă la moarte, baci Horia...

— Rămînem frați și dincolo de moarte, Cloșca. Toți trei ca unul singur : Horia, Cloșca și Crișan.

— Mîine se sfîrșește chinul nostru, baci Horia.

— Numai chinul iobagilor nu ia sfîrșit, Cloșca. Chinul iobagilor o mai dura multă vreme după moartea noastră...

10

Osîndiții au fost băgați în celulele lor din turnul lui Carol al V-lea și ferecați în lanțuri.

Horia era și el istovit. Mîinile îi erau legate de belciugele din peretele cetății, iar la picioare, de lanțuri, îi erau atîrnate două buturugi groase de stejar. Era ud. Plouase în ziua sosirii lor în cetate. I s-a adus mîncarea, dar a refuzat-o. Era bucuros că se întorsese în celulă. Era bucuros că putea sta pe un pat de piatră. S-a trezit vorbind de unul singur : „De-ar veni ziua de mîine mai repede și s-ar sfîrși cu suferința". Soldatul Alexandru Botta, care îl păzea, i-a spus :

— Odihnește-te, baci Horia, dormi, ești obosit, v-o purtat prin sate...

— Ai aflat ceva de Crișan, feciorule ? a întrebat Horia.

Soldatul, ca și cum s-ar fi păzit să nu fie auzit de cineva, a spus :

— L-o prins la Sașa-Lupșa. L-o prins popa cel chior de un ochi, George Balca, ajutat de Marcu Ursu cel bătrîn din Bistra și de către preotul Moise din Cărpiniș, cu feciorul său. Ți-aș mai spune ceva, baci Horia, dar mă tem...

— Ce ? Spune, feciorule, spune, eu tot mor și n-am cum vorbi.

— Crișan s-o spînzurat în celula lui ieri noapte. L-or găsit mort. Zic domnii că s-o spînzurat cu nojițele de la opinci... Alții zic că s-o spînzurat cu tivul cămeșii de in... Nimeni nu știe cum s-o spînzurat... Maiorul Pükler i-a arestat muierea, i-a dat băiatul afară din casă. Cu privire la moartea lui Crișan eu cred...

— Ce crezi, feciorule ?

— Eu cred că pe Crișan or pus domnii de l-or spînzurat în închisoare, l-or sugrumat și apoi l-or spînzurat. Poate că l-or sugrumat la Galda, că de la Galda l-or adus aici... Cine știe dacă nu l-or adus mort și l-or aruncat într-o încăpere a fostului corp de gardă din partea de apus a cetății...

— Din ce sat ești, feciorule ?

— Sînt din Brănișca, baci Horia. Tata îl știa pe Crișan. Tata era iobagul baronului Antoniu Iosika. Baronul nostru s-a însurat cu bogata și frumoasa contesă Maria Teleki. Știi, tatăl contesei, contele Teleki, a condus armata nobililor împotriva iobagilor.

— Trăiește tatăl tău, feciorule ?

— A murit.

— Ce ți-a spus tatăl tău despre Crișan ? Ce știi ?

— Tata l-o adus în car de la Miercurea. S-o bolnăvit și zăcea sub streașina unui han. L-o văzut Maria Teleki și i-o dat ordin tatii să-l ducă pe bolnav în satul lui, la Vaca. Tata era cărăușul contelui și contesei. Se ducea unde îi spunea contele și contesa.

— Din ce regiment faci parte ?
— Din regimentul Orosz.
— Regiment secuiesc.
— Secuiesc, baci Horia. Regiment de grăniceri secui, dar sîtem și cîțiva români. I-or amestecat pe români cu secuii și sașii...

Era miezul nopții. S-au auzit bătăile orologiului din turnul lui Carol al V-lea. De douăsprezece ori a bătut orologiul.

S-a făcut liniște. Horia a închis ochii. Nu-i era somn. Se gîndea cu ochii închiși. A început a cînta, încet, doina care răsuna prin munții și pădurile de pe Valea Arăzii și pîrîul Buzlá :

Primăvara, muma noastră,
Ia zăpada de pe coastă,
Iarba verde să mai crească,
Sufletul să-mi răcorească
Și s-aud cerul tunînd,
Să mai văd turma păscînd.

Vedea cu ochii gîndului pădurile, Gîrda, peșterea care îl înfricoșa în copilărie, auzea zumzetul roiurilor de albine sălbatice din pădurile Arăzii, în toiul verii... Auzea mierlele și turturerele. Vedea și auzea susurul izvorului de munte, unde își adăpa caprele. Într-o zi a văzut cum a venit la izvor o căprioară. El a rămas nemișcat în tufiș. Căprioara s-a apropiat cu băgare de seamă și a băut apă. Vedea cum sar caprele sălbatice peste prăpastii, vedea cum se rotesc vulturii peste crestele munților. Auzea foșnetul brazilor. I se arăta în față muntele Găina. Îi plăcea să se ducă la „tîrgul de fete". Îi plăcea să stea la focuri și să asculte povestirile țăranilor veniți din toate satele de munte, deal și cîmpie. La nedeia de la Vulcan a cunoscut-o pe Ilina. Fetele purtau coroniță de flori pe cap și erau prinse în horă, în jurul tăului. Auzea glasul băieților lui... Îl auzea pe Luca cum strigă la capre, îl auzea și îl vedea

pe Ion. S-ar fi putut ca printre cei aduşi cu forţa să ia parte la execuţie, să fie şi Ilina, ori chiar cei doi băieţi ai săi. Acest gînd îl cutremură. Nu se putea. Era prea odios. Nevasta şi copiii lui nu puteau privi cum gîdele îi va zdrobi trupul, bucată cu bucată, începînd de la picioare... Pe copii, dacă s-ar fi putut, înainte de-a fi dus la execuţie, ar fi dorit să-i mai vadă o dată. Îi părea rău şi de Ilina, dar Ilina l-a lăsat. El s-a întors singur la Arada. Fraţii săi l-au chemat. Prietenul său, Dumitru Todea, a venit şi l-a convins să se întoarcă, să nu mai stea la Ciucea, la neamurile Ilinei. Îi părea rău după tot. Îi părea rău după Criş, după gorunul de la Ţebea. La umbra gorunului se oprea de multe ori pentru a se odihni şi a sta de vorbă cu iobagii din satele de munte. I se părea că aude vuietul apei Crişului Alb. Ochii minţii l-au dus la Păltiniş, la Anton Romei, locul unde au jurat, cu pîinea în gură, după obiceiul vechi, strămoşesc, că nu vor trăda pe iobagi, că vor lupta pînă la moarte pentru dreptatea lor. El a jurat primul. După el au jurat Cloşca, Crişan şi vărul Pătru Nicola. Aşa s-au despărţit toţi patru.

Horia a adormit. A visat că era într-o casă dărăpănată, cu pereţii strîmbi şi mucegăiţi. Din această casă trebuia să pornească spre ţara de peste Carpaţi, la fraţii lui români. Numai acolo putea fi salvat de roata călăului. În acea casă nu erau decît un bărbat şi o femeie. Femeia, albită înainte de vreme, l-a omenit cu masă şi băutură. Bărbatul ei, scurt, îndesat la trup, cu părul retezat ca la femei, mirosea grozav a vinars. Femeia i-a spus omului ei : „Iar ai băut". Omul a mormăit : „Eşti proastă, femeie". La miezul nopţii au pornit din casă. Omul beat îl conducea, îi era călăuză, cunoştea drumul şi locul pe unde trebuia să treacă peste Carpaţi. Au mers mult. I se părea că drumul nu mai are capăt. S-au oprit. Omul beat i-a spus : „Am ajuns. Pînă aici te-am condus eu, iar de aici încolo are să te conducă Dumnezeu şi norocul tău". Era vara. A intrat într-un ogor cu porumb. Porumbul era mare, ca o

pădure. A stat în porumb și a așteptat puțin. Pe ogor era o casă. Ciinii din ogradă s-au repezit în porumb. Lătrau de răsunau pădurile. Horia l-a văzut pe gospodar cînd a ieșit din casă. Era lună plină și se vedea ca ziua. Gospodarul era un munte de bărbat. A pus mîna pe o furcă de fier, a chemat ciinii și a pornit spre porumb. A strigat : „Care-i acolo, măi ? Răspunde !“ Horia n-a răspuns, S-a tîrît și a fugit mai departe. Își aducea aminte că omul beat, călăuza, îi vorbise de popușoi și de o casă țărănească. Însemna că era trecut de partea cealaltă de Carpați. Era la frații lui. Auzea cum răsună clopotele de la biserici și mănăstiri...

Horia s-a trezit. Era buimăcit. Nu știa unde se află. Visul îi dăduse tărie.

Răsărise soarele.

Locotenentul Jeney, cu un zîmbet batjocoritor pe buze, a intrat în celulă și i-a spus lui Horia :

— Pregătește-te... Gata...

L-a privit cu dispreț și l-a întrebat :

— Care ți-i ultima dorință, Vasile Nicola Ursu ? Vrei să mănînci ? Vrei să bei ?

Horia, desprins din verigile din perete și de buturugile de la picioare, a zis :

— Vreau să stau de vorbă, în patru ochi, cu preotul Nicolae Rațiu, dacă nu vă este cu supărare...

— Domnul părinte Rațiu este la ușă, așteaptă, a răspuns locotenentul Jeney. Și el a cerut să te vadă și să grijească de sufletul tău păcătos înainte de moarte...

— Să fim lăsați singuri, domnule ofițer...

— Dorința ți se îndeplinește. E ultima ta dorință...

Preotul a intrat, s-a apropiat de Horia și i-a spus :

— Curaj, Horia. Să-ți dea Dumnezeu tăria de a rezista supliciului la care vei fi supus.

— Cine va fi tras pe roată mai întîi, domnule părinte ?

— Cloșca. Așa a hotărît contele Jankovits. Tu vei privi cum moare Cloșca. Este și asta o ticăloșie. Vor să-ți mă-

rească chinul sufletesc, nu numai pe cel trupesc. Mai marele peste gîzi, Garcia Rácoczy, a primit ordinul de a-ţi grăbi moartea, poate chiar de la cea de a treia lovitură de roată. Cred că gîdele se va ţine de ordinul primit, mai ales că i s-a dat şi o importantă sumă de bani pentru asta...

— Totuna, domnule, părinte. Nu-s singurul şi nici ultimul care moare de roata călăului.

După o clipă, Horia a adăugat :

— Aş vrea să las scris numele celor care m-au vîndut pentru bani, domnule părinte. Eu nu mai am puterea de a scrie. Rogu-te pe sfinţia-ta să scrii.

Cu mîna tremurîndă, preotul Raţiu a aşternut pe hîrtie testamentul lui Horia. Osînditul a înşirat mai întîi numele celor care l-au trădat, omiţînd numele nepotului său, încheind :

— Eu îi iert pentru fapta lor necugetată.

Preotul a scris şi aceste cuvinte, apoi i-a spus lui Horia :

— Tu i-ai iertat că eşti creştin, dar Dumnezeu nu-i va ierta în vecii vecilor !

— Vînzarea lor mă doare mai mult decît voi suferi de roata călăului, domnule părinte.

Au început a suna clopotele bisericilor din oraş şi din satele din împrejurimile cetăţii Alba Iulia.

— Pentru mine şi pentru Cloşcuţ sună clopotele, domnule părinte ?

— Contele Jankovits a îngăduit acest lucru.

— Sună fain, domnule părinte. Numai cînd a intrat Mihai Viteazul în Alba Iulia au sunat toate clopotele din sate şi cetate.

Horia şi Cloşca au fost scoşi din celule şi porniţi spre Dealul Furcilor, locul de supliciu.

A început a tuna şi fulgera. Horia a privit norii şi i-a spus lui Cloşca :

— A tunat cerul, Cloşcuţ. S-apropie primăvara.

Cînd osîndiții au apărut la locul supliciului, s-a auzit un zumzet lung, ca de roi de albine care trece prin luminișul unei păduri. Murmurul venea din mijlocul miilor de iobagi aduși de cu noapte să asiste la executarea celor doi conducători ai răscoalei. Încetul cu încetul murmurul s-a potolit și a încetat cu totul.

La un semn al ofițerului care conducea execuția, gîdele Garcia Rácoczi s-a apropiat de Cloșca și l-a tras spre el. Gîdele era îmbrăcat în roșu și purta pe cap o glugă neagră cu mască peste obraz.

Buzele lui Cloșca erau vinete și tremurau. Horia l-a sărutat și i-a șoptit :

— Să nu te vadă domnii nobili că plîngi. Să nu plîngi și să nu strigi.

Preotul l-a însoțit pe Cloșca pînă la platforma călăului, unde totul era pregătit pentru execuție. Gîdele i-a făcut semn preotului să se îndepărteze. Rațiu i-a întins crucea lui Cloșca. Osînditul a sărutat crucea și a șoptit :

— Nu-mi pot face cruce, domnule părinte. Am lanțuri grele la mîini.

— Dumnezeu vede și va primi mîntuirea ta, Cloșca.

Un ofițer l-a luat pe preot și l-a condus, din nou, la Horia. Călăul începuse a-l zdrobi pe Cloșca cu roata.

Tăria lui Cloșca l-a descumpănit pe gîde. Toți osîndiții scoteau țipete înfiorătoare de la prima și a doua lovitură de roată. Scoteau țipete pînă la cea de a treia și a patra lovitură. Pe urmă nu mai puteau țipa. Nu mai aveau putere să țipe. Erau leșinați și mureau fără să-și dea seama, fără durere...

Horia, care se stăpînea să nu urle, văzînd chinul celui mai apropiat prieten și tovarăș al său, a început a răsufla greu, ca și cum ar fi urcat povîrnișul unui munte. Fața i s-a îngălbenit și era gata să se prăbușească. Se clătina pe picioare. I-a șoptit lui Rațiu :

— Domnule părinte ! Nu mai pot ! Nu mai pot răbda ! Tună-i, Doamne !

După cîteva clipe, preotul s-a închinat și a zis :

— Dumnezeu să-l ierte. Cloșca a murit.

Gîdele se apropia să-și ia în primire cea de a doua victimă. Preotul i-a șoptit lui Horia :

— Fii tare pînă în ultima clipă ! Să nu te vadă grofii înfricoșat de moartea ta.

— Nu moârtea mea mă înfricoșează, domnule părinte, a șoptit Horia. Supliciul lui Cloșca m-a curemurat.

Cînd gîdele a vrut să pună mîna pe Horia, preotul i-a spus pe limba lui ungurească :

— Nu-l atinge cu labele tale pline de sîngele lui Cloșca ! L-ajut eu să meargă pînă acolo.

Preotul, care îl încuraja pe Horia, a căzut jos. L-a ajutat să se ridice un ofițer.

Cînd gîdele l-a luat de mînă pe Horia, tîrîndu-l după el pe platforma de bîrne, pe care se afla trupul sfîrtecat și însîngerat al lui Cloșca, cîteva femei au început a boci. Soldații le-au luat pe femei și le-au îndepărtat.

Horia a mai avut tăria să privească mulțimea de iobagi. Își rotea privirile. Nu vedea nici un prieten, nici un cunoscut, dar inima sa îi spunea că toți iobagii care îl priveau, care erau de față, toți îi erau frați de luptă și suferință. Datoria lor era să ducă vestea prin sate că Horia și Cloșca nu i-au trădat.

Buzele i se uscase. A strigat :

— Mi-e sete !

Dar ultima sa dorință nu i-a fost ascultată. Călăul i-a luat cojocul de pe umere și l-a aruncat peste o grămadă de frînghii, securi și unelte de tortură.

AȘA AM ÎNVĂȚAT CARTE

CAPITOLUL I

DRUMUL SPRE ȘCOALĂ

1

Am auzit-o pe mama întrebînd din ușa cuhnei și vorbind mai mult pentru ea :

— Gata, băiețică ? Hai, poate că după ce sfîrșim treaba să te trimit la școală, să nu mă mai trezesc cu cine știe ce plăcintă de amendă. Că m-am săturat plătind la amenzi. Anul ista, greu cum mi-o fi, poate mi-o da Dumnezeu putere, am să vă port de grijă la școală. Ce mai obiceiuri ! Să te pună la amendă dacă nu înveți carte... Cine vrea, acela să învețe...

Am auzit cum a vărsat apa din doniță și cum a turnat alta, proaspătă, pregătindu-se de muls.

— Afurisitule ! Așa ne-am înțeles ? ! a strigat cînd și-a vîrît capul pe ușă și a văzut că eu tot mai stăteam sub așternutul călduț.

N-am așteptat să ia melesteul din ocniță și să mă mîngîie pe spate, nici să mă ude cu apă rece ca gheața.

— Dormi, și dormi, și nu te mai saturi de somn... Hai, dă drumul la vițel, ajută-mă la muls și du la cireadă. Cu pereții vorbesc eu ? Lasă vițelul să îmbăleze bine țîțăle, dar nu-l lăsa să sugă tot laptele. Vouă ce vă mai dau ? Cu ce să vă mai satur, sătura-v-ar moartea să vă sature !

A tăcut. Pe urmă a început iar :

— Mă duc să deschid poarta ; acuși numai ce-i vezi venind pe Toadere și copchila cu încărcătura de popușoi.

Săracă fată, a plecat cu noaptea în cap s-ajute la încărcat glugile. Strujanul încă e verde, greu. Ea-i slăbuță. Dar ce să fac ? Muncim să putem trăi. Fiecare muncește. Numai trîntorii nu muncesc. Și tu ești un pui de trîntor. Să nu te-arunci în sămînța dejgăroiului, tătîni-tu cel bătrîn, care a uitat de unde a pornit. O uitat că de la opincă o pornit, de la argăție.

Mama priponea poarta și vorbea mai mult cu dînsa decît cu mine. Spunea :

— Surorile tale cele mari s-o dus la ogor. O fi tăind o postată bună de hanganași. Și frate-tu s-o dus de mult. Numai de tine n-am parte să faci oleacă de trebușoară. Îmi trezești fetele cele mici, duglișule, ardă-te-ar para focului să de ardă ; mînca-te-ar viermii să te mănînce... cum nu mă asculți tu pe mine ! Că una spun și alta faci.

Îmi huia capul de atîta probozeală și mă gîndeam că mai bine ar fi fost să mă duc la stînă ori la tăiat și strîns popușoi. Mi-ar fi plăcut să leg glugile cu vreji de dovleac, să strîng bostanii de pe ogor și să-mi aleg cîțiva, buni de roți de cărucior. Poate mi-aș fi făcut rost de un harapnic. Aș fi jupuit un braț de haldani vărătici și mi-aș fi împletit un odor de bici, în patru ori în șase, și i-aș fi pus un șfichi din cînepă răgilată și aș fi pocnit așa de tare, că tot satul s-ar fi uitat la mine.

Cu gîndul la harapnic, am uitat să trag vițelul de la vacă și l-am smuncit numai cînd am văzut-o pe mama lîngă mine. Am alunecat și am căzut jos, mînjindu-mi cămașa, pantalonașii. Vițelul nici nu s-a urnit. Și-a înfipt copitele în pămînt și s-a lipit mai tare de pîntecul maică-si. Nu se desprindea nici mort de dulceața laptelui. Mama a început a-l lovi cu donița peste bot, pînă s-a dat singur la o parte. Eu îl țineam de frînghiuță. O dată numai ce s-a repezit și era s-o răstoarne pe mama. Vaca a dat cu piciorul și a răsturnat donița cu laptele muls. Noroc că nu era mult. Aș fi pățit-o tot eu. Bătaia a mîncat-o Gălbănuța. Mama o lovea peste picioare cu un băț, strigînd :

— Teas ! Teas ! Teas ! Ți-arăt eu ție, haramule, bolnița dracului !

Vițelul era așa de lihnit de foame, încît i se vedeau zbătîndu-i-se deșerturile. Mama nu-i lăsa mai nimic să sugă. Spunea că n-are decît să zbată vaca pînă ce va slobozi laptele pe care îl ține ascuns.

Gălbănuța își lingea vițelul, curățindu-i ochii, fruntea, gîtul. El își întindea grumazul ca un copilaș, pe care îl mîngîie mama. Zgarda și canafurile colorate pe care le purtase în primăvară la gît, cînd se născuse, rămăseseră atîrnate de zarzărul plin de floare. Zgarda vițelului trebuia s-aducă mană pomilor, căci așa cum rodise vaca un viței, așa să rodească și pomul.

Pomii erau împodobiți cu canafurile luate de la miei, de la mînji și viței.

Mama s-a răzbunat pe viței : a uns țîțele vacii cu baligă și a plecat, văzînd că nu mai poate stoarce nici o picătură de lapte. Se îndepărta zicînd :

— Să se sature. Du vaca la cireadă. Împelițatul să nu aștepte numai lapte. Să mănînce și verdeață din ogradă.

2

Cînd m-am întors de la cireadă, mama măturа ograda, iar sora mea Jinița, care se dusese cu Toadere, căra haldanii lîngă peretele casei celei mari, casa de la deal, cum îi ziceam noi, în care nu intram decît la Pași și la Crăciun, de Duminica mare și la Moși. Acolo ținea mama cînepa răgilată, caierele de lînă, torturile și ghemele, fusele, vîrtelnițele, suveicile, spetele și ițele, alergătoarele, țăvile de făcut păpuși pentru țesut covoare, pînza și lăicerile. Pe un pat era clădită zestrea fetelor : perne, scoarțe, plăpumi și saltele, iar subpatul era plin de oale cu lapte acru, străchini cu brînză, chiupuri și chersine goale, coveți și

ciubărașe. Mirosea a brînză și a piei de oaie dubite, a busuioc și floare uscată de tei, a faguri de miere.

Toadere a lui Ichim Rusu, omul de la tata-bătrîn, m-a aburcat în căruță și am dezlegat drugul. L-am aruncat într-o parte, strigînd :

— Păziți-vă ! Arunc drugul !

Toadere a luat drugul de jos și l-a rezimat de stogul de fîn, în picioare. Se uita la mine. A rîs și a zis :

— Nu-i fi vrînd să te iau în brațe... Sări în grămada de popușoi, că doar nu ai ciolane în pîntece !

Căruța era încărcată destul de cucuiet și mi-era frică să nu-mi rup gîtul dacă sar cumva strîmb. Mi-am făcut vînt și am ajuns în mijlocul grămezii de păpușoi, dispărînd printre frunze și coceni.

— Ieși o dată de-acolo ! am auzit-o pe soră-mea. N-o mai face pe mortul în popușoi...

— Un șoarece ! am strigat, sărind în sus. Mi-a intrat un șoarece în sîn !

Mama a alergat și mi-a prins șoarecul care stătea pe spatele meu, sub cămașă, apoi m-a scuipat de trei ori și mi-a descîntat de sperietură.

Toadere m-a trimis la adăpat caii, iar mama mi-a dat căldarea, spunîndu-mi :

— Să ai grijă, nu te apleca prea mult deasupra fîntînii, să nu cazi. Nu umplea căldările, scoate-le și tu mai goale. Mai cîte puțin îi mai ușor. Mai bine te-ai duce și tu, copchiliță, cu dînsul. Nu te du călare, îi valea prea mare pînă la fîntînă și să nu vii peste cap. Mai bine ia-i de căpățelele căpestrelor și nu merge înaintea lor, să te calce dalacii.

Mi-era oarecum să merg alături de cai, să nu încalec... M-am prins de coama calului de către om și mi-am pus piciorul pe dîrlog, dar n-am reușit să mă aburc în spinarea surei, căci mă încurca nevoia de căldare. Atunci am tras caii lîngă un gard, dar, cînd voiam să sar, porneau hamurile și mă lăsau cu buza umflată. Tot nu m-am lăsat.

I-am tras lîngă prispa mătușii Anica, chiar în uliță, încălecînd de la prima încercare. Mă adia vîntul la față și mă simțeam cel mai viteaz călăreț din lume, ținînd capătul căpăstrului și coama cu toată strășnicia. La întoarcere n-am mai putut să mai încalec. Am urcat dealul pe jos, aducînd acasă și o jumătate de căldare cu apă rece de băut.

Acasă am dat cailor cîțiva știuleți de popușoi, drept mulțumire că m-am dus călare.

Toadere a răsturnat singur căruța. S-a vîrît dedesubt, și-a lipit spatele de draghini, s-a opintit o dată și căruța a început a se ridica încetul cu încetul cu roțile în sus. A icnit o dată, și dudăul de popușoi s-a rostogolit peste șira cea veche. Două roți erau ridicate în sus, iar două se îngropaseră în pămînt pînă la butute, sub greutatea încărcăturii. Lîngă roțile îngropate se vedeau și urmele picioarelor lui Toadere. Oiștea se ridicase ca o cumpănă fără ciutură de la o fîntînă părăsită.

Toadere și-a șters sudoarea cu dosul mîinii, și-a îndreptat șalele, mișcînd umerii în toate părțile, zicînd :

— Goliți coșul pînă ce mă întorc eu.

Soră-mea și cu mama au tras hanganii din coșul căruții, iar Toadere a intrat în grădinița de flori, rupînd și frecînd în mîini mentă creață și belde de busuioc. Și-a pus o floare albă la pălărie și a venit fluierînd voios, trăgînd numai dintr-o smuncitură căruța la loc.

Cu Toadere eram prieten. Era orfan de mamă și de tată. Îl crescuse o bunică de-a lui, care-l adusese la tata-bătrîn să i-l dea de pomană, pentru a nu rămînă de izbeliștea lumii după moartea ei.

Tata-bătrîn era chiabur și bătrîna voia să-și știe nepotul în ogradă de om gospodar. Poate că va avea milă de un orfan, de un fin, căci îl botezase. Dacă îl lua de pomană, putea muri cu sufletul împăcat. Îl va crește și îl va însura, dîndu-i o bucată de pămînt și o coadă de vită, să poată să-și ducă sărăcia.

Eu stăteam lîngă ușă și priveam la cele ce se întîmplau în casa tatii-bătrîn. Nici nu icneam. Știam că se dau de pomană miei, pui, lapte cu tocmagi, purcei și viței, dar nu și copii. Curiozitatea era cu atît mai mare, căci mama veșnic mă amenința că mă dă de pomană la cei bogați, că nu mai are cu ce mă îmbrăca și hrăni. Cînd am auzit că Toadere va fi dat „de suflet", am alergat cu inima la gură să văd ceea ce mi se putea întîmpla și mie, căci cîțiva chiaburi din sat puseseră ochii pe mine și mă cereau de la mama, ademenind-o cu fel de fel de vorbe. Dacă nu fusesem dat de suflet pînă atunci aceasta se putea întîmpla oricînd și era destul numai să închidă ochii tata-bătrîn, care n-ar fi lăsat, în viață, să se întîmple așa ceva. Poate și din pricina asta o ura pe mama, care spunea că-și ia lumea în cap și se duce unde o vedea cu ochii, numai să scape de atîta „viermăraie de copchii", ori să ne ducem noi de lîngă casă ca puii de potîrniche.

Bătrîna lui Toadere era săracă. N-a fost în stare să aducă nici lumînare, nici covrig. Tot tata-bătrîn i le-a adus, iar mama-bătrînă a pus pe masă o oală cu lapte prins, părîndu-i rău că va dărui-o fără s-o fi smîntînit mai întîi. A aprins lumînarea, pe care a înfipt-o în oala cu chișleag.

Toadere se uita la lumînarea care ardea, dar mai mult se uita la covrigul care-i făcea cu ochiul. Nu-și dădea seama ce se întîmplă. Bunica lui a luat lumînarea în mînă, a luat covrigul și s-a apropiat de tata-bătrîn. I-a dat lumînarea și covrigul și i-a sărutat mîna zicînd :

— Să ai milă de dînsul și să-l iubești ca pe băiatul matale.

Baba s-a întors spre Toadere și l-a îndemnat :

— Sărută mîna lui naș-tu și naș-ta, că nînașii au să-ți țină loc și de părinți, și de mamă-bătrînă. Să-i asculți, să te supui, să muncești și să nu „tiști", că Dumnezeu n-ajută celui care fură de la neam.

Mama-bătrînă s-a simțit datoare să adauge :

— Că de toate se păzește omul, numai de hoțul de casă nu se poate păzi și nu poate scăpa.

Cuvintele mamei-bătrîne i-au mers la inimă tatei-bătrîn, căci a scos o sticlă de rachiu cu piper și ardei, a tras el un gît, zicînd :

— Sughiț bun la neamuri.

Bătrîna a ținut cam mult sticla la gură și trăgea cu ochii închiși, îmbujorîndu-se la față. Garafa a trecut la mama-bătrînă, pe urmă iar la tata-bătrîn și iar la gura bătrînei, care stătea cu ochii strînși de parcă ar fi mîncat pădureț. Toadere privea cum este dat de pomană ca un bărbăcuț în ziua de Moși.

Mama-bătrînă i-a dat covrigul, iar el a zis :

— Bodaproste.

Bunica cea săracă se ducea spre casă ca o umbră, tristă, fără nepot. Dăduse de pomană un copil și căpătase, în schimb, o oală de lapte prins.

Toadere a rămas în ograda tatii-bătrîn ca un pui de iepure sălbatic prins de cîini, neștiind unde să se vîre pentru a nu fi văzut. În ziua aceea tata-bătrîn i-a croit o pereche de opinci din piele de porc, iar mama-bătrînă, cu ho și tio, căci nu voia de bunăvoie, i-a făcut un rînd de schimburi din pînză de in și cînepă.

Domnul Turcu, directorul școlii, care venise la crîșma tatii-bătrîn și-l văzuse pe Toadere a lui Ichim Rusu că nu-i trecut să meargă la școală, a zis :

— Ți-ai putea face o pomană cu băiatul, dîndu-l la școală, să se lumineze la minte. E orfan, săracu'... Nici tu mamă, nici tu tată...

— Învățătura strică la minte, a răspuns tata-bătrîn. E mai bine de cel prost, decît de cel deștept.

— De ce ? a întrebat domnul Turcu.

— E mai bine cînd nu știi și nu pricepi ce-i pe lume, a răspuns tata-bătrîn. Cel prost trăiește și mai mult, și mai bine.

— Ha ! Ha ! a făcut domnul Turcu, privindu-l pe sub genele stufoase, zîmbind cu șiretenie și pricepînd unde bate moșneagul. Prea multă minte strică, nu ? Asta vrei să zici, cumătre ! Aici baţi. Baţi șaua să priceapă iapa...

— Crezi că „răbujul“ nu-i bun, domnule profesor ? a zis tata-bătrîn.

S-a dus la un dulap și l-a deschis, a luat o condică și, desfăcînd-o, a arătat :

— Iaca, scriu și socotesc fără să știu carte... Am „răbujul“ meu, sămnele mele. Aice numele ciobanilor, aice numele cunoscuților din tîrg prin care îmi fac negustoria.

Domnul Turcu privea „răbujul“ fără să priceapă o iotă din toate „oule“, „cîrjele“ și „beţele“ pe care le vedea.

— O roată, îi zece, două roți, îi o sută, iar trei roți îi o mie, l-a lămurit tata-bătrîn. Cîrja îi popa, măciuca îi văcarul...

Tata-bătrîn ar fi vîndut soarele de pe cer, dacă ar fi putut, căci apă din fîntînă vindea de multă vreme : patru părți de apă și una de spirt. Iar țăranul bea și cînd are bucurie și cînd are supărare. Bea la nuntă, bea la praznic. Calicul tot nu se gîndește la avere. Dacă are trei oi și-i mănîncă una lupul, pe-a doua o dă de pomană, ducîndu-se la crîșmă și bînd, de necaz, coada celei care a mai rămas.

Mama îi zicea tatei-bătrîn „chiaburanul“, „cheagul“, „dejgăroiul“.

— N-am mai pomenit, zicea mama, ca frate să slujească la frate. Nu i-ar mai ține Dumnezeu pe cei care își asupresc frații.

Moșu Vasile era frate bun cu tata-bătrîn, la care slujea cu anul, cioban la stînă.

De cînd murise tata în război, tata-bătrîn se gîrbovise și mai tare și își pierduse auzul. Trebuia să te apropii de urechea lui și să strigi tare. Din cauza asta, moșu Vasile îl poreclise „surdul“. Porecla trecuse din gură în gură, din om în om, ajungînd în tot satul și chiar prin satele me-

gieşe : la Bozieni, unde avea fată măritată, pe mătuşa Natalița ; la Hăneşti, unde se ducea la moară ; la Săveni, unde mergea la iarmaroc, şi la Vlăsineşti, comună de care ținea cătunul nostru. Porecla ajunsese pînă la Vicoleni, de partea cealaltă a dealurilor, pe Jijia, unde avea măritată pe țața Saveta.

Cu toată opunerea celor două fete şi celor doi gineri, moşu Neculai şi moşu Miron, tata-bătrîn începuse să facă pomene, dînd de sufletul celor doi feciori morți pe front, neuitînd să spună uneori şi „de sufletul meu".

Intrase parcă în anul morții şi spunea că nu mai are mult de trăit. Cele două fete veneau să-l vadă mai des, iar ginerii îşi sileau nevestele să plîngă, să le vadă moşneagul îndurerate, pline de grija sănătății sale.

Moşu Miron ieşea pe-afară şi zicea :

— De-ar pieri odată. S-a smintit bătrînul la minte şi ne iroseşte averea de sufletul dracului.

Toadere muncea în ogradă ca argat. O bucată de vreme a stat la stînă, la început ca strungar, iar pe urmă ca cioban, alături de moşu Vasile, care-l luase sub ocrotirea sa, fiind în stare să omoare pentru a-l apăra de bătaie, de asuprire. Îi ştia de frică şi tata-bătrîn, căci era aprig la beție şi tare ca un taur. Vîra degetele în nările calului nărăvaş şi-l învîrtea pînă îl trîntea la pămînt, iar pe tauri îi dobora prinzîndu-i de coarne şi smucindu-le grumazul.

— Surdule, zicea moşu Vasile, n-ai să iei în groapă averea, mai gîndeşte-te şi la băiatul ista, la Toadere, ți-o muncit cu tragere de inimă, a răsturnat dealurile, ți-o făcut cheag, te-o pedepsi Dumnezeu dacă o ieşi cum a intrat în ograda ta.

— Să-şi facă armata şi pe urmă, răspundea tata-bătrîn. După armată îl însor şi-i dăruiesc, da, îi dăruiesc douăzeci de prăjini de moină, o vacă cu lapte — dar numai dacă muncește cum mi-o muncit — şi, poate, lemn pentru casă.

— Surdule ! zicea moşu Vasile puţin afumat, tu nu-i dăruieşti nici atîtica — şi arăta cu degetul — să ştii. Le-o cîştigat cu munca lui, slujindu-te ani şi ani de zile. Dacă i-ai da cît ţi-o muncit, ar avea poate cu ce trăi. Încă mai spui că-i dai de pomană, crucea şi Dumnezeul cui te-o făcut ! Dumnezeu mă ierte că mă încarc de păcat, că de la aceeaşi mamă am supt amîndoi !

Tata-bătrîn privea la gura lui moşu Vasile şi dădea din umere, semn că nu pricepe, dar vedea că frate-su nu-i spune vorbe de mîngîiere şi de aceea stătea mai ferit şi cît mai spre uşă. Căci aşa începea moşu Vasile : încet, domol. Tata-bătrîn îi cunoştea metahna şi îl lăsa să vorbească, să-l îmbuneze, îi bătea în strună, aprobînd din cap, ca şi cum ar fi auzit ce i s-a spus, şi aşa îl potolea pe moşu Vasile. Spunea ce avea pe suflet şi se răcorea.

Mama zicea că se face că nu aude, să vadă ce spun cei dimprejurul său. Cînd odată i-a spus, crezînd că nu aude : „De rău ce eşti, ai surzit, dejgăroiule", tata-bătrîn s-a repezit la dînsa s-o prindă de cozi şi de-atunci noi nu credeam în surzenia lui, vorbind cu băgare de seamă.

— Da' să ştiu că torc în furcă pentru o bucăţică de mămăliguţă, dar la sacul lui nu ajung. Că mai bine te îngrădeşti cu străinul decît cu neamul. Străinul nu te scoate în prăjină ca neamul.

Moşu Vasile ştia cum a făcut avere tata-bătrîn. Era o taină pe care mama se muncea s-o dezlege. Nu pricepea cum doi fraţi, amîndoi argaţi la boieri, unul ajunge chiabur, iar altul rămîne slugă. Ceva era la mijloc necurat, căci tata-bătrîn tăcea chitic înaintea frăţîne-su.

— Tu ai rămas tot un golan, măi Vasile, îi spunea tata-bătrîn, probozindu-l că se îmbată pe la toate crîşmele pe care le întîlneşte.

— Beau banul meu, munca mea, nu a ta, răspundea moşu Vasile, gata de harţag.

Tata-bătrîn ne dădea rachiu, ne îmbăta, cînd ne prindea la dînsul, crezînd că astfel ne va dezlega limba.

— Ce zice căţeaua de noră-mea ? întreba el. Nu vă lasă la mine, crede că nu ştiu... Crede că nu aud ce vorbeşte. Voi nu vreţi să spuneţi tatei-bătrîn!

— Zîce... zîce...

— Ce zîce ?

— Zîce... Nu zîce nimic...

Într-o zi m-a dus la bolobocul cu spirt, adus de curînd de la fabrica din Rînghileşti. M-a luat în braţe şi mi-a pus în gură o ţavă de stuf, pe care o băgase în butoi. Mirosul otrăvitor al spirtului mă ameţise.

— Bea, trage, mi-a spus.

Văzînd că nu vreau să beau, mi-a luat ţava din gură şi a tras el întîi, zicînd :

— Nu eşti babă, trage, că spirtul te întăreşte şi te face voinic.

— Te face voinic ca pe moşu Vasile ? Ca pe Toadere ?

— Mai tare şi mai voinic decît pe dînşii.

După această ispravă a tatii-bătrîn, mama n-a mai putut răbda şi a mers să-i ceară socoteală. I-a trîntit atîtea, că nici urechile unui om sănătos nu pot duce.

— Vrei să-l omori, chiaburanule ! striga mama.,

— Căţea ! Curvă ! Băieţii sînt ai mei, nu ai tăi.

— Le otrăveşti sufletele, surdule ! Nu vezi că puţi a năsălie ? !

— Am să-i ieu, cu legea, la mine.

— Ai să-i vezi cînd ţi-i vedea vîrful urechilor.

Pînă acasă, mama îmi trăgea o chelfăneală bună, începînd a-l blestema pe tata :

— Să nu-i mai putrezească ciolanele, cum s-a dus şi m-a lăsat de zbucium şi de chin !

Cearta dintre socru şi noră dura de multă vreme. Moşu Vasile îl mai trimitea pe Toadere să ne ajute la cărat, la dus la moară. Pîndea cînd pleca tata-bătrîn de acasă.

Pe Toadere îl spărsese buhaiul în coaste, căci mă îngrămădise pe mine într-un gard şi era gata să mă sfarme.

Toadere s-a vîrît să mă scape, dar buhaiul l-a prins în coarne, aruncîndu-l peste cap ca pe o minge, lăsîndu-l într-o baltă de sînge. Eu am fugit, răcnind cît mă ţinea gura.

Toadere a zăcut într-un grajd, pe paie, cu huşte şi frunze de patlagină pe rană. Era vara, şi rana lui a făcut viermi. Babele îi puneau oala să-i tragă vătămătura şi-i descîntau, ori îi dădeau să bea agheasmă de la Bobotează. Venise şi preotul şi-i citise o rugăciune. De pus pe picioare l-a pus moşu Vasile. I-a scos viermii şi i-a stors rana de sîngele cel rău. Cînd i-a turnat creolină pe rană, Toadere a ţipat aşa de tare, că s-a cutremurat ograda, s-au cutremurat martacii grajdului. Eu mă strecurasem în grajd şi stăteam ascuns pe chinga de după uşă. Văzusem tot ce făcea moşu Vasile. Cum îşi scosese cuţitul cu stricnele, viermarul, sticluţa cu creolină, cum prinsese rana în mîini şi o storcea ca pe-o pulpă de mînzară.

După plecarea lui moşu Vasile, m-am apropiat de Toadere. Sufla greu. Stătea cu ochii închişi şi era ud de sudoare.

— Bădie Toadere, bădie Toadere ! i-am strigat eu. Te doare ?

— Unde erai ? mă întrebă el, speriat. Ai fost aici ?

— Da am stat pe chinga de după uşă.

— Ai văzut ?

— Am văzut.

— Să nu mai spui la nimeni.

— Nu.

— Cînd mă ridic pe picioare, te învăţ trînta ciobănească.

De cînd îl spărsese buhaiul nu-i mai spuneam pe nume. Îi purtam respect, ca unui frate mai mare, şi el se bucura nespus de mult, împrietenindu-ne, legîndu-ne unul de altul pe zi ce trecea.

3

Mama a răsturnat mămăliga şi l-a strigat pe Toadere la mîncare. Ne-am aşezat jos, împrejurul mesei rotunde, cu trei picioare. Toadere şi-a tras un dovleac turcesc şi s-a aşezat, povestind cum moşu Vasile o înşelase pe mama-bătrînă, scoţînd din ogradă căruţa şi caii.

— Unde iei căruţa, Toadere ? zice baba.

— Să luăm brînza de la stînă, zice moşu Vasile.

— Cel bătrîn ştie ?

— Ştie, răspunde moşu Vasile.

— Dacă ştie, atunci îi bine.

Tata-bătrîn plecase la tîrg să încaseze nişte bani pe produsele vîndute, să deschidă proces unor datornici, care nu-şi mai plăteau cametele la sumele luate cu împrumut. Banii îi împrumuta pe zile, pe săptămîni şi pe luni. Numai popa şi cu dînsul aveau bani de dat cu camătă. Luau un pol de mie pe săptămînă. Dacă datornicul nu-şi plătea camăta, datoria creştea cu fiecare zi şi săptămînă, ajungînd să plătească camătă la camătă, cum zicea mama. Despre toate aceste lucruri mama vorbea cu Toadere şi cu moşu Vasile, ori cu alţi oameni din sat, care veneau şi se plîngeau că „surdul" nu mai vrea să-i aştepte.

După mîncare, Toadere şi soră-mea s-au dus să mai aducă un rînd de popuşoi, iar eu cu mama am început a bate la haldani.

— Ai zis că mă dai la şcoală, mamă.

— Am zis... Şi ce dacă am zis ? N-am voie să zic ? Gura omului multe zice.

— Am întrebat şi eu...

— Cine îţi dă de mîncare ? Şcoala ? Cine te îmbracă ? Şcoala ? Haldanaşii, săracii, ne scapă din nevoie. Ei ne hrănesc... Cînd ai mămăligă şi oloi, nu mori de foame. Mai chiorăşti un cartof, o fasole — şi merge. Din sămînţă, cînd nu ai vacă, faci „lapte de buhai" şi poţi amăgi foamea. Din sămînţa de haldan creşte cînepa şi din cînepă faci

cămășuțe și izmănuțe, dragul mamii. Dacă mai ai și o coadă de oaie pe lîngă casă, bine — dacă nu, te pospăiești și așa. Că altfel te simți cînd știi că ți-i chiupul plin cu oloi de sămînță de cînepă ori de bostan. În oloi ni-i nădejdea, în cartofă și fasolă, în popușoiești.

Mama se oprea din vorbă și răspundea celor ce îi dădeau „bună ziua" și „noroc bun".

Pe deasupra satului trecea un șir de cocoare. Nu se puteau zări în lumina soarelui. Mi-am scos din buzunărașul pantalonilor sticla albastră și am privit. Cocoarele zburau la mare înălțime, zărindu-se ca niște soldați obosiți, înotînd cu greu prin noianuri.

Sămînța de haldan sărea în toate părțile, lovind în peretele casei ca o grindină. Îmi ciuleam urechile, ascultînd cum se pierdea strigătul cocoarelor. M-a trezit din visare sunetul clopotului de la școală, care începuse să bată din ce în ce mai tare, chemînd pe școlari, așa cum bătea în fiecare toamnă. Sunetul clopotului mi-a înghețat sîngele în vine. Știam că mă chema și pe mine. Cîtă vreme a fost să nu mă duc la școală, puțin îmi păsa. De ce mă temeam de școală? Nu degeaba mama spunea cînd o necăjeam :

— Lasă că te duci tu la școală și te-i cuminți!

Știam că la școală învățătorii bat, că te pun în genunchi pe sticlă și cărămidă pisată, că te opresc „la post", că faci „dejurne" și trebuie să plivești și să prășești în grădina domnului învățător, pe ogorul lui, să-i cari apă acasă, să-i tai lemne, să-i duci ouă și pui de găină. La școală veneau doctorii și făceau injecție la copii, îi vaccinau la mînă și te umflai ca oaia care scapă dimineața în luțerna cu rouă. Mă treceau sudorile, ca pe Toadere, cînd îl viermuia moș Vasile. Simțeam că mă doare și nu știam ce mă doare. M-am întristat și am început a ofta ca un om bătrîn, plin de griji. Se întunecase parcă și soarele dinaintea mea. Mi se părea cerul încețoșat. În clipa aceea aș fi vrut să am aripi și să zbor după șirul de cocoare.

Pentru a-mi alunga frica de școală, am întrebat-o pe mama :

— Mata ai învățat la școală ?

— Pe vremea mea fetele nu erau date la școală.

— Nu le trebuia să învețe ?

— Aveau nevoie de avere, nu de carte. Pe fată n-o întreba nimeni, cînd se mărita, dacă știe ori nu carte. O întreba de zestre, de avere, cît pămînt și cîte vite îi dau părinții, căci suta mărită sluta și în ziua de azi. Am învățat cu popa din sat buchiile bisericești, dar m-am îmbolnăvit și m-am lăsat de școală după cîteva luni, căci eram fată de măritat, nu de umblat cu tașca cu terfeloage. M-am lăsat de școală și plîngeam în pumni cînd primeam cîte o scrisoare de la tat-tu, de pe front. Noroc că știau carte surorile tale cele mari. Dar tot îi mai bine să citești cu ochii și cu mintea ta, decît cu a altuia.

O vită străină intrase în grădină și mînca sfecla și bostanii cei albi. Mama a alungat-o și s-a așezat iar la haldani, continuînd :

— De asta mă străduiesc să învețe carte. Dar numai Dumnezeu mă știe cum am făcut și cum fac s-o scot la capăt. Că nu-i ușor să rămînă o femeie văduvă cum am rămas eu, cu împelițați ca voi. Dacă n-aș fi fost oleacă mai aprigă, aice vă suiați, la mine după cap.

De fapt, mama îmi spunea, repeta ceea ce auzisem de nenumărate ori. Semăna cu moșu Vasile : nu se răcorea decît atunci cînd vorbea.

Inima mi se făcuse cît un purice. Clopotul încetase, iar cînd a reînceput, mama a zis :

— Se vede că n-au venit copiii la școală, iar învățătorii stau și se uită la pereții goi și mai trag clopotul din vreme în vreme. Lumea nu-și vede capul de necaz și lor le arde de școală. Prea devreme au deschis-o. Copilul merge c-o vită, c-o oaie la păscut, că așa e toamna. Pînă pică omătul, nu se îngrămădesc la carte. Atunci răsuflă și părinții mai în voie. Învățătorii ăștia se vede că nu mai au altă treabă.

4

În noaptea aceea au umblat prin sat vătăjeii şi jandarmii, îndemnînd pe oameni să-şi dea copiii la şcoală, amenințîndu-i cu amenzi şi închisoare.

Mama îmi făcuse o taşcă nouă, din macat. Cît despre cărţi, se potriveau ori nu, mama nu mai cumpăra altele, căci rămîneau şi treceau de la unul la altul, din an în an. Învăţăm pe cărţi zoioase şi ferfeniţite, roase ca de cîini.

Stăteam pe cuptor. Mama se ciorovăia cu străinii :

— Nu ştiu dacă am să am puterea să-i dau pi trii deodată, zicea ea.

— Noi vă punem în vedere, răspundeau oamenii. Prima dată cu frumosu, iar pe urmă... Se face o lege că poţi merge şi la gros...

— Războiul a stricat şi pe oameni la cap, nu alta, se aprindea dînsa.

În cuhne a intrat domnul Turcu. Vătăjeii şi soldaţii din jandărmărie s-au ridicat de pe paturi şi au răcnit o dată :

— Trăiţi !

— Puteţi pleca, a zis domnul Turcu.

— Trăiţi, domnu locotenent !

Domnul Turcu se întorsese proaspăt de pe front, din războiul care se sfîrşise, şi mai umblase o bucată de vreme în uniforma de ofiţer, căci i se dădea respect mai mare decît civil.

Mama s-a repezit şi i-a sărutat mîna domnului Turcu, şi începu a se plînge prin cîte a trecut cu războiul, cum a rămas văduvă şi cum am sărăcit.

— Ţara are grijă de eroii ei, cumătră dragă. Va purta de grijă la văduve şi la orfani, nu-i va lăsa pe drumuri. O venit vremea să se ridice şi opinca noastră deasupra nevoii. Ţara are trebuinţă de un popor luminat, cum a zis Spiru Haret cînd ne-o trimis la sate pe noi, profesorii. Statul îţi va da pămînt, cumătră !

— Dumnezeu să-i ajute, a zis mama.

— Cît pămînt ai, cumătră ?

— Să socotim... Eu m-am măritat cu jumătate de falce pe racla a doua. Asta nu se socotește, e comîndul meu, de la mama. Statul nu se poate atinge de ce este moștenit. Șaizeci de prăjini a avut bărbatul — numai la aista au drept de moștenire copchiii. Îi de la tat-su. Cam aista ni-i pămîntul.

— Da' ai o falce la marginea satului, spre mlaștină, dacă n-am uitat...

— Aceea am cumpărat-o după ce m-am măritat. Am vîndut gonitorașii de zestre, dați de tata, Dumnezeu să-l odihnească în pace. Nu-i cine știe ce, dacă te gîndești la droaia de împielițați pe care îi am. Mîine-poimîne mărit fetele... ce le dau ? Nici n-ai ce înșira...

— Îmi pare că vei primi numai diferența pînă la lotul de cinci hectare... Că așa-i legea...

— Arz-o focul de lege ! Mai bine îmi venea omul acasă.

Domnul Turcu a rămas pe gînduri. L-am privit pe furiș, de pe cuptor. Avea o barbă ascuțită și roșie, ca de țap. Poate din pricina asta oamenii îl și porecliseră „țapul roșu". Avea un nas ascuțit ca un clonț de clapon. Privirea îi era tăioasă și își mușca buzele mereu, bătînd tananaua cu degetele pe masă.

I-a dat grijă mamei să ne trimită la școală și a plecat.

Afară era întuneric. Se auzea cum latră cîinele la liția Domnica, peste drum, la care umbla domnul Turcu, căutînd cai verzi pe pereți și potcoave de cai morți...

5

Pe vremea aceea, noi, copiii, socoteam școala ca cea mai grea pedeapsă, un chin, un iad, o pușcărie. Toți se temeau de școală, de învățători. Dar n-aveam ce face. Trebuia să ne ducem. O lună în bănci și două acasă, la stînă, cu vitele, ori fugari pe dealuri.

A doua zi urma să merg la școală. Mama n-a dormit toată noaptea, spălîndu-mă, cîrpindu-mi hainele. M-a lăut cu leșie de ciucălăi și mi-a frecat picioarele cu cărămidă pînă a dat sîngele. M-a tuns și mi-a făcut capul numai scări și cucuie, căci foarfecul de tuns oile mai mult îmi smulgea părul decît mi-l tăia. În noaptea aceea numai negii de pe mîini nu mi i-a tămăduit. Zicea că mi-au ieșit din cauză că mă spălam în treuca de apă a găinilor.

M-am dus la școală cu fata mătușii Victoria, Catinca.

Mama ne-a petrecut dimineața pînă la portiță. A ieșit în drum și stătea cu mîinile sub brațe, zicînd în urma noastră :

— Să fie într-un ceas bun și cu noroc !

Cerul fusese senin în noaptea aceea și destul de cald. Spre ziuă căzuse rouă. Mama a intrat în grădiniță și a-nceput să-și spele picioarele prin iarbă, ținîndu-se cu palmele de un oțetar. Oțetarul se clătina și i se scuturau frunzele îngălbenite.

Vrăbiile se scăldau în țărîna și în paiele de pe drum, ori ciripeau în gardurile de cătină.

Am apucat pe ulița de lîngă gardul lui moșu Haralamb, care cotea pe lîngă livada bunicăi, căreia noi îi spuneam mămuță. Mama era fiica mămuței, iar mămuța era fiica bătrînicăi, care trăia și era încă în putere, deși se apropia de suta de ani. La școală se putea merge și pe ulița de la deal, pe lîngă casa lui Mătasaru și Treucă.

Mergeam pe uliță, dar numai eu știam ce era în inima mea. Făceam haz de necaz, dar în gînd ziceam : „Curaj, găină, că mîine te tai".

Treceam pe lîngă livada mămuței. Îmi venea să deschid portița, să intru și să văd ce fac bunica și bătrînica — amîndouă erau bune, pîinea lui Dumnezeu. Nu degeaba popa din sat, care purta cozi pe spate, împletite, cum umblau preoții cu sute de ani în urmă, împărțea la biserică prescure coaptă de mămuța. Făcea prescurea cum o făcuse și bătrînica în tinerețea ei, de cînd era biserica, de cînd

era satul. Auzeam vorbindu-se despre toate acestea în casă la noi. Satul nostru se înfiinţase înainte de împropietărirea lui Cuza-vodă, care a dat, o dată cu pămîntul la însurăţei, locuri de casă. Satul se formase din bordeiele înşirate pe fosta moşie a Ghiculeştilor : pe Valea Başeului, în Gura Bodesei, la Bulhac, unde era iazul boilor ; în Faţa Odăii, unde era cuibul bursucilor, pretutindeni numai colibe şi bordeie săpate în pămînt în care trăiau clăcaşii, ţăranii legaţi de moşia stăpînului, mai rău ca robii. Şi unde mai pui că primii veniţi aici au fost covilticarii fugiţi din Transilvania de prigoana grofilor şi papalităţii. Mămuţa şi bătrînica au apucat acele vremi şi de multe ori le ascultam povestind mamei, ţaţei Leuntina, ori ţaţei Florica, surorile mamei.

Ascultam cu sufletul la gură povestirile mămuţei şi bătrînicăi, din vremuri de demult... Unele mă înfricoşau şi mă făceau să visez urît şi să strig prin somn, să sar din aşternut, iar altele m-ar fi ţinut treaz nopţi în şir şi nu m-aş mai fi săturat ascultîndu-le. Vătafii scoteau oamenii la clacă şi la cislă cu harapnicul. Bătăile cu vergile, chinul cu fumul de ardei, cu jugul şi butucul îi făceau pe ţărani să-şi dorească mai degrabă moartea, decît să mai ducă aşa viaţă. Îşi puseseră toată nădejdea în Cuza-vodă, care iubea omul oropsit, pe ţăranul nedreptăţit. S-a vestit o dată că bunul domnitor va trece prin faţa satului nostru, pe şleaul de peste Başeu. S-a adunat lume de pe lume. Şesul Başeului se înnegrise de cojoace întoarse pe dos şi de căciuli. Fiecare ar fi dorit să-l vadă, să-i spună suferinţa. Era după împroprietărirea din 1864. Se apropia caleaşca în care era domnul ţării. Lumea se aşezase în genunchi. Din mulţime se desprinde un flăcău chipeş şi voinic, făcîndu-şi loc cu o prăjină în mînă, în vîrful căreia, în loc de paie aprinse ori de jalbă, îşi pusese căciula dintr-o piele întreagă de cîrlan.

— Ce vrei ? l-a întrebat domnul.
— Măria ta, vreau dreptate.
— Cine te-a năpăstuit ?
— Măria ta m-ai năpăstuit.

Vodă a încruntat sprîncenele şi era gata să-şi dea drumul mîniei, dar ţăranul a strigat :

— Sînt însurăţel, dar n-am nici plug, nici boi, decît braţele şi sufletul. Eu nu sînt tot al măriei tale ? Vreau şi eu pămînt, să am cu ce trăi ! Sărăcimea satelor unde să se ducă ? Fă-ne dreptate, milostive doamne !

Flăcăul care vorbise fusese pe vremuri în dragoste cu bătrînica. Vodă Cuza i-a făcut dreptate, dar boierii, pentru cutezanţa lui, l-au făcut să-şi ia lumea în cap şi să se ducă la hoţie şi fărădelege.

6

De peste livada mămuţei se ridicase un stol de porumbei. Erau hulubii mămuţei şi bătrînicăi. Ele nu aveau avere şi trăiau din pui de hulub, din livadă, din stupi şi din vinderea lumînărilor la biserică.

Ce nu se găsea în livada aceasta ? Niciodată nu se sfîrşeau bunătăţile din ea. Se sfîrşeau vişinele şi cireşele şi începeau perele şi merele văratice ; se sfîrşeau agrişile şi pomuşoara şi începeau zmeura, coarnele, agudele, pe urmă începeau a se coace bardacele de lîngă şură, prunele, corcoduşele, goldanele, perjele cele albe, rozachii şi dulci ca zahărul. Vara era ograda plină de pere şi mere tăiate, înşirate pe ţoale, la uscat, de goldane uscate în cuptor şi scoase apoi la zvîntat, la umbră. Bunica aveă mere tomnatice şi iernatice, care rămîneau pe pom pînă cădea omătul. Merele acestea erau tari ca piatra şi verzi, cu puncte albe. Ţi se strepezeau dinţii cînd muşcai din ele. Nu se coceau decît după ce le culegeai şi le puneai în pod. Primăvara se făceau galbene, moi, gustoase, că îţi

lăsa gura apă să le mănînci. Dar nucile ! Podul era plin de nuci, de mere și pere uscate, de perje și mere proaspete. Îmi făceam mereu drum la mămuța și la bătrînica. Mă duceam după foc, după sare, după lumînări. La ele se găsea întotdeauna orice doreai. Căci în sat nu se găsea nici chibrit, nici sare, nici gaz, nici sticlă și fitil pentru lampă. În loc de chibrituri se vindeau un fel de aprinzători speciale, dar pe care nu le puteai întrebuința decît dacă le atingeai de o scînteie, de un tăciune aprins. Pentru sare și gaz ne duceam tocmai la Ungureni și Dîngeni, la la magaziile gărilor. Oamenii trăiseră ani de zile cu opaiț, așa cum apucaseră din bătrîni. Focul se împrumuta de la casă la casă. Aduceam focul într-un șomoiag de paie. Tăciunii de lemn ori de ciucălău aprindeau paiele și trebuia să schimb pînă acasă cîteva șomoiage, focul pîrlindu-mi genele și sprîncenele. Cînd tăciunii se stingeau pe drum, mă întorceam de două și de trei ori pînă reușeam să ajung cu bine acasă.

În vara aceea fusesem la Dîngeni în două rînduri. Visam de mult s-ajung pe vîrful dealului, „să pun mîna pe cer"... Priveam din casă coama dealului și nu credeam că voi ajunge să merg vreodată așa de departe. Mama zicea că cerul se reazămă pe vîrfurile dealurilor. Dincolo de dealuri nu mai era cer, nici pămînt, nici sat. Dar cu cît mă apropiam de coama dealului, cu atît se îndepărta și cerul și am văzut că mama...

Am trecut cu sarea, gazul și zahărul prin pădurea Hănești. Surorile mele voiau să duc acasă și cireșe amare, de dulceață. Am umblat mult prin pădure, căutînd fragi și cireșe.

Un om stătea în vîrful celui mai înalt cireș din pădure. Am pus mîna streașină la ochi și l-am privit : abia se zărea. Nu mînca cireșe. Privea înspre miazăzi, nemișcat, lipit de o creangă. Nici nu ne văzuse pe noi. Cînd am chiuit, omul a tresărit. Era Toadere ! Se rușinase că am dat peste dînsul.

— Mă uitam la munți, zise el încurcat din cale-afară.

— Care munți ? am întrebat noi. Se văd munții ?

— Știu eu... Unii zic că este Ceahlăul din Neamț... Nu se vede decît atunci cînd îi cerul limpede cum îi amu.

N-am așteptat să mă poftească Toadere și am început a mă cățăra pe trunchiul lucios al cireșului. Eram nerăbdător să văd și eu munții.

Toadere a întins mîna și mi-a spus :

— Privește în dreptul mîinii mele !

Nu vedeam nimic.

— Închide ochii, că ești orbit de soare, mi-a spus Toadere. Vezi mai bine cînd îi deschizi. Vezi ?

— Nu.

— Se vede ca un nor negru...

— Văd ! Văd !

— Acela îi Ceahlăul... Muntele Ceahlău.

— Îi cît cerul de înalt !

— Munții îs pînă la cer... Cine se urcă pe munte poate atinge cerul cu mîna...

Nu mă mai săturam de privit munții, depărtarea azurie, plină de vrajă și chemare.

Nu știu de ce mi-au venit toate acestea prin minte în clipa cînd treceam pe lîngă livada mămuței. Parcă auzeam huruitul rîșniței din hîj, parcă o vedeam pe mămuța învîrtind la rîșnița grea, ștergîndu-și sudoarea de pe obraz cu poalele rochiei, plecîndu-și capul pînă la pămînt. Eu mă apropiam de hîj încetișor, cu gîndul să intru în zmeură, fără să-i mai spun. O dată am vrut să fur mere tăiate și goldane, puse la uscat, la soare. Bătrînica stătea pe un scăunaș și clipocea, mai mult adormită decît trează, cu bărbia sprijinită de o nuia pe care o ținea înfiptă în pămînt. Am crezut că doarme și m-am apropiat. S-a ridicat și a strigat, aruncînd după mine nuiaua :

— Ai, podaprostea mă-ti ! Din ăștia îmi ești ?

„Încovoiată cum e, dar se ține de mine, coromîsla dracului !“ îmi ziceam.

După asta mi-a fost ruşine să mai dau ochii cu mămuţa. Căci nu era dată, de cîte ori mă duceam, să ies cu sufletul uscat. Parcă îmi pricepea gîndul şi zicea de fiecare dată :

— Du-te la pomuşoară.

— Du-te la agrişe.

— Sui-te în agud.

— Fugi la zmeură.

— Urcă-te în păr.

— Scutură bardace.

— Sui-te în pod şi ia-ţi un buzunar de nuci.

Uneori stăteam lîngă dînsa şi o priveam cum rîşneşte, cum face lumînări, cum face borangicul din gogoşi de mătase. Îmi dădea în fiecare sîmbătă cîte un hulubaş din aluat copt în cuptor. Hulubaşul era aşa de frumos că nu-ţi venea să-l mănînci. Îi punea şi ochi din fire de neghină.

— Bunică, începeam eu, mata eşti sfîntă ?

— Sfinţii nu trăiesc pe pămînt, dragul mămuţii, răspundea ea.

— În cer sînt sfinţi ?

— Sînt.

— Nu cad jos ?

— Da' multe mai vrei să ştii, zicea bunica, punînd capăt vorbei.

Bunica tăcea, luminată de gîndurile sale. Porumbeii, care zburau pe deasupra livezii sale, pluteau ca visurile ei, ca visurile mele. Un cîrd de porumbei albi...

Trecusem de livada bunicăi şi ajunsesem în dreptul casei lui Mătăsaru.

O femeie tîra pe drum un băieţel care nu voia să meargă la şcoală. Se trîntise la pămînt şi ţipa ca scos din gură de şarpe. Sărea de parcă pămîntul era de jăratic.

— Nu mă duc la şcoală ! striga copilul. Omoară-mă, mămuţă, dar nu mă duc la şcoală !

Cînd a început să sune clopoţelul de la şcoală, băiatul lui Mătăsaru, căci al lui era, n-a mai ţipat. S-a ridicat de jos şi a pornit ţinîndu-se de poalele mă-si, suspinînd şi ştergîndu-şi lacrimile şi mucii. Din ogradă ieşise Mătăsaru cu furca cea de fier în mînă, strigînd :

— La şcoală, tîlharule, că bag furca în tine !

Aproape de şcoală l-au apucat iar năbădăile pe copil. S-a trîntit în drum şi n-a mai vrut să se scoale. Bătea pămîntul cu pumnii, îşi muşca mama de mîini. Aceasta încerca să-i facă cruce, zicînd :

— Are pe ducă-se pe pustii într-însul. Se vede c-am dat peste ceasul cel rău. Arză-o-ar focul de şcoală s-o arză !

CAPITOLUL II

DE-ACASĂ ŞI DE LA ŞCOALA

Şcoala veche din sat semăna cu o casă ţărănească : două cămăruţe despărţite printr-o tindă. Camera cea mai mică era întrebuinţată de învăţători pentru birou şi arhivă. Mai tîrziu, cancelaria s-a mutat în ietăcelul făcut dintr-o jumătate a sălii, care semăna mai mult a carceră. Era fără fereastră, iar lumina o primea de-afară, prin uşa deschisă de la tindă. De obicei, învăţătorii stăteau cu lampa aprinsă în cancelarie, iarnă şi vară, dimineaţa pînă seara. Ardea o lampă mică, de cinci focuri, să nu consume mult gaz, căci şcoala nu avea de unde lua fonduri pentru

așa ceva. Sticla de lampă era veșnic afumată, din cauza gazului amestecat cu apă. În fiecare zi o spăla și o curățea „dejurnele", care măturа clasa și aducea vergile trebuitoare pentru bătut elevii. Fereastra, care s-a făcut în peretele de la deal, n-a fost de doamne-ajută pentrù noua cancelarie. Cineva a luat fereastra și a intrat înăuntru, furînd toate cataloagele, spurcîndu-se pe toate băncile, pe catedră, în ușă.

Școala nu era dorită decît de puțini oameni din sat. Stătea mai mult închisă, căci copiii erau cu vitele, cu oile, la harbuzării, la arat, la prășit, la secerat. Omul nevoiaș, în loc să-și fi dat copilul la școală, îl trimitea cu ziua să aducă în casă un ban pentru mămăligă.

Mergeam cu vitele mai mult toamna și primăvara. Școala putea să „umble" de la căderea zăpezii și pînă la ieșirea colțului verde... Primăvara, pînă ce „ieșeau" stînele și cirezile, cîmpul era bătut de nenumărate cîrduri de oi și de vite, păzite de către o mulțime de copii care se trînteau, se jucau de-a berbecii, jucau poarca. Scoteam berbecii, de coarne, din turme și-i zădăram, pornindu-i să se bată cap în cap. Bătaia lor dura ceasuri întregi și prin ei măsuram puterea turmelor pe care le aveam în pază. Noi stăteam pe cîmp, lîngă focuri, sărind prin pară sau făcînd trîntă ciobănească, după bătaia berbecilor. În acest timp, învățătorii încercau să convingă părinții de foloasele și binefacerile învățăturii de carte. Răspunsul multora din părinți era că se putea trăi și fără școală, fără carte.

Lîngă școala veche s-a mai clădit o sală mare de clasă și o cancelarie adevărată. Domnul Turcu nu s-a speriat de „neînțelegerea și înapoierea țăranului". Pînă la urmă, cu trudă, cu alergături, a ridicat școala nouă.

Domnul Turcu cunoștea pe țăran. Știa de ce este în stare fiecare și mai ales cînd se poate merge înainte și cînd să se retragă, să dea înapoi... Zicea că țăranul poate

fi înger și drac în același timp... Ochiul său pătrunzător descoperea unde este partea bună și unde este partea rea. El însuși se ridicase din țărani săraci, rămas orfan, părăsit și alungat de neamuri, crescut în umilință și nedreptate. Se tocmise ca bouar, la plugurile de pe moșie. Vechilul, văzîndu-l dezgheţat şi curăţel, l-a luat la cancelarie, căci îi fusese urechea dreaptă. Turcu mătura, făcea focul, căra apă și ducea ordinele dintr-un loc în altul. Îi era ceva mai ușor ca la pluguri. Scăpase de bătaia vătafilor și bouarilor bătrîni. Învățase repede a scrie și a ceti. Recomandat de bătrînul preot din sat, reușise ca bursier la Normala din Iași. Vestea despre dînsul ajunsese pînă la Spiru Haret, ale cărui idei și îndemnuri l-au încălzit și l-au aprins pe tînărul învățător la început.

Clădise o școală nouă, fără un ban de la minister și de la prefectură, numai cu ajutorul satului.

Pînă la izbucnirea primului război mondial, școala cea nouă fusese gata pe dinăuntru, cu tavane și dușumele, cu ferestre mari și luminoase. Lui domnu Turcu îi părea rău că nu reușise s-o dea cu var, s-o vadă albă, așa cum dorise el.

Înainte de a pleca în război, a venit să-și mai vadă o dată școala. S-a îndepărtat cu ochii plini de lacrimi. L-a petrecut sunetul clopotului de bronz, pe care îl instalase între pociumbii de la intrare.

Domnul Turcu nu se mai întorsese din război așa cum plecase. Era cu totul schimbat. Uitase și de școala cea nouă și de cea veche. Reușise, după cîțiva ani, să înființeze obștea țărănească „Fericirea nouă", care avea oarecare drepturi asupra arendării moșiei. „Fericirea nouă" reușise să ia moșia de la arendaș, dar administratorul Spiridoniei, care reprezenta interesele guvernului și marii moșierimi, ridică de la 45 000 de lei la 90 000 lei-aur prețul arendei,

despăgubindu-l pe fostul arendaș din banii luați de la țărani.

Stînca de pe umerii țărănimii nevoiașe era și mai mare. De data aceasta o punea chiar obștea „Fericirea nouă". Țăranii își luaseră singuri greutatea pe spinarea lor.

În fosta curte boierească se instalaseră birourile administrării obștii „Fericirea nouă", în frunte cu domnu Turcu, ca președinte. Nemulțumirea țăranilor creștea împotriva acestei obști, căci vedeau cum se procopsesc cei din conducere, cumpărîndu-și vite, pămînt, făcîndu-și acareturi. Domnu Turcu devenise conu Ionică. Țăranii nu mai stăteau la cerdacul arendașului cu cușmele în mînă, ci la conu Ionică Turcu, care se scula greu, se îmbrăca, își bea cafeaua și pe urmă ieșea să vadă ce plîngere au țăranii. Președintele obștii se cam îndepărtase de obștea cea adevărată. Ridica glasul, ocăra, da afară și bătea pe țărani. Îi crescuse gustul de boierie, uitînd tranșeele. În guvernul averescan din 1922, Turcu ajunse în Parlament. Avea acum destule pe cap : director de școală, deputat, președinte, casă grea și copii mulți, toți de purtat la învățătură. Pentru a ține și postul de învățător, a mutat o parte din școală într-o cameră din clădirea administrației curții, o clădire ruinată, părăginită din timpul războiului. Îi venea mai la îndemînă : aici casa, aici comisia, aici școala. Cum satul nostru este plin de noroi în vreme de ploaie și iarna pe moloșag, pusese din toamnă să i se facă de către noi, elevii, o punte de paie, de la poarta casei și pînă la poarta curții boierești. Îi făcusem puntea, iar el o cerca, călcînd și pășind ca un cocostîrc prin baltă.

— Poate vrea o călcătură moale și una tare, zicea cîte unul din noi, pe șoptite, văzînd cum cearcă puntea.

Ne mutase pe noi la curtea boierească, dar domnul Turcu nu venea la școală. Școlarii stăteau de capul lor. Și

cum clădirea administrației era ruinată, îi ajutam și noi să cadă mai repede. Cărămizile le puneam pe sub garduri, s-avem pe unde merge, iar din șindrilă făceam zmeie și zbîrnîitori. Fiecare dintre noi avea în tașcă ori zmeul, ori zbîrnîitoarea legată la un capăt cu sfoară tare de cînepă. Cînd plecam și cînd veneam la școală le zbîrnîiam deasupra capului, învîrtindu-le cu repeziciune, de sfoară. În vremea aceea nu eram buni decît de stricăciuni, de potlogării, de măscării, de tot ce poate fi desgustător și urît. Lucruri bune nu aveam de la cine învăța la școală. Școlar mai răsărit nu era în sat decît fata domnului agronom Galin, care fusese înainte administrator de moșie, rămînînd mai departe ca „tehnician" al împroprietăririi. El locuia în curte, unde erau și birourile. Fata domnului Galin nu se amesteca cu „mogofanii", cu „păduchioșii", cu „rîioșii". Dacă vorbea cu noi, părinții o certau, o băteau. Și pentru a o supăra și mai tare pe doamna Galin, am intrat într-o zi în cămara de provizii și ne-am înfruptat cu toții din bunătățile pe care le-am găsit. Ce n-avea domnul Galin în pivnița de sub curte !? Erau atîtea că nici nu știam cu ce să începem mai întîi. Cum cei mai mulți dintre noi purtam lingura de lemn în tureatca colțunilor, am început cu smîntîna și am sfîrșit cu slănina și cîrnații.

După ce am mîncat și ne-am săturat, ne-am urcat în podul clădirii ruinate și am început a striga :

— Cucuveau ! Cucuveau ! Cucuveau !

Strigam pînă nu mai puteam ; pînă ce cucoana Margareta sau omul din ogradă al domnului Turcu venea să ne dea drumul acasă, ori să ne spună, dacă aflase pînă atunci doamna Galin, că în ziua aceea rămîneam „la post".

Era greu de răzbătut pînă la școală pe vreme rea. Iarna se ridicau troiene peste uliță, peste case și șuri, iar

școlarii o luau de-a dreptul peste ogrăzile oamenilor care nu se mai cunoșteau. Nu-i vorbă, mergeam și pe ploi și moină tot prin ogrăzi, căci pe drum nu era chip de răzbătut nici călare. Intrai în glod pînă la genunchi, și dacă mai dădeai și într-o înfundătură cleioasă, acolo rămîneai. De ieșit ieșeai cum ieșeai, fie singur, fie luat în brațe de către un țăran, dar de multe ori îți rămîneau opincile în fundul pămîntului, dacă nu erau bine legate de gleznă cu nojițele, cu sforile de cînepă și de păr de cal.

Pe viscole, lupii intrau în sat ziua în amiaza mare, ori așteaptau înoptarea, pe șes, ori în Gura Bodesei. Într-o zi au ieșit mulți țărani cu furcile de fier, cu topoare, cu hîrlețe, căci o haită de lupi stătea pe malul Bașeului, iar oamenii nu se puteau apropia. Au ieșit mulți oameni călări, dar lupii nici nu s-au clintit din locurile lor. Noi strigam, amenințam cu pumnii, cu țăpoaiele, iar ei se jucau, se hîrjoneau și-și ștergeau boturile de zăpadă, își lingeau labele. Mersesem mai mulți școlari. Am fugit de la școală, numai să vedem cum vor prinde lupii, căci în noaptea aceea mîncaseră și răpuseseră multe oi din gospodării. La noi perdeaua de stuf a oilor nu era spartă și ne miram cum au putut sări un gard de două staturi de om. Moșu Vasile ne spunea, dar noi nu credeam, că un lup poate sări cu oaia în gură peste o plasă înaltă de stuf. Unei văduve îi mîncaseră lupii oițele pe care le încuiase într-un hîj. Era convinsă că i le furase un hoț, că nu i le mîncase lupul. S-a strîns lume. Ea bocea și blestema :

— Să nu mai aibă parte de zile acela care mi le-a furat, care s-o lăcomit la averea unui om sărac ca mine. Sărindare la biserică am să dau și am să plătesc nouă slujbe cu nouă preoți la biserică, de-oi ști că-mi vînd casa, dar vreau să-l însemne Dumnezeu pe acela care mi-a luat oițele, zilișoarele mele, căci numai ele îmi mai înfruptau sufletul meu secătuit cu o picătură de brînzișoară.

— Lasă, cumătră, nu mai boci, îi spuse moşu Vasile. Iaca, eu, din partea mea, din cele două oi pe care le am din slujirea la stîna frăţine-meu, îţi dăruiesc o fătătoare la primăvară şi, dacă-i trăi şi-i fi sănătoasă, dintr-o oaie îi face zăce şi din zăce îi face o sută...

— Să te audă Dumnezeu, răspunseră cîteva femei, bucuroase de darul lui moşu Vasile.

Intram ori săream prin ogrăzile oamenilor, cu frică şi groază de multe ori. Erau ţărani care asmuţeau zăvozii cei răi, ciobăneşti, şi ne rupeau şi ne flocăiau de ne mergeau peticele, că trebuia să meargă mama să se roage de om să-i dea oleacă de păr de la cîine pentru a mă afuma şi descînta „de speriat".

Noaptea săream din aşternut şi ţipam prin cuhne, strigînd că mă farmă cîinii şi ceream ajutor... Mama se trezea, mă ducea la icoane, mă punea să mă închin şi pe urmă mă culca, blestemîndu-l pe cel cu javrele.

De cîte ori porneam la şcoală, inima mi se zbătea, căci nu ştiam ce mi se va întîmpla în ziua aceea.

Ajungeam la şcoală nu numai cu trupul îngheţat, dar şi cu inima. Fosta cancelarie a moşiei boiereşti, unde învăţam noi carte, avea un geam spart, o uşă fără balamale. În geam se bătuse o rogojină. Uşa trebuia s-o legăm cu sîrme, cu sfori de cînepă, ori să-i punem cîte un popritor cînd părăseam şcoala, să n-o izbească vîntul şi să intre viscolul în clasă.

Stăteam chiciură lîngă sobă, descălţîndu-ne de opinci şi uscîndu-ne obielele, colţunii, căci se întîmpla să mai dăm cu picioarele prin vreun product de pe Başeu, acoperit de viscol, neînghеţat. Uneori se rupea gheaţa cu noi, căci fugeam de la şcoală şi ne dădeam pe suiuşuri. Ne dădeam pe gheaţă şi în clasă. Zăpada topită îngheţa peste noapte, iar dimineaţa ne făceam vînt de la uşă şi ajungeam pînă în fundul sălii, în perete. Ne încălzeam şi fără

foc, căci ne era lehamite de făcut atîta „dejurne". Ne săturam de scos cenușă, scociorînd cu mîinile vîrîte pînă la umere în sobă, muruindu-ne pe obraz de funingine, chiorîndu-ne cît suflam în foc să se aprindă.

— Școala nu primește lemne de la stat pentru încălzit, ne spunea cucoana Margareta.

Ne trimitea pe noi s-aducem, cu sarcina, paie, strujeni, stuf. Veneam la școală cu secerile și cu săniuțele. Puneam tăștile după gît și porneam pe dealuri după buruieni uscate, și pe șes, ori la iezătura Hăneștilor, după stuf și rogoz. O luam pe Bașeu și mergeam pe gheață, trăgîndu-ne unul pe altul, căzînd în productele de prins pește, de adăpat oile și vitele. Stăteam uzi la picioare ceasuri întregi, descălțîndu-ne la școală, primenindu-ne obielele, îngrămădindu-ne la para focului.

Veneam seara acasă de la stuf, iar mama mă dăscălea, căci eu eram amorțit ca o broască ; nu-mi mișcam nici mîinile, nici picioarele și simțeam cum mi se încleștau fălcile. Mama se speria și zicea că poate am dalac, că numai la dalac se încleștează fălcile... Mă culcam pe cuptor și a doua zi mă trezeam sănătos și teafăr, sculîndu-mă cu noaptea-n cap, o dată cu mama, care torcea, făcea focul, punea pe plită oala cu fiertură.

Mama mi-aducea din podul casei celei mari piele de porc, iar eu îmi croiam o pereche de opincuțe. Apoi îmi dădea de grijă :

— Să nu strici și să nu încrîmpoșezi pielea, că te bat.

— N-o încrîmpoșez, mamă, știu eu să croiesc opinci.

Opincile pe care le rupsesem și care arseseră și la școală și pe prichiciul sobei din cuhne, noaptea, punîndu-le la uscat, mi le făcuse moșu Vasile. Nu știu cum mi le croise, dar se nimerise de pe pîntece, cu multă untură și cu țîțîle scroafei, la gurguie. Eram bucuros că scăpasem

de dînsele, căci pățisem multă rușine la școală, dar mă țineam mîndru și nu voiam să arăt că mă supără vorbele tovarășilor mei cînd strigau la mine :

— Uitați-vă ! Aista s-o-ncălțat cu țițile mîni-sa !

Astupam urechile cu mîinile, pentru a nu mai auzi ce strigau. Oricît aș fi apăsat urechile cu palmele, vorbele lor tot le auzeam, dar mă făceam că nu aud. Într-o zi m-au descălțat de-o opincă, ținîndu-mă ca pe vieri la giugănit, și umblau cu opinca prin clasă, strigînd :

— Care nu s-a-nțărcat, măi ? Am adus scroafa cu lapte ! Poate hrăni nouă purcei deodată !

Dacă ar fi știut domnul Turcu ce facem noi din școală, poate ar fi venit mai des, poate s-ar fi lăsat și de deputăție... Cucoana Margareta nu ne putea „ține în frîu". Ea venea numai cîteodată, cînd putea ieși din casă...

Făceam rugăciunea, ne da ceva de scris și se ducea acasă, căci în clasă nu putea sta, oricît foc am fi făcut noi, oricît am fi suflat toată șperla pe bănci și pereți... Ei nu-i plăcea să spunem „Tatăl nostru" la rugăciune. Pretindea să știm „Crezul" și „Împărate ceresc". Rugăciunea o spuneam cu rîndul. Făceam „dejurne" și la rugăciune și la curățenie.

Cucoana Margareta nu se pricepea decît la rugăciuni și pedepse. La carte nu se prea pricepea...

Noi, școlarii, stăteam în clasă cu oile pe cap, căci cușmele noastre numai a căciuli nu arătau. Iar domnul Turcu, care le început ne bătea să scoatem căciulile de pe cap, a sfîrșit într-o zi geroasă prin recomandarea :

— Rămîneți cu oile pe cap, să nu vă degere bostanii...

Cucoana Margareta venea la școală pe vreme de viscol, înfășurată într-o fașanetă, și cînd intra în clasă nu i se vedeau decît ochii și vîrful nasului înroșit de frig. Trebuia să se dezmorțească puțin lîngă sobă și pe urmă să ne ridi-

căm cu faţa spre răsărit, la rugăciune. Unii uitau dinadins să-şi mai scoată căciulile. Atunci cucoana Margareta striga plină de mînie :

— Oaia, păgînilor ! Scoate oaia de pe cap !

De sub căciuli zburau sticleţii şi presurile, păsări pe care le prindeam şi le aduceam la şcoală pentru a le vinde pe bani sau a le schimba pe nasturi, bomboane, colaci şi turtă dulce. Uneori le schimbam şi pe slănină şi pe cîte o pereche de opinci mai acătării.

Păsările se izbeau de pereţi, se aşezeau pe sobă buimăcite. Cel care era de rînd la rugăciune se întrerupea şi începea de cîte două şi trei ori „Crezul", care era lung şi greu de învăţat. Stăteam la rugăciune pînă ce ne amorţeau picioarele de frig, pînă ce îngheţau căpăţînele descoperite.

Domnul Turcu o trimitea la şcoală pe cucoana Margareta, iar cucoana îl trimitea pe Simion, argatul, cînd nu-i erau copiii acasă, în vacanţă, căci învăţau prin şcolile cele mari din oraşe, la universităţi.

Făceam mare haz de Simion cînd venea la şcoală.

— O spus duduca, începea el, să mă ascultaţi şi să nu rîdeţi de mine.

— Ce a mai spus duduca ? întrebam noi, zădărîndu-l şi înteţindu-l.

— O spus să-mi arătaţi caietele, să văd dacă aţi făcut ceea ce v-a dat dînsa.

— N-am scris, bădie, zicea unul.

— Da' di ci n-ai scris ? întreba Simion, ca un profesor adevărat.

— N-a crescut cîrmîzul şi bozul astă-vară, răspundea elevul. N-am avut din ce-mi face cerneală.

— Cîrmîz n-am văzut, dar bozii, pe toate dealurile, zicea Simion. De ce n-ai cules ?

— M-o trimis mama, bădie, dar eu am crezut că-i de mîncare și am adormit după ce am înghițit un pumn de măzăriche din aceea, din zărna dracului...

— Eu n-am scris, bădie, zicea altul, căci mi-am vîrît degetele în gură să le încălzesc oleacă și am uitat să le mai scot.

Clasa rîdea cu lacrimi, de se tăvăleau elevii pe jos și pe bănci, căci aflasem că Simion nu știa carte. Începuse a învăța, dar mintea nu l-a ajutat, uitînd și buchiile pe care le cunoscuse... Se uita la carte ca mîța-n calendar, făcîndu-se că știe.

Simion pleca și venea cucoana Margareta cu o falcă în cer și alta în pămînt. Făceam rugăciunea de plecare, dar nu ne da drumul și ne punea pe toți în genunchi, iar Simion rămînea să ne păzească.

De post nu prea posteam noi „la post", căci ne aduceam de-acasă cîte ceva de-ale mîncării. Buzunările ne erau burdușite de ursul cu mămăligă, de alivenci, de vărzare, de mălăieșe, de colaci. Și cum eram învățați să coacem cartofe și bostani la focurile de pe dealuri, cînd umblam cu vacile ori cu oile, aduceam și coceam și în sobă la școală. Cînd coceam cartofe și dovleac la școală, eram muruiți ca dracii de funingine și cenușă pe toată fața că nu se mai cunoștea unde-s ochii și unde-i gura.

Cum pleca cucoana Margareta, noi săream de jos și începeam a scociorî prin sobă, ne coceam urșii cu mămăligă și începeam a mînca, dîndu-ne de-a șuiul prin clasă, sărind peste bănci, dărîmînd catedra, tabla. Furîndu-ne unul la altul din mînă, ne trezeam „bombardîndu-ne" cu gogoloși de mămăligă, cu bucăți fierbinți de dovleac porcesc, cu barabule. Pe pereți rămîneau bucăți de mămăligă și bostan, iar fumul ne chiora, căci trăgeam jos, odată cu sfeclele și cartofele coapte, și focul.

Se întîmpla să scăpăm de cîte o belea datorită ursului cu mămăligă pe care îl aveam în buzunar ori în sîn. Scă-

pam de cîinii oamenilor, aruncîndu-le ursul și fugind de ne scăpărau călcîiele. Cîinii din sat ajunseseră să se învețe cu noi. Ne urmăreau, lătrînd și mîrîind, pînă la poarta școlii, unde ne așteptau să ne întoarcem acasă.

Cînd ne coceam ursul cu mămăligă în șperla de la școală, para tare a focului de stuf îl pătrundea, arzîndu-l și prefăcîndu-l în jeratic, căci „focarii" nu ne lăsau să-l scoatem cînd voiam noi și mai ales dacă nu le dam „tain" și lor.

Pentru a face loc mai mare în clasă, snopii de stuf, pe care îi aduceam și-i trînteam lîngă sobă, îi transformam, „prin clacă", în șomoioage clădite după sobă, neștiind cum să le luăm de repede cînd vedeam că iau foc.

„Dejurnii" veneau cu focul de-acasă. Tăciunii aprinși îi aduceau în șomoioage de paie. Așa veneau la școală tocmai din marginea cealaltă de sat. Nu le dădea în gînd să ceară foc de la un vecin al școlii. Adusul focului din sat nu era ușor. Nu că n-ar fi fost foc în sat. Nu ! Din fiecare ogeag ieșea fum cînd porneam dimineața la școală. Însă focul la noi în sat se făcea cu paie, cu ogreji și cu stuf, tăiat iarna de țărani de pe iazul Hănești, în parte' cu boierul, ori „a treia". Moara sistematică „umbla" cu stuf. Ardea sute și sute de care de stuf în fiecare an. Dacă ar fi dat stuful parte dreaptă, cît boierul, cît țăranul nevoiaș — căci cel avut nu mergea la tăiat stuf pe iaz — atunci n-ar mai fi avut cu ce „umbla" moara. Atunci boierul s-a gîndit să dea iazul cu stuf la tăiat numai „a treia". Două părți lua boierul, care sta acasă și privea pe fereastră, iar o parte lua țăranul, care muncea și se aprindea la plămîni bînd apă rece de sub gheață, cînd era ostenit, asudat. Mulți gogeau acasă pe cuptor pînă primăvara. Mureau o dată cu înverzirea cîmpului.

Cînd viscolul era puternic, învăluind focul din sobă, noi ne aciuam în clasă, băgîndu-ne mîinile și picioarele în para focului pentru a ne dezmorți puțin, povestind cele ce

auzeam acasă şi prin sat. Din ţînţar făceam armăsar, iar dintr-o minciună răsuflată noi făceam una gogonată. Cunoşteam vrăjile şi leacurile pe care le făceau babele vrăjitoare : cum se leagă şi se dezleagă cununia, dragostea ; cum se „înfinge ţărușul în inimă" şi cum moare cel vrăjit după nouă zile, nouă săptămîni, nouă luni, ori nouă ani. Laptele, brînza, oule, slănina şi făina de-acasă se duceau de sufletul dracului pe vrăji şi leacuri. Vara mai umblau ţigăncile cu ghicitul prin sate, dînd la unele femei să bea zeamă de buruieni otrăvitoare, le adormeau, iar cînd se trezeau... prinde hoţul, taie-i coada, căci şatrele erau numai în trecere pe drum. Ştiam cum se ia mana de la vaci, de la oi. Fata mătuşii Victoria, Catinca, se jura :

— Să-mi sară ochii din cap, dacă n-a văzut-o mama pe Jitărița, într-o noapte umblînd cu pielea goală şi despletită prin sat. O luat mana de la vaca Vătăjiţei, a prins-o în ocol cu doniţa cu lapte.

Se spunea c-a prins-o la ocol şi Boicu, dar n-a lăsat-o să plece nescărmănată, căci lui nu i-a fost frică de vrăjile şi farmecele unei scoabe bătrîne şi hoaţe.

— Mulge melițoiul de după casă, spunea a lui Plugaru. În fiecare dimineaţă îi dă cîte o doniţă de lapte... Mana vacilor trece în melițoiul vrăjit...

— Dacă îi dă melițoiul lapte, atunci de ce mulge noaptea vacile oamenilor ? întreba Muscalu.

— Aşa-i vraja, răspundea Catinca.

— Proastă mai eşti, fa, tu, zicea Untură. Du-te şi tu acasă şi vezi dacă ţi-o da lapte melițoiul...

— Dacă-i vrăjit, dă, răspundea Catinca.

— Proastă rău eşti, Catincuţă, spunea a lui Pripon.

— Jitărița are drăcuşori, spunea Catinca, doi motani negri, care se pot preface în ce doreşte baba. Se prefac cînd în băieţi, cînd în fete, cînd în moşnegi. Cînd baba uită să le dea de lucru, ei o muncesc şi nu se liniştesc

pînă ce nu le dă un suflet de om. Ei pleacă zburînd pe măturoi pe deasupra satului, deasupra cîmpului și, pînă nu găsesc „sufletul" și nu fac ce le-a poruncit baba, nu se întorc...

— Taci, fa, dracii nu ascultă decît de Scaraoțchi cel bătrîn, stăpînul iadului, zicea Costache a lui Leuștean.

— Ai văzut motanii cu ochii tăi ? întrebă altul.

— I-a văzut mama cînd ieșeau din cuptor, răspundea Catinca.

Vîntul huia în sobă, iar noi ne făceam cruce după Catinca, ce zicea :

— Să nu mai grăim de lucruri necurate...

— Zău că o izbesc și o zghihuie dracii pe babă, dacă nu-i trimite după suflete prin lume, mai zicea și una a lui Coteț, vară cu Toadere de la tata-bătrîn, care locuia la un frate mai mare, însurat.

În ziua aceea am trecut pe lîngă casa Jităriței, alături de Catinca. Cînd ne-am apropiat, Catinca mi-a spus :

— Fă-ți cruce cu limba în cerul gurii, auzi ?

— Da' de ce ? am întrebat-o.

— Nu întreba, răspunse ea și rămase cu gura mută, strînsă.

M-am uitat în urmă, căci auzeam zdupituri. Catinca mi-a strigat, după ce trecuse de ograda babei-vrăjitoare :

— Nu te uita în urmă ! Scuipă de trei ori, să fugă Ucigă-l-crucea pe pustie...

— Am auzit zdupăind ! am zis, mărind și mai mult spaima care ne cuprinsese.

— Veneau pe urma noastră dracii, răspunse Catinca, gîfîind, mărindu-și pașii. Întotdeauna să stucheșți în formă de cruce, că dracul fuge...

Dar nu erau numai draci la noi în sat. Mai erau și strigoi, și moroi, și iele. Pe moroi și strigoi îi înlăturam

făcînd semnul crucii cu usturoi în seara de sfîntul Andrei pe la toate uşile şi ferestrele, pe gard, pe poartă, pe perdea la oi şi pe şura vacilor, pe toţi pereţii, căci strigoii, după credinţa babelor, umblau mai mult după meliţoaie de bătut cînepa şi le luau, ducîndu-le în cimitir şi făcînd focul cu ele, singura noapte cînd puteau vedea şi morţii lumina... În noaptea de sfîntul Andrei nu ieşeau numai morţii din morminte, dar vorbeau şi vitele în ocoale. Stăpînii care ar fi stat la pîndă să le audă ce vorbesc amuţeau pe loc şi nu-şi mai căpătau vorbirea cu nici un leac din lume, oricîtă nafură ar fi mîncat şi cîtă agheazmă ar fi băut. Ca multe obiceiuri, era şi acesf obicei de a face foc în cimitir în noaptea de sfîntul Andrei. Multe meliţoaie dispăreau din podurile caselor şi şurilor. Flăcăii furau meliţoaiele de la fetele cele mari, la miezul nopţii, ducîndu-le şi arzîndu-le la cimitir. Hîrtopeanu a prins într-o noapte un „strigoi" şi atîta l-a bătut, că l-a lăsat mai mult mort decît viu. „Strigoiul", „din greşală", luase şi căpestrele cailor şi clopotele oilor, descoperindu-se că furase cu o noapte mai înainte un plug de la un ţăran. „Strigoiul" era Mihai Sitaru, iar a doua zi l-au purtat jandarmii prin sat, înhămat la plug, cu clopotul la gît, ducîndu-l de căpăstru, ca pe un cal răpciugos, căci hoţul n-avusese cu ce le astupa gura. Îl bătuseră atîta, încît spusese tot ce a furat de cînd trăieşte pe lume şi se clătina ca o cătină din gard. Cădea jos, iar jandarmii îl băteau să se scoale şi să meargă înainte. Îi plîngeau de milă copiii.

În noaptea de sfîntul Andrei umblau multe duhuri necurate... Ielele umblau în „ceasuri rele" şi în „ceasuri bune". Cel care nimerea în „ceasul bun" se putea procopsi, văzînd cu ochii cum îi mergea în tot ce ar fi făcut, pe cînd cel care nimerea în „ceasul rău" dădea înapoi ca racul şi se usca încetul cu încetul, ca un pom mîncat de omizi. Împotriva ielelor — erau nouă la număr şi jucau

ca nebunele pe deasupra caselor — mama mă rugase să-i aduc din sat o căpăţînă de cal mort, pe care o ridicase într-o prăjină mai la deal de casă, pe un stog de rogoz.

— De ce pui căpăţîna de cal în prăjină, mamă ?

— Să fugă ielele aducătoare de nenorociri, răspundea mama. Nu zboară şi nu au aripi, dar au putere de-a pluti prin văzduh. Le aduc „vînturile cele bune şi cele rele".

La fiecare casă era o căpăţînă de cal în prăjină. Multă vreme n-am aflat pentru ce sînt puse. Nici nu întrebam. Nu-mi dădea prin gînd. De ce ? Credeam că aşa e dat. Făcea parte din ogradă, din familie. Era ca şi cum m-aş fi apucat să întreb :

— De ce trăim în casă, mamă ?

— De ce bate vîntul ?

— De ce fac oamenii fîntîni ?

Ce ar fi răspuns mama la aceste întrebări ? Mă făceam că nu cunosc puterea ielelor, cînd o întrebam pe mama. Le cunoşteam povestea şi de multe ori tremuram sub aşternut de teama de-a nu da peste mine, de-a nu se opri deasupra casei noastre, cînd nu era căpăţîna de cal.

— Ielele sînt ca fetele, mamă ?

— Ca fetele.

— Frumoase ?

— Ca zînele.

— Se mărită ielele ?

— Nu se mărită şi nu îmbătrînesc niciodată.

— Sînt rele ?

— Numai cînd le superi. Mai bine să nu se oprească peste casa nimănui. Să treacă şi să se tot ducă învîrtindu-se. Cine-i prins în mrejele lor nu rămîne cu mintea întreagă, dragul mamii.

Fetele de măritat şi văduvele tinere ori femeile cu ibovnic aşteptau noaptea de sfîntul Andrei ca pe nu ştiu

ce. De strigoi ca de strigoi, că de plîns nu plîngeau după meliţoi, putea să ardă în cimitir, că le smulgea mîinile din umere bătînd la cînepă, dar era noaptea cînd îşi puteau alege şi vedea ursita. Ursitele nu se arătau decît la miezul nopţii şi dacă se făceau anumite vrăji. Ursita se arăta în fundul fîntînii, aprinzînd o lumînare şi privind în apa limpede, tremurătoare. Se duceau la fîntînă cîte două fete şi se întrebau una pe alta, stînd aplecate deasupra ghizdelor :

— Vezi, fa ?

— Nu.

— Nu vezi ?

— Nu, fa.

Pe fete le apuca rîsul şi o rupeau la fugă la deal, bulgărite şi chiuite de flăcăii care le pîndeau, iar pe care puneau mîna nu mai scăpa teafără, atîta o buşeau şi o scărmănau prin girezile de paie. Flăcăul putea pune mîna pe fată şi altminteri. Afla dinainte care fată va ieşi noaptea „la numărat parii" de la gard. Era întuneric beznă. Fata ieşea la gard şi începea să numere : „Unu, doi, trei, patru, cinci, şase..." Inima începea să-i bată. Cum îi va fi parul pe care va pune mîna — al nouălea — aşa îi va fi şi bărbatul : dacă va fi curat şi drept, bărbatul care o va lua va fi frumos şi bun, iar dacă îi va cădea un par noduros şi strîmb, bărbatul îi va fi şi beţiv şi rău. Fiecare fată de măritat se străduia să nu pună mîna pe-un par urît — îl ochea de cu seară.

Băietanii se aşezau la gard, lipiţi, făcîndu-se „pari" Fata număra şi cînd punea mîna pe flăcău, acesta o prindea în braţe şi fugea cu dînsa cum fuge lupul cu miala în gură. Fata „era furată" şi dusă la el acasă, la părinţi, dacă era o înţelegere dinainte în felul acesta, o ţinea o zi-două, iar părinţii nu aveau încotro : trebuiau

să se învoiască. Întîmplări de acestea se petreceau numai atunci cînd părinții fetei făceau nazuri, nevoind de ginere pe cel ales de fată ca bărbat.

2

Bune podoabe am fost și la școală și acasă ! De năzdrăvani ce eram, luam și nuca din clonțul ciorii.

Făceam focul pe miriști cu cioate și baligă uscată de vacă și coceam popușoi, sfeclă de zahăr, bostani turcești ori din cei porcești, cu „bube" pe dînșii, căci erau dulci, Dădeam foc la miriștile de grîu, la rogozul și stuful de pe șes. Nu le dădeam foc cu știință... Focul se întindea singur, mocnea și cuprindea întinderi mari dintr-o dată, că nu-l puteau stinge toți oamenii veniți cu donițele și cofele, cu hîrlețele și coasele. Unii cărau apă, alții coseau miriștea ori pologul uscat, să nu aibă unde să se întindă focul, iar alții săpau șanțuri și aruncau pămînt peste pălălaie. Noi priveam și ne miram cum de-a luat foc...

Puneam la șolduri „căldările" făcute din cojile de dovleac turcesc și ieșeam la cîmp, la lărgime, căutînd un loc mai bun de păscut vitele și oile. Mai găbjeam și cîte un iepuroi încolțit de cîini, ori prins între oi, neavînd cum să mai scape. Oile se strîngeau roată în jurul iepuroiului, iar noi veneam și-l luam ca din oală... Așteptam seara să venim mai repede acasă, călări pe berbecii cei mai frumoși din turme, cu iepuri în spate și cu sînul plin de nuci.

Mii și mii de ciori furau nucile din sat și zburau să le mănînce pe miriști. Noi înconjuram cîmpul, pe după dealuri, apărînd dintr-o dată, ca o vijelie, ca un cîrd de apucați, strigînd și țipînd, iar ciorile fugeau, uitînd de nuci.

Pentru a cîștiga bani de cărți, de caiete și încălțări, pășteam vacile și oile multora din vecinii noștri. Strîn-

geam un cîrdișor bun de oi. Mi se dădea cîte douăzeci și cinci de bani de cap de oaie pe săptămînă, iar pentru vite mari mi se dădea un leu de cap pe săptămînă. Umblam cu oile pînă ce da omătul, căci era mult rogoz verde pe bahna de pe șes, chiar după ce da înghețul. Nu-mi era de cîștigul banilor, pe care nu-i prețuiam, căci nu le cunoașteam nici însemnătatea, cît mi-era de a fi paznicul unei turme de oi. La vaci, nu prea făceam purici mulți, căci mi-era mai drag să fiu cioban decît văcar. Văcarul era nume de rușine în sat, pe cîtă vreme nu era om să rîdă de numele de cioban, de baci, de strungar. Rar om în sat care să nu fi fost cioban în viața lui, să nu fi mirosit a dubală și usuc de oaie, a zăr și caș dulce. Că mai toți au tîrît bățul pe izlaz, și care nu s-a ținut de coada oii n-avea căutare printre baci și scutari.

Cu sălbatici ca noi nu era ușor de stat în școală. Cîmpul ne trăgea mai mult decît școala. Umblam noi la prășit, la cosit și la secerat, dar cînd era vorba de stînă, lăsam totul baltă și plecam. Stîna ne atrăgea pe toți ca o vrajă. Ne chemau focurile de pe deal, ne chema cîntecul ciobanului, care cînta din fluier în urma oilor, cu bățul tîrîș, sub cojoc, urmat de cîinii leneși și voinici, cît mînjii și viteii.

Mergeam din poznă în poznă. N-apuca mama să uite una, cînd venea alta pe capul ei. Odată am scăpat de la înec, căci mă aruncase a lui Sitaru în fundul unei bulboane cu vîrtecuș și cotloane sub maluri. Aveam vreo șase ani atunci și deprinsesem să înot destul de bine. Singur am învățat să mă țin deasupra apei. Pe broaște cine le învață ? Tot așa și pe noi, copiii, nu ne învăța nimeni. Ne trezeam mergînd pe apă, ori pe cal, sărind garduri și pîraie, urcîndu-ne în vîrful copacilor. Prima dată am început să mă țin pe apă atunci cînd mă lua mama la pus și la scos cînepa din gîrlă. Mă urcam pe

snopii de cînepă și mama mă trăgea la mal. Mă țineam de snopi și bleșcăiam apa cu picioarele, ca la opustul morii. Cînd nu era cînepă, mă țineam cu mîinile de ierburile de pe mal și dădeam din picioare, speriind broaștele și guzganii de apă. Nu era rău de înotat cu mîinile pe fund, în nămol, ori cu un picior.

— Stai cu un picior la fund ! striga una din surori.

— Ba nu stau, mă apăram, repezindu-mă în apa mîloasă, din care trăgeam cîteva înghițituri bune, căci mă scufundam fără să vreau.

Ce-mi dă în gînd într-o zi ? Văd niște popură cosită, înșirată s-o pălească soarele, pentru a fi întrebuințată la legatul snopilor de grîu și orz.

Mi-am făcut cîțiva snopi de papură, i-am legat unul de altul și mi-am făcut o plută. Hainele mi le-am legat după gît cu sfoara de încins și am călătorit pe plută cîteva ceasuri, uitînd și de cîrlanii pe care îi păzeam, și de pînza întinsă de mama după chilire. Noroc c-am dat de niște femei la pește, care m-au prins cu cociorva, că cine știe în ce mîl aș fi putrezit, căci apa venea din ce în ce mai mare și mai iute. Mama mă căuta pe șes să mă odîrjească bine pentru pînza pe care o tăvăliseră rațele și cîrlanii. Erau trei femei la pește : mătușa Anica lui Sitaru, lița Domnica și fata lui Hîrtopeanu, care scotocea malurile cu cociorva, mînînd peștele spre volocul pe care-l purtau prin apă celelalte două. Femeiele pescuiau în Bașeu cu straiele pe dînsele. Cînd ieșeau la mal, apa și glodul li se scurgeau pe picioarele roșii și zgîriate pline de lipitori și de sînge. Aruncau cu mîinile, din voloc, sălămîzdrele respingătoare, roșii pe pîntece. Ieșeau din vreme în vreme pe mal să-și ia lipitorile care li se prindeau pe picioare, pe trup.

— Are să mă ucidă mama, mătușă Anica, am zis cînd am zărit-o pe mama, din dosul stufului, venind pe malul Bașeului.

M-am ascuns într-un tufiș ochit de mătușa Anica.

— Nu mi-ați văzut împielițatul ? le-a întrebat mama. I-arăt eu lui...

— Nu l-am văzut, au răspuns femeile.

Mama a trecut mai departe.

3

De la plută m-am trezit pe o iapă șargă a tatei-bătrîn, tare însălbăticită. Toadere, pentru a se încredința că eu știu să merg călare, a rămas în urmă pe alt cal și a dat cu harapnicul în șarga mea. Și dacă ar fi luat-o la goană la deal, ar fi fost cum ar fi fost, dar eram pe culmea dealului și iapa a luat-o la vale, spre Bodeasa. Fugea ca nebună și sforăia. Am scăpat frîul din mînă și mi-am încleștat mîinile de coama care flutura în vînt. Îmi apăsam călcîiele tot mai tare în pîntecul nărăvașei și eram lac de apă amîndoi : iapa de fugă, iar eu, de frică. A ținut drumul cît a ținut, dar la o cotitură, pe un dîmb, a luat-o peste ogoarele oamenilor. Eram aproape de pîrîul Bodesei și trecusem de ce mi-era mai teamă : dîmbul de la fîntînă, unde coborai drept în jos. Dacă iapa ar fi coborît cu mine, în goană, m-ar fi aruncat cine știe unde, putînd să mă fărîme în bucăți. Știam că Bodeasa nu-i adîncă, căci șarabanele treceau prin vad. Cînd am ajuns la mal, iapa s-a oprit dintr-o dată, tremurînd, nechezînd.

N-am căzut în apă. Din repezeala aceea am zburat pe malul celălalt, trezindu-mă într-un ogor cu ovăz verde, în spic. Toadere m-a căutat : nici o zgîrietură.

— Să nu-i mai spui surdului...

— Nu-i spun.

— Nici mamei...

— Nu.

Toadere a prins iapa și-n noaptea aceea am mers la stîna tatei-bătrîn, la moșu Vasile. Am mîncat jintiță, căci baciul a pus la urdit în mijlocul stînii. Mergeam la stîrnit oile culcate, să nu se bolohănească la pulpă, din cauza fierbințelii, căci încă nu era vremea tunsului. După urdit, am mers cu oile „în porneală" pînă la tîrla boilor, pe coama dealurilor din Fundul Bodesei. Cînd a răsărit luna și lumina cîmpul ca ziua, moșu Vasile mi-a arătat și mi-a spus :

— Du-te și culege iarba-miresei, pe unde-s oile și cîinii.

— Se tînguie parcă cineva, plînge, am zis eu, ascultînd zgomotul pe care îl făcea adierea vîntului prin iarbă.

— Plînge mireasa, zise moșu Vasile.

— De ce plînge ? am întrebat eu.

— Plînge că se mărită, vorbi moșu Vasile. Nu știe cum va duce-o cu bărbatul. Plînge, că așa e datina. Mireasa care nu plînge nu-i mireasă. Una plînge că se bucură... Alta plînge că o chinuie dorul... Mireasa care plînge place mai mult soacrei. Zice că-i va fi supusă. Sînt și din acelea care se freacă cu ceapă la ochi și dau soacrelor cămeși fără gură, semn că soacra ar trebui să fie cu gura mai mică, ori să tacă în fața nurorii.

Spre miazănoapte, aproape de pămînt, sclipea steaua ciobanului. Moșu Vasile întorcea oile și porneam la stînă. Mă culcam pe iarbă lîngă oi. Cîinii se învîrteau în jurul turmei. Tălăngile amuțeau. Se auzea cum cîntă greierii și se vedea cum cad stelele.

4

Mama îmi luase și cămașa de pe mine. Stăteam în pielea goală după cuptor, privind cum fierbe ceaunul cu mămăligă, cum fierb dovleacul, boabele de popușoi, să-

mînța de cînepă din care făcea mama „lapte de buhai". În sat era foamete, și oamenii se hrăneau cu ce puteau. Mama ne fierbea un ceaun de grăunțe de popușoi și ne alunga foamea. Făcea crupe la rîșniță, la mămuța, pe care le fierbea și le „îngrășa" cu puțin oloi de sămînță de cînepă ori de bostani. Mîncam sfeclă de zahăr și dovleci, iar cînd căpătâm o porție de lapte din sămînță de cînepă parcă năvăleau turcii la gura noastră.

După ce sămînța de cînepă era fiartă, crăpată, mama ne punea s-o pisăm cu macahonul, spălînd-o mereu cu uncrop. Apa aceasta albicioasă, grasă, se punea la fiert și făcea spumă ca laptele de vacă, părîndu-ni-se și mai gustoasă.

Stăteam în cuhne ca o pasăre în colivie. Mama se temea să nu-și piardă odorul și mă ținea ca la pușcărie, pe cuptor. Seara mai scăpam afară și o luam cu pielea goală prin troienele din fundul grădinii, țipînd și alungînd ciorile care rupeau crengile pomilor, îngropîndu-mă prin zăpada înfoiată, jucîndu-mă cu Țandra, cățeaua cea bătrînă, care avea căței.

Cînd intram în cuhne, mama lua melesteul și mă mîngîia pe spinare, zicînd :

— Nu te mai cuminți ? Na ! Na ! Să te saturi...

Surorile mele începeau a-mi cînta, văzînd că eu scot nici o lacrimă, nici un țipăt :

Chele ră și răpănoasă,
Ori o bate, ori o lasă...

Nu scăpam de gura lor nici atunci cînd fugeam pe cuptor, trîntind pe mine toate pernele și bulendrele. Îmi astupam urechile, dar ele veneau pe cuptor și strigau să-mi facă în ciudă.

O săptămînă am rîșnit, zi și noapte, pentru a putea coace mama un cuptor de mălaie și alivenci cu brînză de

oi. În noaptea aceea se făcea la noi clacă „la lînă". Mama îmi dăduse, din nou, cămaşa, să nu mai stau „ca un drac". Mi-a dat cămaşa, dar mi-a dat şi un braţ de niţe, zicînd :

— Asta ţi-i porţia de clacă. Dacă o faci, îi mînca alivenci, dacă nu, mai pune-ţi pofta-n cui şi linge-te pe buze, puturosule !

După ce a-noptat, au început să vină, una cîte una, femei, fete, babe, mai mult vecinele, neamurile, cumetrele. Mătuşa Anica cu Otanţa, mătuşa Victoria cu fata ei, Catincuţa, liţa Domnica, care răsturna cuhnea cînd rîdea şi vorbea. Pe cine-i spurca ea cu vorba, nu-i mai putea spăla nici potopul lui Noe. Mătuşa Anica o privea pe liţa Domnica, îşi făcea cruce de cîte îi auzeau urechile şi îşi trăgea casînca pe urechi şi stătea ca o călugăriţă. Era slabă şi umbla îmbrăcată în rochii negre. Se aşeza lîngă vatră, iar mama striga la mine cînd mătuşa Anica intra pe uşă şi vedea că se aşează pe laiţă :

— Pune-i mătuş-ti Anica scăunaşul cu trei picioare sub tălchi, afurisitule !

— Să trăieşti, bodaproste, zicea mătuşa Anica.

Mătuşii Victoria îi dădeam sub picioare un dovleac de sub pat. De mătuşa Anica aveam mai mare grijă, căci îmi împletea în fiecare an cîte un colăcel, îmi dădea nuci şi roşcove cînd mă duceam s-o „samăn" în dimineaţa Anului nou. Era singura femeie din sat care mă aştepta să vin cu uratul şi îi spunea mamei cît de frumos am zis la fereastră *Miorița* ori *Toma Alimoş*. Mă urcam pe prispă, mă lipeam de perete şi începeam să strig versurile învăţate de mine de la ciobanii din sat.

Nu puteam s-o înşel pe mătuşa Anica, scurtînd urătura.

— Mai ură, mai ură, că nu-i sfîrşită, zicea ea ieşind în prag cu banul şi colacul în mînă.

N-aveam încotro și trebuia să zic pînă la capăt, ba, de multe ori, mă punea să zic și *Toma Alimoș*, că-mi trecea dorul de sfîntul Vasile, așa înghețam de frig la fereastra ei ! Era evlavioasă și bună la inimă. Dădea de pomană la săraci, ea însăși săracă, împărțind, din puținul ce-l avea, în dreapta și în stînga. Venea la noi cu pască, cu ouă roșii, cu lapte, cu răcituri și cîrnați de porc. Ne da la fiecare cîte o lumînare aprinsă în mînă o dată cu darul, zicînd :

— De sufletul celor adormiți.

— Bodaproste, răspundeam noi, sărutîndu-i mîna pe-o parte și pe alta.

Noi stăteam cît stăteam cu lumînările aprinse în mînă și pe urmă le stingeam, iar mama le strîngea, punîndu-le după icoană. Însă adevărata zi a morților era la alesul mieilor : Moșii. Atunci se dădeau de pomană oale frumoase, străchini, linguri înflorate și încrustate, cofe și cofăiele pline cu lapte cu tocmagi. cu bragă sau covașă. Copiii își umflau, de Moși, burduhanele ca berbecii.

Claca începea cu scărmănatul și torsul lînii, sfîrșind cu depănatul și alivencile din cuptor, cu palincile de rachiu, cu fluierul lui moșu Vasile și țopăiturile pe sămînța de cînepă pe care o arunca mama pe jos, să nu se ia lutul și să nu se ridice colbăraia. Jucau cele mai tinere, fetele și nevestele, ele între ele, căci războiul rărise partea bărbătească, iar flăcăii încă nu aveau tuleie sub nas. La o bucată de noapte, pe mătușa Anica o apuca mîncărimea urechilor și se scărpina cu un fus pe care îl ținea în poale și pe care îl sfîrșise de depănat. Se scociora în urechi și zicea :

— Mîine se schimbă vremea... Să știți că se schimbă... Mă mănîncă afurisita de ureche stîngă...

— Am s-aud o veste rea, zicea mătușa Victoria, ducîndu-și mîna și ea la ureche.

— Care ureche ți-a țiuit, cumătră ?

— Stînga... ba nu... dreapta...

— Ai s-auzi o veste bună, tălmăcea mama semnul.

— Să te audă Dumnezeu sfîntul din cer ! zicea mătușa Victoria.

Cînd venea cîte un băietan, liția Domnica îi da cîteva nițe, zicînd :

— Na, măi, scarmănă, că așa-i la clacă...

5

În casă erau toată iarna stative. Surorile mele cele mari stăteau mai mult la țesut, alegînd covoare, chiorîndu-se, numărînd la fire de urzeală și istovindu-se, trăgînd spata, purtînd suveica și schimbînd ițele cu tălchigiii. Eu i-ajutam mamei la treaba din casă : măturat, scuturat, spălat blidele, ba începeam să împletesc la colțuni, învățînd să trag firele cu cîrligul. Îi țineam fusul mamei cînd depăna tortul, rîștiam ghemele, făceam păpușele la vîrtelniță pentru suveici, ajutam la urzit, la nividit, mai dihai ca o fată. Alergătoarea, letca și urzitorii erau pentru mine jucăriile cele mai frumoase. Cu ele se jucase și mama și mămuța, și bătrînica, și...

Mama nu avea o părere bună despre fete. Pe fete le socotea pacoste, atunci cînd n-ai cu ce le mărita. Cînd nu ai pămînt să le dai, loc de casă, oi, vacă, scoarțe, coți de pînză pentru cămașa de mire, cămașa de soacră și socru, prosop de nun și de staroste și cîte și mai cîte...

— Nici capul nu m-ar durea, zicea ea, dacă n-aș avea fete. Dacă aș fi avut șapte băieți, ca șapte brazi, n-aș plînge eu în pumni că nu am în casă nici ce mînca. Băietul e băiat... Trîntește căciula în pămînt, o ridică și o scutură, și tot el este... Pe cîtă vreme o fată...

— Scuturi și tulpanul, mamă, răspundeam eu.

— Tulpanul degeaba îl scuturi, dragul mamei, tot tulpan rămîne. Unde merge băiatul nu poate merge fata. Băiatul se duce, vede lume, își cată nevastă... Fata stă și așteaptă ca o piatră de moară, dacă mai este și urîtă pe lîngă sărăcie. Decît să-mi fi dat Dumnezeu cinci fete, mai bine îmi da zăce băieți !

Vara căram apă de la fîntînă. Umpleam treuca de la găini, hîrdăul de la purcel, ciubărașul de la cîrlani. Umpleam groapa rățuștelor, în care se scăldau și vrăbiile. Vremea era înăbușitoare. Mă duceam cu mîncare la deal, la prășit, la adunat. Surorile mă așteptau lihnite de foame, căci întîrziam prin lanurile de semănături, privind cîte o șopîrlă, pe care o scoteam din gura gușterului, cînd alergînd după cîte un pui de iepure, ori după cîte un roi de albine pe care încercam să-l opresc și să-l prind în pălărie...

Acoperișul de la șură îl dărăpănasem de-a binelea, stînd toată ziua, mai ales cînd dormea mama, la amiază, cu gura căscată, pîndind în care gaură de stuf intră albina sălbatică. Trăgeam firul de stuf, îl spintecam și găseam un cocoloș de păstură cleioasă și spurcată, pe care albinele acestea, după cum zicea mama, îl făceau din murdării.

În timpul verii nu rămîneam acasă decît cei mici, eu și surorile mele, mezinele, care se jucau cu fire de tort și cordele. Mama alerga și striga :

— Truță ! Truță !

— Ci-i, mamă ?

— Truță, vezi dacă o intrat oile în strungă pe deal !

Mă duceam și priveam izlazul ars de soare, cărămiziu.

— S-aprochie, mamă ! S-aprochie de stînă.

— Vitele îs în staniște ?

— În staniște !

Era amiază și mama mă pregătea să duc mîncare la cîmp, dîndu-mi ce-i mai bun pentru surorile mele de la prășit, spunîndu-mi :

— Ele muncesc. Trîntorii să mănînce și măliguță cu vișine.

Mergeam în fiecare zi cu mezinele în grădină, cu cîte o bucată de mămăligă în mînă. Ele erau mici și mă strigau să vin să le ajut să se urce în pomi, la vișine. După ce ne săturam de vișine și ne strepezeam dinții, intram în ceapă și usturoi, în bob și mazăre, în castraveți și pătrunjel... Grădina era plină de vișine și prune goldane, corcodușe, zarzăre. Ne întreceam a striga care mai de care :

— Cu-cu-ri-gu ! Cu-cu-ri-gu ! Cu-cu ! Cu-cu !

— Cot-co-dac ! Cot-co-dac !

— Cîr ! Cîr ! Cîr !

Umblam prin pomi după clei, după stuchitul cucului, care nu era altceva decît ouă de fluturi, depuse pe ramuri, umblam după cuiburi de păsări. Pe dealuri căutam ouă de prepeliță, de rață sălbatică, de șopîrlă și șarpe. Prin buruienele din fundul grădinii mai găseam și cîte un ou mic de puicuță. Lumea din sat zicea că aceste ouă sînt „de drac."

— Am găsit un ou de drac ! Am găsit un ou de drac ! Mă laudam eu.

Mezinele alergau la mama și mă pîrau :

— Truță a găsit un ou de drac !

— Ce o găsit ? întreba mama, răstindu-se.

— Un ou de drac !

— Ce-ai găsit, afurisitule ? mă lua mama la rost.

— Un ou de drac ! îl scoteam și i-l arătam.

— Să nu mai pui mîna pe lucruri necurate ! zicea mama, luîndu-mi oul și aruncîndu-l cine știe unde...

Surorile mele cele mari ziceau că drăcușorii Jităriței ieșiseră din ouă de acestea părăsite. Jitărița „clocise" oule subsuori și ieșiseră doi puișori negri de găini, care s-au prefăcut în doi pisoi...

Erau și printre școlari unii care „cloceau" ouă de drac subsuoară, dar nu spuneau, se fereau, căci lucrurile de felul acesta se țineau tăinuite. L-am descoperit cu ouă de drac subsuoară pe Untură, căci ne amenința la școală că are putere de vrăjitorie și pînă la urmă s-a dat de gol singur. Tovarășii lui îi făcuseră faimă și ziceau :

— Nu vă atingeți de Untură, că are „drăcușori" în buzunare, în sîn. Numai le șoptește ceva la ureche și praf vă face ! Vă poate lua auzul, graiul, vederea, mintea...

— Îi ține și-i crește, căci vrea să descopere comorile de aur îngropate în pămînt !

— El i-o „clocit" și i-o „scos" și-l ascultă numai pe dînsul.

L-am îngrămădit pe Untură și l-am rugat să ne arate drăcușorii din buzunare. El ne-a spus că nu ne arată. L-am trîntit și l-am buzunărît, dar n-am găsit decît un pumn de bunghi și sîmburi de coarnă. I s-a spart oul de drac pe care-l ținea strîns subsuoară, la „clocit". S-a umplut tot de gălbenuș și de albuș. Ne amenința cu puterea dracului, care se va răzbuna pe noi :

— Veți vedea voi ce aveți de pățit !

De puterea diavolului nu puteai scăpa decît dacă te prefăceai din fată în băiat și din băiat în fată. Pentru aceasta trebuia să mergi, în coate și genunchi, pînă la fîntîna ori iazul din care bea curcubeul apă. Amenințați de Untură, vara am pîndit o zi cu bură, cînd s-a arătat curcubeul pe cer și am pornit cîțiva la drum. Am mers o bucată bună printre ogoare. Ni se părea că din Bodeasa bea apă curcubeul. Ni s-a rupt pantalonii în genunchi, ni s-au rupt cămășile, ni s-au julit genunchii și coatele.

Curcubeul a dispărut fără să ne dăm noi seama. Cînd ne-am uitat în sus, nu mai era nici urmă de cer colorat. Am amînat planul nostru în altă zi cu ploaie și soare.

Pe cărarea pe care mergeam, în coate și genunchi, ne-am întîlnit cu domnul Feticu, elev la școala normală, care ne-a întrebat :

— Da' ce faceți aici ? Unde ați pornit-o așa, în coate și genunchi ?

— Să bem apă de la gura curcubeului, am răspuns eu după o clipă de tăcere și rușine.

— Vreți să scăpați de puterea diavolului, zise el.

— Untură clocește draci subsuoară și...

— Sînt scorniri de-ale babelor, măi băieți. Duceți-vă acasă și vedeți-vă de școală, nu vă țineți de prostii ! La gura curcubeului nu ajunge nimeni niciodată, căci curcubeul nu are gură, nu are început și sfîrșit, nu bea apă din nici o fîntînă. Îl formează razele de soare care străbat o perdea de ploaie.

În zilele de vară dormeam cu fratele meu pe stogul de fîn din grădină, din spatele casei celei mari. Priveam cerul înstelat, focurile de la stînele de pe deal. Cîntau broaștele, iar din vreme în vreme izbucnea, din ogoarele semănate, cîte un „pitpalac" ascuțit, care amuțea îndată. Începeau a cînta greierii. Foșneau frunzele pomilor. Răsărea luna, iar umbra vișinilor ajungea pînă la noi. Ne urcam pe trunchiuri de stog cu scara. Trăgeam scara după noi, să nu vină cineva și să ne sperie...

Cîinii lătrau la arici. Se repezeau, dar nu le puteau face nimic, căci se înghemotoceau pînă ce cîinii îi lăsau în pace. Atunci ne dădeam noi jos de pe stog și începeam a bate din niște fiare pînă ce ariciul se ridica în două labe și începea să joace ca un ursuleț...

Mama se trezea și striga :

— Culcați-vă ! N-auziți ? Zdihuiților !

Se făcea liniște. Focurile de la stîni se stingeau încetul cu încetul. Înceta și fluierul și cimpoiul. Rar cînd se mai auzea cîte un dangăt de clopot ori de talangă, cîte un hămăit de cîine ori un pocnet de harapnic.

6

Satul era bîntuit de tifos, scarlatină, pelagră și friguri. Școala stătea închisă, părăginită. Era închisă de cînd venise iar domnu Turcu ca director, de cînd căzuse de la putere și nu mai era deputat. Se făcuse rău și ne bătea, zicînd că vrea să scoată oameni de treabă din noi. Ne dezbrăca la piele și ne bătea cu frînghia udă, cu vergile, ne călca în picioarele și ne fărîma ca pe motanii stricători. Fugeam de la școală și umblam fugari pe dealuri, prin cimitir, prin Hîrtop, la Urieș, la Bulhac, la Bolniță. Ne înfundam prin stufărișuri, prin mlaștini. Noi fugeam de domnul Turcu, fugeam mai ales de vaccinare, de doctori și injecții. Cu cît se purta mai rău domnul Turcu cu noi, cu atît ne făceam mai sălbatici și mai răi...

Într-o zi am intrat „în fabrica" lui și eu. Mi-a smuls părul de pe cap, m-a izbit de tablă, de pereți, m-a întins pe bancă cu pielea goală și m-a bătut cu centironul militar, înjurîndu-mă de toți sfinții din cer, de toți dumnezeii și crucile. În clipa aceea au apărut în ușa școlii mai mulți țărani cu furcile de fier în mînă, cu lopeți și hîrlețe, alergînd să vadă ce s-a întîmplat „la curte". Era ca pe vremea cînd boierul bătea „la scară" pe iobagi și clăcași, pe robii țigani.

Țăranii au rămas în ușă. Erau fioroși, căci domnul Turcu n-a mai așteptat și a sărit pe fereastră și a fugit.

Grigore Muscalu a înjurat și a scuipat în urma lui :

— Hristoșii mă-ti ! fugi... Asta nu-i școală ! Așa l-o învățat mă-sa să se poarte cu școlarii ? Strîngeți-vă căr-

ţile şi duceţi-vă acasă, copii ! Stăm noi de vorbă cu tîlharu... O prins cheag... de cînd îi deputat. O învăţat hoţia de la boierii cei mari !

— S-o împropietărit singur, zise altul. S-a făcut moşier pe spinarea noastră ! Macra pămîntului a luat-o hoţul şi pe noi ne-o dat la sărături şi hîrtoape ! Pentru asta am luptat în război. În loc de cinci hectare, îmi dă numai două. Restul îşi ia hoţul pentru dînsul. De unde are dreptul la treizeci de hectare ?

După întîmplarea aceasta, am zăcut două săptămîni. Pe urmă am dat în friguri. Mama zicea că am dat în friguri din cauză c-am mîncat castraveţi fără sare şi am băut apă, culcîndu-mă la soare.

În toiul verii, cînd mă apucau frigurile, nu-mi ajungeau toate cojoacele şi toate bulendrele din casă pentru a mă încălzi. Mi se usca gîtul, buzele îmi sîngerau de căldură, şi de crăpate ce erau, aş fi băut o cofă de apă dintr-o dată. Cînd m-au lăsat frigurile, m-a apucat scarlatina, iar cînd s-a dus scarlatina, m-a umplut rîia şi pe urmă m-au apucat iar frigurile.

Cînd veneau doctorii, mama ne ascundea prin buruienile din fundul grădinii. Ne ascundea prin urzici, prin brusturi şi popuşoi, căci nu voia să ne trimită la spital. Zicea că doctorii umblă ca fermecaţii.

Jandarmii umblau prin sat şi sileau pe oameni să-şi văruiască gardurile, casele, să aprindă focurile seara prin ogrăzi împotriva ţînţarilor.

Mama ne ungea cu apă de var şi ne scălda cu leşie tare de cenuşă de ciucălăi, ne ungea cu său şi cu usuc de oaie.

Nu vedeam decît doctori şi jandarmi, pe domnul Turcu sărind şi călcîndu-ne în picioare. Nu auzeam decît zdu-

păituri și strigăte pe-afară. Nu era nimeni. Nu se auzea decît glasul monoton al fetei lui Mocanu, care umbla prin ogoare și cînta :

Di, di, di, di,
Di, di, di, di...

Fata fugea de-acasă și nu venea zile în șir. Dormea prin fînațuri, prin mlaștini. Oamenii ziceau că își pierduse mințile. Era mică. Nu avea decît cinci ani. Ochii albaștri, părul blond. O vedeam dinainte și o auzeam cîntînd și după ce a fost găsită moartă, pe cîmp, cu ochii mîncați de ciori, cu obrazul plin de mușiță.

Mama stătea la capul meu și nu mai știa ce să-mi facă și cu ce să mă descînte. Începeam să cînt, iar ea plîngea și se închina, bătea mătănii și mă stropea cu agheazmă.

— Nu-i agheazmă, mamă.

— Agheazmă, dragul mamei.

— Nu-i, mamă.

— Doar tu ai adus-o la Bobotează de la biserică.

— Nu mai era, mamă, cînd am ajuns la biserică. Se golise cristelnița și ciubărul...

— Ai luat apă din fîntînă, păgînule ?

— Din fîntînă, mamă.

— Te-a îndurat inima să faci una ca asta ?

— Fără agheazmă nu puteam veni acasă.

— Și eu care m-am închinat și v-am cerut să mă iertați, că poate v-am greșit cu fapta ori cu gîndul...

— Și ai bătut și mătănii la icoane și ai crezut că te-ai curățit de păcate !

Mama se închina și scuipa, ducîndu-se și luînd cîte o fărîmitură de nafură dimineața pe inima goală, să spele tot ce era spurcat.

O vedeam pe mama cum se închina și cum zicea înainte de a bea agheazma adusă de mine :

— Iertați-mă, copii, poate v-am greșit cu vorba ori cu fapta, că omul la mînie și nevoie multe zice și păcătuiește.

— Dumnezeu să te ierte, mamă, răspundeam noi în cor.

„Păcătosule ! Păcătosule !“ auzeam cum îmi striga mama prin vis.

A venit să mă vadă și domnul Turcu. Mama a stat la cumpene : să-l dea sau să nu-l dea afară ? S-a așezat pe marginea laiței și m-a privit. L-am privit și eu.

În acea vară m-a luat moșu Vasile la stînă. Dădeam în strungă și beam cîte o cupă de lapte la fiecare mulsoare, beam zer dulce la fiecare închegare.

Am rămas la stîna tatei-bătrîn pînă toamna, cînd am început din nou școala.

CAPITOLUL III

COROANA DE FLORI

1

Școala s-a mutat de ici, dincolo. Din școala veche ne-am mutat în cea nouă, iar de-aici în fosta cancelarie a moșiei. Apoi ne-am dus cu școala tocmai unde înțarcă dracul copiii, în dealul cimitirului, la locuința domnului Vasiliu, bădia Iorgu, căci ținea de nevastă pe țața Leuntina, una din surorile mamei.

Ţaţa Leuntina era cea mai frumoasă fată din sat. Ţăranii ziceau că profesorul cel tînăr umblă „fărmăcat", că mămuţa i-o făcut vrăji.

Dar povestea dragostei unei fete de ţară cu un tîrgoveţ învăţat n-a ţinut mult. În familia noastră nu i se spunea decît „nebunul de Iorgu".

Ţaţa Leuntina nici nu spunea toate pe cîte le pătimea, după ce se mutase de la mămuţa, în casa lui Grigore Muscalu, pe care o luase cu chirie.

Dar mamei nu-i trebui mult timp să se convingă că ţăţica noastră nu trăieşte bine cu „nebunul", căci bucăţica ţine viţica, iar faţa ţi-arată şi sufletul şi viaţa. Se prefăcea ea biata ţaţă Leuntina că o duce bine, că e fericită, dar începea a plînge şi plîngea de i se scutura cămeşuţa de pe trup. Mama o lua în braţe, o săruta şi o întreba :

— Te bate nebunul ? Ce-ţi face de te usucă la sufleţel, Leuntină ?

— Nu mă mai întreba, ţăcuţă ! zicea ţaţa Leuntina printre lacrimi.

— Decît să vorbească satul, mai bine ai vorbi tu, zicea mama.

— Nu spun, ţacă dragă, nu spun... Dacă ai şti, ţăcuţă...

— De cînd te-ai măritat şi te-ai dus de-acasă, mama a slăbit şi a albit de tot !

— Numai bătrînica nu m-a fericit cînd m-am măritat. Mi-a prezis sfîrşitul. Parcă o văd şi o aud : „Nepoată, nu-i de tine. Îl ştii cine-i, de unde vine şi ce a făcut, ce hram poartă ? Vine un venetic — şi gata ! Mă mărit cu el ! Prea-i slăbănog şi prea umblă cu capul în nori. Drept îţi spun, nu-mi place nici de frică... Eu una nu m-aş mărita cu dînsul dacă aş fi în locul tău... Are el o sminteală la cap, nu-i întreg... Nu vezi că-i tehui ? Deschide

ochii, fată ; că mai bine-i deschizi înainte decît pe urmă. Tare mă tem că te-o lua din livada noastră și te-o pune la veștejit în fereastra lui. Dar să fie într-un ceas bun și cu noroc, dacă ție îți place ! Dar mă tem să nu plîngi în pumni, iar eu să-ți plîng de milă la atîta și atîta amar de bătrînețe, că mîine-poimîne ajung la suta de ani. Că mai bine-i să zici : vai de mine ! decît să zici : vai de noi ! Eu nu am încredere în „zgîrie-hîrtie" de-ăștia, care nu umblă decît să te șmichirească și te ametesc cu vorbe și-ți fac capul calendar cu fel de fel de baliverne de-ale lor. Ți-aduci și mata aminte, dragă țăcuță, sora mea mai mare și cuminte, cum mă probozea, cum mă probozea bătrînica noastră ? Și parcă mă rușinez astăzi să dau ochii cu dînsa... Îmi pun capul în poala matale și îmi trece aleanul strîns la inimă.

Țața Leuntina stătea cu capul în poalele mamei și își aducea aminte de tot ce-i spunea bătrînica.

— Tu ce-i răspundeai, Leuntina ? Ți-aduci aminte ? zicea mama.

— Eu îi spuneam, țacă dragă, așa : bătrînică, mata vezi dracul mai negru decît este. Nu-i spuneam așa, țacă ?

— Așă-i spuneai, răspundea mama. Bătrînica te privea, clătina capul și zicea : „Dragostea-i mai rea decît rîia ! Că rîia trece și nu lasă urme, dar dragostea, pe unde trece, usucă și pîrjolește". Tare aș fi vrut să nu se fi adeverit vorbele bătrînicăi noastre, dar...

— S-au adeverit, țacă, s-au adeverit. Se vede că așa mi-o fost să trag și așă mi-i dat. Îi turbat de gelozie și i se năzare din te miri ce. Zice că-mi lunecă ochii pe-alături. Că...

— ...ești stricată, nu ? întreba mama.

— Închipuie-ți, țacă... Cu cine, păcatele mele ? Cum să fiu stricată ?

Țața Leuntina nu-i mai spunea mamei că bădia Iorgu o încuia uneori în casă, cu lacătul pe dinafară, și se ducea

la școală. Nu-i mai spunea că n-o lăsa să se uite afară, că-i astupa fereastra cu rogojina și nu lăsa să bată nici o rază de soare pe obrazu-i întristat. Ar fi vrut să privească, săraca, măcar păsărica ce-i cînta lîngă fereastră, pe crengile zarzărului... I se împietrise inima de atîta întuneric și supărare...

Bădia Iorgu venea acasă ca zmeul care-și aruncă buzduganul de la zece poște. Tușea, tropăia, izbea poarta, iar țatei Leuntina îi înghețа sîngele în vine.

Vecinele țatei Leuntina i-au spus mamei că bădia Iorgu o leaga de stîlpul patului, o tîrîie de cozi, în tindă, afară, dezbrăcată.

Țața Leuntina răbda umilința și rușinea, căci se gîndea că poate a mai rămas un strop de dragoste în sufletul și în inima încîinoșată a bărbatului. Vedea cum dragostea murea încetul cu încetul și din inima ei. Tînjea după livada pe care o părăsise și plîngea, plîngea zile și săptămîni de-a rîndul, ștergîndu-și lacrimile numai cînd venea careva. Mă seca la inimă și pe mine cînd o vedeam cum ajunsese. Își împreuna mîinile și zicea : „Cu ce ți-am greșit, Doamne ? Ce păcat ispășesc ? Iartă-mă, Doamne ! Sufletul și inima mea nu sînt în tină". Își legăna copilul pe care-l născuse din dragoste și plîngea. Se înspăimînta gîndindu-se ce-l așteaptă. O vecină i-a spus într-o zi :

— Nu-i curată casa asta. Din 1906 o țin minte... Numai cu ferestrele astupate a stat. Nu veneau decît strigoi !

— Domnul Turcu nu-i strigoi. Nici Muscalul nu era strigoi. Nici omul țacăi mele, care tot aici venea și el. Țăranii se adunau și puneau la cale cum să intre cu plugurile în moșia arendașului.

— Mai bine să ferească Dumnezeu de ceasul cel rău ! zicea femeia, văzînd că nu mai are cum o scoate la capătîi.

Mama mă trimitea să-i duc, pe furiș, cîte ceva țatei Leuntinei, zicînd :

— Să nu te zăbzească careva și să nu dai de nebun... Bate-n ușă... Mergi prin grădini...

— Dacă mă prinde bădia Iorgu ?

— Nu mai poci, zicea mama. Pușchea pe limbă.

Intram în grădină, mă apropiam în vîrful picioarelor și băteam încet în ușă. Auzeam pași și un glas, ca din fundul pămîntului, întreba :

— Cine ?

— Eu, țățucă, eu...

— Truță ?

— Da.

— Intră.

Din casă se auzea plîngînd copilul. În tindă era întuneric, căci gîrliciul era astupat cu un pietroi să nu intre găinile și pisicile. Copilul scîncea în covățică și se mișca ca o bucată de aluat pusă la dospit și care dă afară.

Țața Leuntina mi-a deschis și a pus zăvorul zicînd :

— Să nu te prindă la mine, că mă ucide...

— Cine te ucide ?

— Bărbatul meu.

— De ce ?

— Pentru că i se năzare lui...

Casa era plină de cărți învălmășite. Cărțile stăteau aruncate pe masă, pe scaune, pe sipet și pe jos. Unele erau scrise cu litere latinești, altele cu litere slavonești, ca în cărțile bisericești. Pe unele scria : povești, roman, poezii, nuvele.

Vorbeam cu țața Leuntina, dar cu ochii citeam : *Ce este credința ?*, *Ana Karenina*, *Război și pace*, *Odiseea*, *Eneida*. La altele nu citeam decît numele autorilor : Mihai Eminescu, Ion Creangă, Mihail Sadoveanu, Odobescu, Alexandru Vlahuță, Ion Neculce, Miron Costin, Di-

mitrie Cantemir, Alecu Russo, Vasile Alecsandri. Mai erau nume pe care nu le puteam citi. Privirea îmi fugea cînd la numele autorilor, cînd la titlul cărții. Le amestecam și continuam să citesc : Balzac, Lermontov, *Iluzii pierdute, Nebunul, Război și pace, Mizerabilii,* Boccaccio, Pușkin, Cervantes, *Divina Comedie.*

Țața Leuntina ogoia copilul care se trezea, iar ea îmi spunea :

— Auzi, băiețică ? Cu cine vorbesc eu ? Ori cu tine, ori cu pereții, totuna-i...

— Aud, țață, aud, răspundeam eu, privind-o țintă în ochi.

— Să-i spui țații, mîni-ta, să facă ce am vorbit eu cu dînsa. Să se ducă la bădia, moș-tu, că știe ce au de făcut. Zi după mine ce ți-am spus...

— Îi spun mamii să facă ce-ai vorbit cu dînsa... Să se ducă la bădița, fratele matale...

— ...și al mîni-ta.

— ...că știe ce au de făcut.

— Brava ! Văd că știi.

— Țață, cine citește atîtea cărți ?

— Un profesor trebuie să citească.

— Mata le citești ?

— Nu mă lasă.

— Nu ?

— Nu. Cînd mă prinde citind... De la cărți mi-a venit nenorocirea. Eu vreau să citesc, iar el nu mă lasă. La început nu era așa.

— De ce nu te lasă ?

— Ia, zice să nu mă iau după cărți.

I-am spus mamei de-a fir-a-păr tot ce am auzit de la țața Leuntina. Dînsa s-a îmbrobodit și s-a dus întins la bădița, din sus. L-am văzut pe bădița cum trece pe lîngă

casa noastră, abătut, gînditor. A mers drept înainte, în jos, și pe urmă a apucat, după un răstimp de chibzuire parcă, pe ulicioara care duce la mămuța. O trecut ce-o trecut și numai apare și mama și tot înainte se duce, grăbind pasul, mai mult moartă decît vie. Se vedea că s-a întîmplat o nenorocire sau se va întîmpla ceva și mai rău.

Bădița a adus-o în ziua aceea pe țața Leuntina acasă la mămuța bătrînă. S-o dus neamurile cu furcile de fier, cu șarabana și au încărcat-o ca atunci cînd a fost mireasă. Bădia Iorgu a alergat de la școală cînd a auzit și a tras cu revolverul ofițeresc, dar s-a ales fără armă și cu o bătaie bună. De atunci el s-a mutat din casa lui Muscalu tocmai pe dealul cimitirului și a zis că s-a mutat de frica neamurilor mamei, care i-au făgăduit să-l bată de cîte ori or da ochii cu dînsul, cînd se duce și cînd vine de la școală, să vadă și el cum se înghite bucățica în lacrima amărăciunii.

Livada mămuței nu se schimbase. Numai sufletul țaței Leuntina era schimbat. Cîntau mierla, privighetoarea, dar ea parcă nici nu le auzea. Era floarea luată din livadă și care se veștejește în fereastra întunecată a unui ciine turbat. Era ca pasărea care nu mai poate zbura. I se înțepeniseră aripile de atîta stat în cușcă.

De frica oamenilor și a glodului, bădia Iorgu își făcuse „sala de clasă" în una din cămăruțele locuinței sale. Tușea zi și noapte. Il auzeam din clasă cum tușește, cum se înecă și cum scuipă. Nici nu mișcam și ne uitam unul la altul. Stăteam smirnă, cu mîinile subsuori, cum ne rînduia el, și nimeni n-avea voie să iasă din bancă, să se întoarcă și să vorbească cu tovarășul lui. Greu nu-i era să ne „inspecteze". Deschidea ușa și trecea tinda. Peste tindă era școala. El nu ne bătea decît cu vergi de cătină și de salcîm, căci aveau ghimpi și usturau mai tare. Pe mine

mă bătea cel mai rău. Ne stricasem nemăluirea și se răzbuna pentru ce „încasase" în ziua despărțirii de țața Leuntina. Avuseseră dreptate tovarășii mei de școală : se vede că îmi pusese Dumnezeu nu o mînă în cap, ci pe amîndouă... Dar nu întotdeauna era rău domnul Vasiliu. Îmi pusese în vedere să nu-i mai zic „bădie", ci să-i zic „domnule profesor".

Cum intra în clasă, ne controla mai întîi la curățenie. Uneori uita să mai facem rugăciunea. Ne descheiam la toate încheieturile, ne descingeam de cureluțe și așteptam cu mîinile întinse pe bănci. Pe cine îl găsea cu unghiile netăiate i le tăia, i le da să le mănînce și întreba :

— Îs bune ?

Clasa nu zicea nici mîlc. Fiecăruia îi venea rîndul. Numai ce auzeai pe cîte unul smîrcîind, ștergîndu-și nasul cu mîna. De acela nu mai povestesc ce pățea, căci vă închipuiți singuri. Pentru el tot ce găsea era de mîncat. Cînd ne căuta de păduchi, lua cîte un ajutor lîngă dînsul. El nu punea mîna, căci se temea de tifos exantematic. Uneori școlarul pe care îl lua ca ajutor se făcea că nu vede păduchii, trecînd cu degetele peste cusături. Cînd îl prindea cu ocaua mică era vai și amar de pielea lui. îl bătea pînă rupea de palma lui cîte zece vergi.

Domnul Vasiliu era mulțumit în ziua aceea. Se plimba prin clasă și striga :

— Drepți !
— Stați !
— Drepți !
— Stați !
— Drepți !
— Stați !

Vîntul izbea în ușă, în ferestre și se auzea hurind prin cimitir.

Pe uliță se auzea cum era adus un mort. Glasul bocitoarei ne înfiora inimile. Apăreau : prapurile, popa, pomenile și năsălia cu racla, purtată de patru oameni.

Domnul Vasiliu se uita pe fereastră și zicea :

— Ursul nu joacă pînă ce nu-i frigi ochii și nu-i pui verigi de fier în nas...

Bocetul nu se mai auzea. Îl ducea vîntul. Domnul Vasiliu își aducea aminte că nu respectase regulamentul școlar și striga speriat :

— La rugăciune ! La rugăciune !

Ne întorceam cu fața spre cimitir și unul spunea *Împărate ceresc*, grăbindu-se să sfîrșească cît mai repede.

Făceam și la școala din dealul cimitirului „dejurne".

Eram „dejurne" în clasă și la domnul profesor. Măturam, aduceam apă, scuturam, făceam focul, tăiam lemne, căci la domnul Vasiliu statul începuse a da lemne. „Dejurnii" erau scutiți în ziua aceea de învățătură. Rămîneau pe-afară la lemne, se duceau și căutau lapte și ouă pentru domnu', curățau cartofi și vedeau să nu dea în foc oala cu mîncare de pe plită.

Domnul Vasiliu tușea toată ziua. Tușea pînă se înneca și-i da lacrimile. N-a mai putut sta la școală. A plecat. Se spunea că s-a dus la un sanatoriu.

O bucată de vreme am rămas fără învățător și căram prapurile la morți, căpătînd cîte o băsmăluță și un ban și descoperisem că puteai „cîștiga" pe seama morților, mai ales la Paști, la Moși și de Duminica mare, cînd cimitirul era plin de lumea care aducea de pomană, după slujba de la biserică.

2

În ogradă la mămuța, se aprinsese un foc ca în zilele desprimăvărării. Dar în loc de frunze, vreascuri, omizi și gunoaie, ardeau haine, rochii, plăpumi, saltele, mantăi

militare și lăzile de cărți lăsate de bădia Iorgu cînd a plecat la sanatoriu. Își rînduise, în lăzi, lucrurile, cărțile. În una din lăzi s-a găsit o scrisoare. Pe plic era scris cu litere mari : PENTRU LEUNTINA.

Țața Leuntina a deschis plicul pîntecos, cu sufletul la gură. Ochii i s-au umplut de lacrimi... Erau scrisorile pe care i le trimisese ea la început... Nici un rînd ? Nici o vorbă de la dînsul ? Printre scrisorile ei îi pusese și aceste cîteva rînduri :

Dragă Leuntina,

Ne-am despărțit pentru totdeauna. Plec la un sanatoriu unde știu că voi muri. Îți înapoiez scrisorile care mai poartă urmele lacrimilor tale. Le-ai scris cu lacrimi izvorîte din ochii tăi ca cerul de senini. Eu ți-am întunecat viața, ți-am distrus-o. Ți-am ascuns boala care mă rodea. Credeam că am dreptul să iubesc și eu.

Îmi pare rău după fetiță. Arde toate lucrurile mele, să nu mai pătimească și alții din pricina inconștienței mele.

Al tău,

Iorgu

Scrisoarea i-a făcut și mai rău țaței Leuntina.

A murit cu fereastra deschisă.

În livadă cîntau păsările.

Era luna mai.

Fără scrisoarea aceasta nu s-ar fi pornit nici focul din ogradă. Mămuța și bătrînica au fost primele care au strigat :

— Să se ardă totul ! Nimic să nu mai rămînă !

Flăcările cuprinseră cărțile. Filele de carte se îndoiau, se mișcau de parcă le-ar fi durut. Pentru mine scrisul de tipar începuse să aibă o putere pe care nu mi-o puteam explica. Într-o carte scrie atîtea ! Poveștile erau scrise și în cărți. Învățăturile folositoare, istoriile, cîntecele

de dor și de durere, totul sta tipărit în carte. De mic mă gîndeam cum aș putea să dezleg și eu tainele scrisului bisericesc. Literele slavonești mi se păreau nespus de grele, misterioase. Mi se părea cu atît mai pline de mistere, cu cît erau mai vechi, mai terfelite și mai picurate de ceară și untdelemn.

Acum ardeau cărțile pe care îmi aruncasem doar ochii, în casă, la țața Leuntina.

Cum nu era nimeni în clipa aceea afară, m-am repezit și am luat un braț de cărți și am fugit cu ele în livadă, pe urmă le-am dus seara într-un sac și le-am pus în bolobocul de mărături din hîj, învelindu-le și astupîndu-le cu niște buci și niște strînse pe izlaz.

Mama m-a trimis a doua zi să aduc ciucălăi din hîj. Prima grijă a fost să-mi văd cărțile. Trebuia să fi luat și o carte de povești. La amiază m-am furișat în hîj, trăgînd ușa după mine. Am scos cărțile și am aprins o lumînare de ceară. Citeam cu glas șoptit, să nu mă audă mama și să vină la mine : *Nebunul, Hania, Cîntarea Cîntărilor, Amintiri, Odiseea, Eneida, Fabule, Fîntîna Blanduziei, Poezii, Balade și idile, Iluzii pierdute, Mizerabilii, Ce este religia ?, Război și pace, Învierea, Anna Karenina, Cronici, Vechiul și Noul Testament.*

Din hîj am mutat cărțile, rînd pe rînd, în podul casei celei mari.

3

Școala din sat am sfîrșit-o cu domnul Ghiță Scripcă și cu domnul Dumitru Feticu. Cu dînșii începuse să se macine altă făină la moară. Școala era școală. Nu mai erau nici elevii așa de sălbatici și nu se purtau nici învățătorii numai cu ho ! și tio !

Mă ascundeam prin dudăul din fundul grădinii și citeam și învățam poezii de Eminescu, Coșbuc, Vlahuță, Alecsandri. Îi citeam mamei din *Psalmi* ori din *Cîntarea Cîntărilor*.

Cînd mergeam cu oile ori cu vacile la păscut, puneam în traistă, lîngă mămăligă și ceapă, poeziile lui Coșbuc, Eminescu și Vlahuță. În coliba pe care mi-o făceam împotriva ploilor ori soarelui, puneam un braț de verdeață și mă așezam pe citit. Citeam cu glas tare. Învățam *El Zorab*, *Nunta Zamfirei*, *Noi vrem pămînt*, *Minciuna stă cu regele la masă*. Învățam sute de strofe, mii de versuri. La prima șezătoare, organizată de domnul Scripcă la școală, eu am recitat *El Zorab*.

Învățătura de carte nu mai era pentru mine un chin. Școala nu mai era pușcărie. Domnul Scripcă s-a mutat în locul doamnei Mihăescu, iar noi am rămas la școala veche cu domnul Feticu.

Domnul Feticu ne lua la prășit pe lotul de pe malul iazului, la plivitul grîului și la răritul rîndurilor de sfeclă, căci făcuse contract cu fabrica de zahăr din Ripiceni. Cînd nu dovedea cu noi, elevii, făcea clacă cu părinții, care veneau fie să le treacă băietul, fie să li-l lese acasă și să nu le trimită amendă. Domnul Feticu era om din sat și vorbea cu țăranii aceeași limbă. Credea și la nevoia altuia, căci avea și el multe nevoi. Părinții se „ajutorau" cu dînsul. Îi mai dădeau un caș, o găină, o oală prinsă cu lapte, un leș de miel. Nu era fudul. Nu aștepta să-l salute țăranul întîi. Cu fiecare rîdea, vorbea, da mîna și aprindea o țigară, bea un pahar de rachiu.

Cînd mergeam la cîmp, ne spunea să venim mîncați dimineața, căci era sărac, nu avea ce ne da, trăia mai mult din ce îi dă pămîntul și din mila satului, căci leafa nu-i venea cu lunile uneori. Dar și cînd punea mîna pe leafă ! Praf se alegea de parale ! Nu venea acasă decît atunci cînd era „lefterit" de crîșmari și pungași. Dacă îl

întreba un prieten din sat ce a făcut cu banii, el rîdea și zicea :

— Banul e ochiul dracului ! Nu banul îl face pe om !

De aceea nu ne dădea de mîncare decît la amiază și de cele mai multe ori mîncam tot din mîncarea noastră...

El muncea cot la cot cu școlarii și ne spunea că învățătura în aer liber este mai prielnică decît învățătura în clasă...

Pe drum, pînă la ogor, vorbeam și rîdeam, ne fugăream, și lui domnu' Feticu îi creștea inima că nu sîntem niște mofturoși și puturoși. Ieșeam din sat, pe lîngă casa noastră, cu oala cu sărbușcă, cu oalele de lapte prins, cu sapele pe umere, cu traista cu mămăligă, linguri și strachini, cu bărdăcile cu apă bună de băut, din sat, căci apa de pe malul iazului mirosea a bahnă.

Ne-am fugărit și ne-am tăvălit prin luțerna de la Urieș. Legenda spune că aici ar fi fost îngropat de demult un om uriaș care putea lua în brațe un car încărcat cu porumb, cu fîn ori cu snopi de grîu, cu boi și cai cu tot. Pe oamenii noștri de astăzi îi putea strivi în picioare ca pe niște furnici... Lua plugul cu boi de pe brazdă și-l ținea în palmă, mirîndu-se ce drăcovenie mai este și asta.

La Urieș veneam cu tata-bătrîn ori cu Toadere, la cosit luțernă. Tata-bătrîn îmi făcuse și mie o coasă mică și luam brazda înainte, iar el venea pe urma mea și zicea :

— Fîș ! Fîș ! Fîș ! Hai mai iute că te tai !

Coseam de se rupea inima în mine, căci auzeam fîșîitul coasei tatei-bătrîn ori a lui Toadere la călcîile mele. Cînd ajungeam cu brazda pe movilă, tata-bătrîn se oprea, scotea cutea din teaca pe care o ținea în cureaua de la brîu și începea să-și ascută coasa, pe-o parte și pe alta, cu limba între dinți, icnind la fiecare mișcare a mîinii. Își înfigea coasa în pămînt, privea și zicea :

— Aici e uriesul îngropat... Unde stăm noi, e pîntecele ; în partea dinspre iaz, îi capul ; iar în partea din

gios, îs chicioarele... Arătanie și lighioană de om ca urieșul nu s-a mai pomenit de cînd îi lumea și pămîntul... Nu dovedești să-i ari mormîntul nici cu zece pluguri...

În sat se știa că în mormîntul urieșului au săpat oamenii și au găsit o măsea care cîntărea trei kilograme.

Venea amiaza. Domnul Feticu ne chema la mîncare. Nu așteptam să ne cheme de două ori. Domnul Feticu nu mai dovedea de turnat sărbușca în strachina din care mîncam cu toții. Eu mai păstram obiceiul de-a merge cu lingura de-acasă, dar n-o mai țineam în tureatca colțunilor, căci eram desculț, ci în cingătoarea de la brîu.

Se băteau porcii la gura noastră, iar sorbiturile aduceau a cîntec de broaște din gîrlă. Sărbușca se mînca repede, cît ai bate din palme, numai chișleagul borșit la soare, cald și amar, din cauza pelinului pe care îl mîncau vacile din iarbă, îl înghițeam cu noduri și sughițuri.

Domnul Feticu ne îndemna, stînd cu oala în mînă :

— Hai ! Să nu le mai ducem acasă deseară, mîncați, avem treabă de făcut și dacă nu vă hrăniți cum trebuie, nu puteți munci cum se cuvine.

Gîndul nostru era tot la urieșul din legendă. Colindam prin luțernă, pe malul iazului, la iezetură. Ne scăldam și ne întorceam iar la plivit ori la prășit. Ne întorceam și cu poftă de vorbă și de muncă, pentru că zburdasem ca „mînjii popii", cum ne zicea domnul Feticu, strigîndu-ne și făcîndu-ne din mînă cînd trecea de amiază. Tot „mînzul popii" mă poreclise și mama de cînd umblam cu popa de Crăciun și Bobotează, repezindu-ne după popă în case și luînd colaci, vărzarele și găluștele cu crupe, care blesteau în oloi de floarea-soarelui. Oamenii nu ne ocărau de rușinea popii, dar multe se zicea că se fură noaptea de prin ogrăzile gospodarilor de către hoșmălăii cei mari, căci noi ne aciuam pe cuptor și în locul nostru se strîngeau în jurul popii pîrlacii, care „făceau rost" de un clopot, de o talangă, de un căpăstru de pe cal, de un ham, de un

resteu, de saci, de porc afumat, de lînă și de piei de căciuli. Din cauza asta mama mă bătea să nu mă duc „cu răii", iar cînd îmi zicea „mînzul popii", nu era cu ce mă lăuda.

Ne înșiruiam pe ogor și ziua trecea ca te miri ce.

— A lui Untură spune că sînt măsele de trei chile, domnu' profesor, făcea a lui Leuștean.

— Legenda spune că aici este mormîntul unui urieș, începea domnu Feticu. Legenda are la începuturile ei o picătură de adevăr... Cu milioane de ani în urmă au trăit vietăți uriașe pe aici, care se numeau mamuți. E adevărat, o măsea de mamut cîntărește pînă la trei kilograme. Trebuie să fi fost măsea de mamut...

— Pot fi animale așa de mari ? întreba a lui Muscalu.

— Sînt chiar și în zilele noastre, răspundea profesorul. N-ați învățat despre balene ? Cît cîntărește o balenă ?

— Pînă la o sută cinzeci de mii de kilograme, răspundea alt elev.

— Cîte vagoane ar face, dacă un vagon are zece tone ? întreba profesorul.

— Un tren cu cinsprezece vagoane ar trebui pentru o aseminea balenă, răspundea Leuștean.

— Ogorul nostru ce formă geometrică are ? întreba profesorul. Hai, priviți, măsurați cu ochii distanțele, laturile, că le-ați măsurat destul cu tălpile...

Băieții tăceau. Domnul Feticu ochea și zicea :

— Hai, Muscalu, să te vedem.

— Un pătrat, domnule.

— Să zicem că o latură are cinci sute de metri, îl ajuta domnu Feticu.

— Înmulțim o latură prin ea însăși și aflăm suprafața, răspundea Muscalu.

— Cîți metri pătrați vom avea ? întreba profesorul.

— Două sute cincizeci de mii de metri pătraţi, răspundea Catinca Victoriei Prisăcaru.

— Cîţi metri pătraţi are un hectar ?

— Un hectar are zece mii de metri pătraţi, zicea a lui Plugaru.

— Două sute cincizeci de mii de metri pătraţi cîte hectare fac, Untură ? întreba profesorul.

— Douăzeci şi cinci de hectare, răspundea altul.

— Cum ai socotit ?

— Am împărţit la zece mii, am tăiat patru nule de la două sute cincizeci de mii, răspundea elevul.

— Sînt aici douăzeci şi cinci de hectare ? întreba domnu Feticu.

Noi ne uitam şi ziceam :

— Nu sînt, domnule. Nu sînt nici cinci.

— Cu douăzeci şi cinci de hectare nu s-a împropietărit decît domnul Turcu, preşedintele reformei agrare de la noi din sat, vorbea domnul profesor ca pentru el.

Tăcea puţin domnul Feticu şi vorbea iar :

— Cine-mparte, parte-şi face ! Cine poaţe oase roade, cine nu, nici carne moale ! La dînsul banii şi pămîntul fac pui...

— O făcut la Bulhac trizeci de hectare, zicea a lui Untură.

— Tatii i-o luat o sută de lei la mie camătă pe lună, se destăinuia Muscalu.

În popasurile de amiază făceam lecţiile cele mai frumoase.Cînd ne duceam la scăldat, pierdeam multe lucruri pe care le-am fi învăţat de la domnul Feticu. El nu ne oprea. Eram copii şi ne lăsa şi timp de zburdălnicii. Lecţiile le făceam în micile popasuri de ogor sau chiar muncind.

Vorbeam despre domnitori, despre răscoala lui Horia, Cloşca şi Crişan. Ne întrebam şi răspundeam noi în de noi.

— Capitala Elveţiei ?
— Berna.
— Capitala Belgiei ?
— Bruxelles.
— Capitala Olandei ?
— Haga.
— Finlanda ?
— Helsingfors.
— Fluviul cel mai mare din Rusia ?
— Volga.
— Muntele cel mai mare din lume ?
— Himalaia.
— De unde izvorăşte Nilul ?
— Lacul Victoria.

Ne întorceam cîntînd acasă :

Plecat-au nouă din Vaslui
Şi cu sergentul zece
Şi nu era, zău ! nimănui
În piept inima rece...

4

Nu aveam nici o nădejde că voi merge mai departe la învăţătură, după absolvirea şcolii primare.

Tata-bătrîn era pe moarte. Veniseră ginerii, fetele. Pîndeau cheiele de la dulapul cu bani, pe care le ţinea bolnavul sub perna zăcerii. Într-o zi i-au dispărut cheiele de sub cap.

— Babă ! Babă ! a strigat el pe Vătăjiţa, ţiitoarea pe care o avea de treizeci de ani.

Baba a venit gîfîind de afară.

— Ce-i, omule ? Iacă-mă !

— Unde-s cheiele de sub cap ? Cine mi le-a furat ?

Vătăjița l-a ajutat să meargă pînă la dulapul de lîngă ușă.

Dulapul era descuiat. Tata-bătrîn a strigat de s-a cutremurat casa:

— Banii ! Banii ! Unde-s bani, babă ? Că numai tu știai de dînșii... Hoții sînt în casă... De hoțul de casă nu te poți păzi... Optzeci de mii de lei... Am vîndut oi, producte, brînză, miei, cai... Un teanc era aici și altul dincoace...

Tata-bătrîn făcea semne cu mîna prin văzduh, de parcă ar fi văzut teancurile de bani :

— Un teanc din vînzarea rachiului... În pivniță o intrat hoții ? Spune, babo ! O viață ai trăit cu mine, dar m-ai urît și m-ai furat... M-ai vîndut cînd am fost sănătos, mă vinzi și cînd sînt pe moarte...

Cei doi gineri, moșu' Miron și moșu' Neculai, se încăieraseră în crîșmă și se tăiau cu topoarele, căci fiecare voia să stea după tejghea, în locul tatii-bătrîn. Mătușa Natalița, nevasta lui moșu' Neculai, se păruia cu țața Saveta, nevasta lui moșu' Miron. Moșu' Miron se alesese cu mîna tăiată și curgea sînge ca dintr-un porc tăiat de Crăciun. Barda lui moșu' Neculai era plină de sînge. Cînd au auzit strigînd pe tata-bătrîn, au încetat să se mai bată. Moșu' Miron s-a stropșit la nevastă :

— Du-te și vezi dacă n-a pierit tat-tu ! De două săptămîni își dă sufletul în fiecare zi... De-ar pieri odată !

— Vrei să fugi, după ce ai furat banii ? i-a spus moșu' Neculai. Dar nu pleci viu pînă nu ne dai parte !

Tata-bătrîn le-a întrebat, pe rînd, pe amîndouă fetele :

— Tu ai furat cheiele, Savetă ?

— Să-mi crape ochii din cap dacă știu, tătuță...

Vătăjița o privea pe țața Saveta și-și făcea cruce. A vrut să vorbească, dar țața Saveta i-a făcut semn și i-a șoptit :

— Mai bine ți-ai mușca limba din gură decît să te împingă păcatul...

Bolnavul și-a întrebat pe-a doua fiică :

— Tu ai furat, Nataliță ?

— Să mă înțăpenească Dumnezeu pe loc, dacă știu de chei, tată...

— Afară ! Afară ! a strigat tata-bătrîn. Ieșiți afară ! Că n-am aer... N-am...

Tata-bătrîn a închis ochii.

Mătușa Natalița și țața Saveta îl priveau, atente. A deschis ușa moșu' Miron. L-am auzit :

— Bine c-a murit.

Fetele și ginerii au început iar să se certe de la avere, în tindă.

Eu m-am lipit de sobă și nici nu icneam. Tata-bătrîn nu murise. Își mișca buzele, mîinile... A deschis ochii și m-a văzut. Mi-a făcut semn să mă apropii. A încercat să mă prindă de jacheța de suman, dar n-a putut să-și ridice mîna. Părea mai istovit, mai îmbătrînit de cum era. I se rumenise obrazul uscat și galben pînă atunci.

Fetele au intrat cu lumînări și chibrituri în mînă. Vedeau că i se apropia ceasul din urmă bătrînului bolnav.

Au intrat și cei doi gineri. Moșu' Miron se uita tare mirat și se vedea că se întreba : „Cum, n-a pierit ?"

— Pentru cine am adunat eu avere ? începuse parcă să aiureze tata-bătrîn.

Moșu' Miron și moșu' Neculai s-au dat înapoi și au ieșit pe ușă ca doi hoți. Cînd a zăngănit clanța, tata-bătrîn a deschis ochii. Începu iar să vorbească :

— ...vipere, nu copii...

Mătușa Nataliţa şi ţaţa Saveta au început a plînge, aprinzînd lumînarea pregătită să i-o pună în mînă tatei-bătrîn, în clipa cînd moare.

Tata-bătrîn a strigat :

— Nataliţă ! Savetă !

— Aici sîntem; tătuţă ! au răspuns ele.

— S-aveţi grijă de dînşii, făcu semn cu privirea către mine tata-bătrîn. Îs orfani de război, căţelelor... Mai bine mureau ginerii în război şi îmi veneau feciorii... Hei ! hei ! dacă îmi trăiau feciorii nu era rîs la casa mea în clipa cînd mor.

Din crîşmă se auzea ceartă, trînteală. Fetele au uitat de tata-bătrîn şi au alergat să vadă ce s-a întîmplat.

Tata-bătrîn mi-a făcut semn să mă plec. I-am luat mîna şi i-am sărutat-o. El a îngînat :

— Cîrlănaşul tatii-bătrîn, cîrlănaş.

Mătuşa Nataliţa şi ţaţa Saveta îşi strigau cuvinte de ocară una alteia :

— Eşti o hoaţă !

— Eşti o stricată !

— Săriţi ! Hoţii ! Mă omoară putoarea...

Îşi puseseră din nou una alteia mîinile în păr şi strigau cît le ţinea gura.

Tata-bătrîn nu auzea nimic. Zîmbea cu ochii închişi. Era fericit, totuşi, că la căpătîiul său îi veniseră fetele, ginerii.

Eu eram speriat şi stăteam cu urechile ciulite ca un iepure. Tata-bătrîn a deschis ochii. A întrebat :

— Ce se întîmplă afară ? Spune !

— Nimic, tată-bătrîn...

— Hoţii... hoţii... pentru cine am strîns eu avere...

Tata-bătrîn a murit. Cînd am fugit afară să dau de veste, Natalița și țața Saveta o trăgeau de cozi pe mama și strigau cît le lua gura :

— Tu ești o străină ! N-ai ce căuta la noi ! Nu ai parte la averea noastră !

— Lăsați-mă, cățelelor ! striga mama. N-am venit după averea voastră, am venit să-mi iau băiatul acasă !

M-am repezit după fusta mamei.

Țăranii se adunaseră în drum ca la nuntă și ca la crîșmă. Rîdeau, își dădeau coate și plecau scuipînd printre dinți.

Pe Toadere l-au alungat moștenitorii cei hapsîni ca pe un cîine care se pripășise în ograda tatii-bătrîn. L-au bătut și nu i-au dat nimic.

5

Examenul de sfîrșit de an se ținea la Vlăsinești, în fața unei comisii, la care lua parte și un revizor sau un inspector școlar.

În dimineața aceea am venit la școală cu flori și coroane de sînziene și ruji de cîmp.

Am trecut puntea de peste Bașeu, prin Bozieni, căci era mai de-a dreptul, prin fața casei mătușii Natalița. Domnul Feticu ne dădea sfaturi pentru examen :

— Să fiți calmi, copii, cînd vă vine rîndul. Cei din comisia de examinare nu mănîncă oameni. Să fiți atenți. Să vă gîndiți înainte de a scrie și a da răspunsul, dar să nu vă gîndiți zece ceasuri. Îmi pun toată nădejdea în voi. Să nu facem de rușine satul nostru. Acolo vin școlarii din mai multe sate. Noi nu ieșim primii la ascultare. Să fiți numai ochi, urechi și minte ascuțită...

La examenul din Vlăsinești nu mergeam decît șapte școlari însoțiți de domnul Feticu — al optulea.

Eram, cum ar zice mama :

Curăței,
Spălăței,
Îmbrăcăței...

Leuștean era încins cu un brîu lat, de macat, iar peste brîul de macat era încins cu o curelușă, de care ținea legat cuțitul. Era în izmene și cămașă lungă, pînă la pămînt aproape, cu două canafuri de bumbac la gît și cu flori de prohab și guler. Eu eram desculț, ca cei mai mulți, îmbrăcat cu hainele de șiac. Pe cap aveam o pălăriuță, nu căciulă ca Untură sau Muscalu. Numai Leuștean era încălțat cu botini, iar Plugaru și a lui Carp, veniseră cu opincuțe și pe drum începuseră să le curgă obielele, să li se dezlege nojițele. Ne opream și-i așteptam, iar domnul Feticu le spunea :

— De ce nu v-ați luat și cojoace, nu numai opinci și căciuli ? Vedeți să nu vă cadă brăcinarii cînd vă vine rîndul la ascultat...

Mama rămăsese acasă cu inima rea, că mă duceam la Vlăsinești, în lume străină, de rîs, cu picioarele goale, crăpate și urîte. Prin gînd îmi trecea ce-mi spunea dînsa : „Încălțări n-am avut putere să-ți fac. Îi munci și ți-i face singur, nu mai ești de ținut în brațe".

Mergeam tăcuți. Fiecare se gîndea cum va fi la examen. Ce îl va asculta. „Să nu stai cu capul în traistă", îmi spusese și mama la plecare.

Dar ce a fi, a fi, și ce ne-o fi a trage, om trage.

6

Din comisia de examinare făceau parte și domnii Turcu și Feticu. Cînd l-am văut pe domnul Turcu la

masă, în mijloc încă, mi s-a ridicat părul măciucă și simțeam cum îmi clănțănesc dinții în gură, cum mi se înțepenesc fălcile. Credeam că mă apucaseră frigurile.

M-a scos la tablă.

Domnul Feticu a văzut că tremuram. M-a încurajat cu privirea, făcîndu-mi semn să fiu stăpîn pe mine.

Stăteam cu creta în mînă. Comisia se uita la mine. Îmi tremurau genunchii și mi se zgîlțîiau dinții din gură. „De ce mă privesc ? De ce zîmbesc ? Rîd că sînt desculț... Mi-s picioarele murdare..." M-am înroșit ca un hoț prins la furat. Prins în grădina altuia cu sînul plin. Ca atunci cînd m-a prins bătrînica, bunica mamei.

Simțeam cum îmi curge sudoarea pe obraz. Cînd mă treceau căldurile, cînd mă lua cu frig.

„Să vă păstrați calmul. Cei din comisie nu mănîncă oameni. Să vă gîndiți înainte de a răspunde".

Capul îmi vîjîia. Urechile parcă mi se astupaseră, iar privirile mi se întunecau, ca atunci cînd era eclipsă de soare și priveam prin sticla colorată.

Am prins curaj. Am început să rezolv și să spun judecata problemei. Tabla s-a umplut cu socoteli, de linii, de semnul împărțirii, înmulțirii și scăderii, de numere întregi și numere zecimale, de fracții, de rădăcină pătrată și figuri geometrice.

Pe urmă mi-au pus întrebări la diferite materii. Am răspuns cu sufletul la gură, grăbit să sfîrșesc, să nu se mai uite lumea la mine. În școală se făcuse liniște. Nu se auzea decît glasul meu.

În după-amiaza aceleiași zile a avut loc serbarea de împărțire a premiilor.

Domnul Feticu a fost felicitat de revizor, care i-a spus:

— Te felicit, domnule Feticu, pentru aseminea elev ! Va trebui să urmeze mai departe.

Domnul Feticu mi-a pus coroana de flori pe cap. Muzica și corul cîntau pentru mine cînd mi-au pus coroana :

Mulți ani trăiască !
Mulți ani trăiască !
La mulți ani !

În clipa ceea nu știu ce era în inima mea mai mult : bucurie ? durere ? sau și una și alta ?

CAPITOLUL IV

BUN DE MUNCĂ

1

Mama a venit de la domnul Turcu cu ochii lăcrimați. Și cît de voioasă plecase ! Silabisise cîteva rînduri dintr-o carte de citire și vorbise ieșind pe ușă :

— Încercarea n-are greș...

Mama se afurisise să nu-i mai calce piciorul în ograda domnului Turcu de cînd mă bătuse și ne muta cu pămîntul din loc în loc, ca țiganul cu șatra.

Domnul Turcu a fost de față cînd mi s-a pus pe cap coroana de flori, cînd au cîntat corul și muzica și cînd l-a felicitat un bărbos pe domnul Feticu. Are să-i spună mamei așa : „Cumătră, ai un băiat cu tragere de inimă la învățătură și eu am să mă străduiesc să-l dăm la o școală

mare din oraș. Te înțeleg, căci și eu am învățat greu, m-am ridicat din mijlocul țăranilor săraci." Gîndindu-mă că voi învăța și eu la o școală mai mare, că domnul Turcu va fi binefăcătorul meu, începusem să fluier și să cînt de bucurie, încît o soră de-a mea nu știa ce m-a apucat și a zis :

— Cînd te zduhuie, mult te ține ?

— O zi și mai bine pîn' te-apucă și pe tine, i-am răspuns, punînd capăt veseliei.

În cuhne mai miroase a săpun de calup și a busuioc. Mama se spălase pe mîini și pe obraz, apoi frecase în palme cîteva belde de busuioc și se netezise pe obraz, pe haine.

Am ieșit afară și am privit pe drum. Mama coborîse dîmbul din fața casei tatei-bătrîn și nu se mai vedea. Din dreptul casei Jităriței, mama începuse să-și țeasă în minte ce avea să-i spună domnului Turcu. Mergea pe drum și vorbea cu ea însăși : „Cumătre, am să-i spun, am venit la mata ca la cel mai apropiat neam. Sînt vădană și n-am la cine mă duce. Carte n-am învățat să-mi luminez mintea cea proastă de femeie neștiutoare, dar gîndesc că poate învăța la o școală secundară și băietul meu, ca și băieții și fetele matale. Haracan de mine ! Dacă se supără că-i zic cumetre ? Nu ! Am să-i spun așă : cucoane Ionică ! Am venit la mata, căci și mata ești din țărani. Și cum ai avut dragoste de carte mata, are și băiatul meu. Că mă tem să nu-și ieie lumea în cap și aistă și să se ducă după celălalt, după frate-su. Că-i mic, saracu, unde să se ducă de capul lui ? Dacă s-o duce singur, cine știe unde i-or străluci ochii și eu nimica n-oi ști unde-i și ce face... Ajută-mă să-l scot la mal într-o parte... Fără un sfat, fără o îndrumare, ar putea să se facă un rău, un pungaș, ca atîția hăldăi din satul nostru."

Convorbirea dintre mama și domnul Turcu n-a durat mult. După ce i-a sărutat mîna, lui și cucoanei Margareta, mama a tresărit cînd l-a auzit :

— Ce vînt te aduce pe la noi, cumătră ?

— Greutățile, cumătre, începu mama, dar domnul Turcu încruntă sprîncenele, fața i se aspri, cucoana Margareta tuși în sec, iar mama se roși ca racul și zise din nou : greutățile, coane Ionică...

Domnul Turcu s-a înseninat la față, iar cucoana Margareta i-a zîmbit.

Cucoana Margareta era o femeie grasă și bolnăvicioasă. Lua și doctoriile și leacurile babelor și zicea mereu : „Cu ajutorul lui Dumnezeu, mă însănătoșesc". Așa a zis pînă în ziua în care a murit...

— Cine n-are greutăți, cumătră ? a vorbit domnul Turcu. Eu nu-mi văd capul de greutăți : cînd la moșioară, cînd la moară, cînd la curte, cînd... Muncesc pînă cad în bot. Fiecare este dator să muncească, că de asta am luptat pe front și am jertfit atîtea vieți.

— Fiecare cu greutățile lui, zise mama. Eu cu ale mele, mata cu ale matale... Unul are greutate că nu are cu ce ara pămîntul, altul că n-are cu ce astupa gura copiilor, că n-are cu ce-i îmbrăca...

— Cumătră, statul nu era dator să dea țăranilor și pluguri și cîte o pereche de boi ori de cai. Statul a dat și dă încă pămînt. Fiecare să muncească, să aibă cu ce hrăni și îmbrăca copchiii.

Mama începu să ajute la curățatul trandafirilor de dulceață, căci cucoanei Margareta nu-i plăcea ca ea să muncească și țăranca s-o privească.

— Nu mă așteptam să am un fin atît de... zise domnul Turcu fără să mai sfîrșească ce avea de spus. Le-am vorbit celor din comisia de examinare că eu l-am botezat, că eu i-am fost nașu'.

Mama își zicea în gînd : „L-ai botezat, arde-te-ar focul ! L-ai botezat de două ori : o dată la popa în cristelniță și o dată cînd l-ai călcat în picioare și l-ai calicit,

făcîndu-l bleaşcă de sînge. Cine nu-şi găseşte naşu cu tine ?"

Aducerea vorbei despre mine era tocmai ce dorise mama, căci vorbele domnului Turcu îi dăduseră iar curaj.

— Pentru afurisitul de băiat am venit la mata, cucoane Ionică, îngînă mama cu faţa luminată.

— Da, da, zise domnul Turcu şi tresări, ca şi cum şi-ar fi adus aminte de o mare nenorocire. Ştiu, cumătră, dar nu am vreme astăzi să stăm de vorbă, că mi-am adus aminte că mă aşteaptă nişte oameni la cancelarie... Mai vii pe la mine, că băiatul nu-i moşneag şi poate să mai aştepte un an, doi... Dar spune-i cucoanei Margareta pînă ce sfîrşiţi de curăţat trandafirii... Pe mine nu mă aştepta... S-ar putea să mă întorc îndată, s-ar putea să nu mă întorc...

Domnul Turcu a plecat, iar mama a rămas cu vorba în gură.

Mama îşi reveni abia cînd auzi pe cucoana Margareta :

— Ce vrei să-ţi faci băietul, cumătră ?

— Ştiu şi eu...

— Doctor ? Inginer ? Advocat ? Judecător ? General ?

În glasul cucoanei Margareta era ceva de batjocură, iar mama îi pricepu gîndul şi zise :

— Ce-a vrea Dumnezeu, aceea s-a face, cucoană Margareta.

Mama se înţepă într-un spin de trandafir şi începu să-şi sugă sîngele care curgea din deget.

— Vra să zică nu ştii ce vrei să-l faci ? iscodi mai departe cucoana Margareta.

— S-a face ce a vrea şi ce a putea el, răspunse mama, sătulă de atîta vorbărie goală.

Dar cucoana Margareta sări la mama ca o viespe care îşi înfige acul veninos :

— Plugăria nu-i bună, cumătră ?

Mama se silea să-şi păstreze cumpătul şi pricepea unde bate cucoana Margareta. Răspunse :

— Îi bună plugăria, cum să nu fie bună... Doar din plugărie trăim... N-am vorbă de hulă împotrivă... Mata şi cumătru doar ştiţi...

Cucoana Margareta se încruntă. O măsură pe mama din cap pînă în picioare şi abia se stăpîni să nu zică tare : te-ai obrăznicit, cumătră ! Dar n-a zis tare, ci numai în gînd. Mama i-a priceput mintea şi repede a îngînat :

— Mata şi cuconu Ionică ştiţi mai bine decît mine cum se face plugăria... Cînd n-ai vita şi plugul tău, îi ca şi cum n-ai avea o mînă sau un picior. Să te ferească Dumnezeu s-ajungi să te rogi de acela care are... Că acela care are nu crede aceluia care nu are. Din pricina asta aş vrea să-l port la o şcoală mai departe, după puterile mele... Dacă o avea cap, o ieşi om, dacă nu... Avere n-am să-i dau cînd o creşte.

— Ţi-o dat statul pămînt, zise cucoana Margareta.

— Mi-a dat, nu zic nu, dar cît pămînt am, cucoană Margareta ? Şi cîţi draci la pămîntul ista ? Am dat fetei celei mai mari, cînd s-o măritat, o jumătate de falce... Cîte o jumătate de falce are fiecare. Hai, ei s-or zămorî cum s-or zămorî, dar copchiii lor de unde-or mai avea pămînt ?

— Hei, lasă cumătră, nu te mai gîndi cum or trăi nepoţii. Să ne gîndim cum să trăim noi întîi. Ei s-or descurca şi singuri, cum ne-am descurcat şi noi !

— Cum să nu mă gîndesc, cînd fata mea cea mare o şi trîntit unul şi o şi început a se frăsui că nu ştie la ce l-o făcut. Cînd are unul în braţe şi altul în burtă, are şi de ce se frăsui. Că dacă o trînti şapte ca şi mine... să te ţii ! Numai eu ştiu cum m-o ţinut băierile pe mine. Şi am avut oleacă de pămînt...

— Meseria nu-i bună, cumătră ? Hai, ce ai de zis ? Toţi ţăranii se îngrămădesc la carte. Carte ! Carte ! Ar

de-o-ar focul de carte ! Dacă o ajuns să meargă prin licee și păduchioșii din sate, care nu și-o mai scos căciula de pe cap de cînd i-o făcut mă-sa !...

Mama n-a mai putut răspunde. I s-a pus parcă un nod în gît. S-a ridicat, a sărutat mîna cucoanei Margareta și a ieșit cu ochii înceţoșaţi.

Pe cerdac la domnul Turcu se ridicase un cocoș și cînta de zor.

2

Semănam orzul și porumbul ca un om mare. Mama îmi zicea adesea :

— Să-ţi iasă gărgăunii din cap ! S-a sfîrșit cu învăţătura ta de carte. Rămîi la coada oii, la coada vacii !

Nu-mi vedeam capul de treabă : arat, semănat, prășit, adunat și cărat, cosit și secerat.

Dăduse o ploicică și eu stăteam sub un pom și băteam coasa, pregătindu-mă să merg la cosit iarba de pe malul Bodesei. A venit lița Domnica, vecina noastră de peste drum, și mă privea cu mîinile în șolduri, rîzînd batjocoritor, căci vedea că nu pot bate coasa pe batcă. Îmi luă coasa din mîini, o cercetă și zise :

— Bună secere mai faci, n-am ce zice...

— Oricum aș bate cu ciocanul, tot se fac zimţi...

— Parcă nu sînt femei care fac lătunoi la ţesut...

Începu cîntecul lătunoilor :

Pe sulul de dinapoi,
O sută de lătunoi ;
Pe sulul de dinainte
Dracul să-i mai ţie minte...

Liţa Domnica mi-a dat coasa și mi-a spus :

— Bate-o-n gură, nu lua mult, nu te îneca... Ţine ciocanul uşor în mînă şi nu lovi ca pe nicovală... Nu eşti la fierărie... Nu ai răbdare. Cine nu are răbdare să bată coasa, n-are răbdare nici să trăiască cu nevasta...

Devenisem şi mai neîndemînatic de cînd ştiam că mă priveşte cineva.

— Ira ! făcu liţa Domnica şi mă apucă de umăr. Ia scoală să-ţi arăt eu cum se bate coasa !

Stăteam în picioare şi priveam cum bate coasa liţa Domnica. O bătea mai dihai ca un bărbat. Ea nu ştia să bată numai coasa, ci chiar să meargă călare, să înjuge boii, să bată popuşoii cu îmblăciul şi să umble cu cotigarul în toate părţile. Nevoia o învăţase de toate. Bărbatul îi plecase pe front. Cine era să-i are, să-i semene, să-i cosească şi să-i strîngă pîinea ? Se scula cu noaptea-n cap şi se ducea la plug. Hartoia plugul, la capătul ogorului, dintr-o aruncătură. Singură a continuat să muncească şi după ce i s-a întors bărbatul din război. Venise beteag şi nu putea face muncile grele. A gogit pe picioare cît a gogit şi pe urmă s-a prăpădit. Văduva rămăsese cu fata, dar şi fata se betegise de ridicături şi avea năduşeli în piept. Îi ieşise pe trup nişte bube care obrinteau cînd umbla prin ger la adăpat vitele, la adus apă de la fîntînă. O zi stătea afară şi zece pe cuptor. S-a topit şi fata şi s-a dus de parcă nici n-ar mai fi fost.

Liţa Domnica s-a ridicat de jos şi m-a întrebat, după ce sfîrşise de bătut coasa :

— Te pomeneşti că nu ştii nici s-o pui pe cosie, nici să baţi o pană în brăţară !

3

Plîngea inima în mama cînd mă vedea păzind oile şi vacile lui moşu' Haralamb, dascălul din sat, oile mătuşii Anica, cumetrei Victoria, liţei Domnica. Zicea :

— Cînd paşti numai oile tale şi ale neamurilor, hai, treacă-meargă, dar cînd te văd luînd oile megieşilor, mă înăbuş. Of ! of ! măi băiete, mai bine ai fi murit cînd erai mititel, că mai bine era !

— Ori cu oile şi vitele străinilor, ori cu ale neamurilor, tot cioban şi tot văcar se numeşte că eşti, răspundeam eu, punînd paie peste foc.

— Cine te pune să faci asta, dragul mamii ?

— Se rup opincile, mamă, se rupe cămaşa, izmana. Cine să mi le facă ? Dacă nu curge, picură. Crezi mata că pe deal se uită careva la urechile oilor să le vadă semnele şi ale cui sînt ? Le vede careva potricalele şi retezăturile ?

— Cum mă faci tu de rîs şi de ocară în sat, dragul mamii ! Că înainte, n-am fost lipiţi pămîntului şi dacă trăia tată-tu, numai în huzur am fi dus-o şi în bogăţie.

— Huzurul nu ştiu cum o fi, mamă, dar sărăcia ştiu că ne-a apucat de după cap şi nu ne mai dă drumul. Tare aş avea plăcere s-o duc şi s-o îngrop încotrova şi să nu mai iasă afară pe faţa pămîntului.

Se desprimăvărase. Cîmpul era verde. Începuseră a înflori pomii. Zgărzile şi canafurile de la gîtul mieilor le atîrnam prin crengile zarzărilor şi vişinilor care înfloreau.

Începuseră a ieşi cărăbuşii. Copiii alergau prin sat cu moriştile de cărăbuşi în mînă.

Am umblat cu oile vreo două, trei săptămîni, cărînd miei fătaţi pe cîmp în spate, aplecîndu-i să sugă şi mulgînd mînzările cu ugerile bolohonite.

Stăteam în vreo gîrlă, la adăpost de vînt, şi citeam în gura mare :

„— Codrule, codruţule,
Ce mai faci drăguţule,
Că de cînd nu ne-am văzut
Multă vreme a trecut

Şi de cînd m-am depărtat
Multă lume am umblat.
— Ia, eu fac ce fac de mult,
Iarna viscolul ascult...“

În vara aceea a plouat cu ruperi de nori. Ploaia a ţinut zile şi nopţi, neîncetat, de parcă se „spărsese cerul“, cum ziceau oâmenii. Ogoarele erau spălate de semănături. Apele năvăleau pe valea Başeului, pe valea Bodesei, aducînd bordeie, acoperişuri, lemne, cai şi oi, porci şi viţei, mînji şi cîini, puhoaiele luînd şi nimicind tot ce întîlneau în cale.

Huitul şuvoaielor te îngrozea. De pe dealul de peste Başeu se rostogoleau vălătuci de pămînt, hlei şi humă.

Şesul era plin cu apă. Oamenii ieşeau la prins peşte. Se duceau cu voloacele, crîsnicile şi ietrele. Mulţi copii se duceau la prins şarani cu coşurile de nuiele şi ciururile de ciuruit grîul şi orzoaica.

Cerul era acoperit şi oamenii se închinau la icoane, rugîndu-se lui Dumnezeu să se arate soarele. Noi nu mai dovedeam de săpat şanţuri prin ogradă, căci năvăleau apele din grădină, de pe ogoarele oamenilor.

La biserică se trăgeau clopotele ca-n vreme de primejdie, zi şi noapte.

Mama deschidea uşa la cuhne şi mă trimitea să înfig barda în pămînt, căci zicea că va înceta potopul, mînînd căderea de nori în altă parte...

4

Fratele meu Costică plecase în lume să-şi încerce norocul. Trimisese o scrisoare prin care ne da de veste că-i la şcoala de dăscălie din Botoşani. Mă hotărîsem să strîng ceva parale şi să plec de acasă. Să iau urma lui Costică. M-am tocmit cu ziua la moşu Neculai din Bozieni, la mă-

tușa Anica la treierat, la moșu' Haralamb la adunat și la cărat orzul și grîul, la cumătra Victoria și la lița Domnica.

Mătușa Natalița și moșu Neculai au venit să mă tocmească la munca cîmpului.

— La noi, spunea mătușa Natalița, ți-a fi bine. Îi dormi și-i mînca cît ți-a trebui și ți-om da și cîte douăzeci și cinci de franci pe zi. Ți-om da și treizeci, dar prea s-aprochie de ziua de lucru a oamenilor în putere...

— Da' ce mîncare mi-i da ? am întrebat-o.

— La nepoți nu pot da decît mîncare bună, răspunse mătușa Natalița. La prășit nu umbli decît cu omu' meu, nu mai nămesc și pe alții.

Mama m-ar fi dat c-un gînd și cu zece nu m-ar fi lăsat.

— Îl lăs, cumnată, zicea mama, dar să nu se mai afle prin sat că...

— Doamne ! cumnată, hăi ! cum îți închipui c-am să-mi fac nepotul de rușine prin sate, să-l poarte cumătrele din gură în gură ! Da, sîngele apă nu se face...

— Așă-i, cumnată, așă-i, întărea mama spusele mătușii Natalița. Dacă n-am avut noroc pe lume...

— Tătuța, zicea mătușa Natalița, o lăsat cu limbă de moarte să ne grijim de băieți, că tare mult i-o iubit, și, dacă-ar fi trăit, altă făină s-ar fi măcinat... L-aș lua pe băiat, numai să aibă tihnă sufletul tătuții pi ceialaltă lume...

La moșu Neculai și mătușa Natalița din Bozieni m-am dus seara, cum ne-am înțeles. Mama nu voia să mă vadă lumea din sat și să mă întrebe unde merg și ce fac, iar eu, luîndu-mă gura pe dinainte, să mă apuc și să mă întind la vorbă și să le trîmbițez că m-am tocmit cu ziua la neamurile mele.

Pînă în fundul Bodesei mergeam cu șarabana. Porneam în zori de zi, să ne apuce răsăritul pe ogor, să nu treacă vremea cu drumul.

Era vremea prăşitului de-al doilea. Popuşoii erau destul de mari, pe unele locuri eu nici nu mă vedeam dintre ei. Îmi suflecam izmenele pînă la genunchi, căci mă umpleam de rouă şi noroi. Cînd dădea soarele, te înăbuşeai de căldură pe ogor. Nu venea nici o adiere de vînt de nicăieri, căci eram în vale, la dos.

Moşu' Neculai mă lăsa la prăşit cu postata în urmă şi zicea mereu, îndemnîndu-mă :

Hai, Truţă,
Pui de mîţă,
Dă-te gios
De pe cotruţă...

Moşu' Neculai începea să scapere, după ce îşi umplea luleaua cu tutun puturos.

Aşteptam să vină amiaza, căci moşu' Neculai mă trimitea la adăpat caii, la apă de băut, iar eu mai puteam trage cîte o scăldătoare la o iezetură ruptă de pe Bodeasa, unde mai rămăsese un ochi de apă cu o mică bulboană, plină de broaşte şi lipitori.

Moşu' Neculai făcea umbră la căruţă cu un ţol pe care usca grîul de măcinat, mai punea pe draghini copchileţii de popuşoi pe care îi rupeam şi-i duceam seara la vacă.

Ne aşezam la mîncare, frecîndu-mi mîinile de pămînt şi verdeaţă.

Săpam uneori cîte o groapă în pămînt pentru a mă culca în ţărîna jilavă, răcoroasă.

Fugeam de lîngă moşu' Neculai la popasuri. El mă întreba cu un zîmbet strengăresc :

— Tinereţea fuge de bătrîneţe ?

— Fuge de bătrîneţea care se dihoroseşte...

La amiază mai mult hoinăream decît dormeam. Duceam caii la apă, îi puneam în pripon şi mă lugeam pe

iarba mare, plină de flori de cîmp. Mirosea a cimbru și zînziene. Mă trînteam cu fața în sus și priveam cerul, norii care se cîrduiau și în care închipuirea mea vedea fel de fel de drăcovenii : balauri, care, oameni și animale, livezi și munți. În nori am văzut și chipul uriașului nostru care își avea mormîntul pe malul Bașeului, mort de milioane de ani...

Seara, cînd porneam spre Bozieni, mă culcam în căruța plină cu iarbă și copchileți de popușoi. Pînă ce ajungeam acasă, la Bozieni, adormeam de cele mai multe ori.

Moșu' Neculai deshăma caii, iar mătușa Natalița mă clătina cu mîna și mă trezea :

— Hai la mîncare ! Hai la mîncare ! Mătușa ți-o făcut mămăliguță cu brînză și smîntînă.

— Nu-mi trebuie ! strigam din căruță, cuprins de oboseală, mai bucuros să fiu lăsat să dorm.

Mă dureau mîinile, picioarele. Simțeam că sînt de aluat. Înghițeam de două, trei ori și cădeam lîngă vatră, ca mort. Visam cum mă trezește mătușa Natalița, cum o rugam să mă mai lase puțin pînă se ivesc zorile, pînă se albește cerul spre răsărit... Visam cum mîinile aspre ale mătușii Natalița nu mă dezmierdau, ci mă lovesc, mă pișcă și mă trag.

Mă deșteptam și începeam o nouă zi de muncă.

Deși munceam mai mult decît un om mare, nu puteam pricepe pentru ce mi se plătește mai puțin.

Mi-era ciudă că sînt copil... Prin faptul că eram copil, mi se dădeau mai puțini bani și mi se cereau mai multe ore de muncă. Acest lucru se întîmpla mai ales la pusul pe arie. Oamenii nămiți de moșu' Neculai veneau la răsăritul soarelui și plecau cînd apunea, căci așa se socotea ziua lucrătoare în satele noastre, cum munceau și cordunenii, dar ei erau mai fericiți atunci cînd nu se tocmeau cu ziua, ci cu falcea sau hectarul...

Pînă ce veneau oamenii tocmiți cu ziua, eu și moșu' Neculai sfîrșeam de pus pe arie. Ne sculam la ceasurile două după miezul nopții. Numai bine mă culcam și adormeam, că eram și sculat. Somnul nu-mi era mai mult de patru, cinci ceasuri. Munca pe care o făcea un țăran, tocmit cu patruzeci și cinci de lei pe zi, o făceam și eu : urcam paie pe gireadă și grohoteam, felezuiam, vînturam orzul cu lopata. În plus, eu mînam caii pe arie toată ziua și rămîneam noaptea să strîngem în jurul parului pleava și orzul, să acoperim treierișul, să măturăm aria pentru a doua zi.

Țăranii zileri se așezau jos după fiecare rînd de păiere și fumau, rîdeau, beau cîte un pahar de rachiu, iar mie mi se învîrtea capul, rotindu-mă după cai și strigînd.

Pînă la pusul pe arie la moșu' Neculai, am umblat la cărat orzul și grîul la moșu' Haralamb, care zicea că nu are vlagă și mă punea să-i arunc eu snopii în căruță, la încărcat. După ce i s-a întors argatul, unul Ion, 'nalt, cu obrazul de fată mare și glasul de copil, moșu' Haralamb n-a mai umblat la cărat. Ion pleca și se întorcea la stăpîn cînd îi veneau toanele.

Cîteva zile am muncit împreună. Ion m-a învățat cum se încarcă și nu mă lasa să ridic de jos atîta amar de orzărie, zicînd că mă pot deșela, mă pot speti ori boșorogi. Ion era vesel, nu morocănos și tăcut ca moșu' Haralamb. Semăna, oarecum, cu moșu' Vasile, fratele tatii-bătrîn. Lega de leuci fuceii și lăturașii și îmi așeza primul rînd de snopi la încărcătură. Toată vremea nu-i mai tăcea gura. Îmi spunea *Isprăvile-lui Păcală la popa, Omul milos și șarpele viclean, Pe cînd umbla Dumnezeu și sfîntul Petru pe pămînt* și cîte și mai cîte. Mă întreba :

— Asta o știi ?

— O știu.

— Dar asta ?

— O știu și pe asta !

— Dar pe asta cu Dumnezeu și sfîntul Petru ?

— Și pe asta o știu...

— N-o știi, să vedem...

Îi povesteam cum Dumnezeu și sfîntul Petru s-au dus la nunta unor oamnei bogați în straie de cerșetori și nu au fost primiți, nu li s-a dat nici o cinstire, alungîndu-i de la poarta lor, iar cînd s-au întors îmbrăcați cu veșminte strălucitoare, ca niște crai și împărați, au fost așezați în capul mesei, li s-au dat toată cinstirea și respectul. Nuntașii erau tare intrigați de faptul că străinii, în loc să bea vinul, îl turnau pe veșminte. Nunul cel mare și-a luat inima în dinți și a întrebat de ce fac acest lucru, iar sfîntul Petru se zice c-ar fi spus :

— Cînd am venit în haine ponosite nu ne-ați primit, bogaților, ci ne-ați izgonit de la poarta voastră, iar acum ne cinstiți, dar nu pe noi ne cinstiți, ci hainele noastre, De aceea turnăm vinul pe veșminte, că lor li se cuvine toată cinstea, nu nouă.

Dacă îl întrebam pe Ion de ce este frig în luna martie, el răspundea ca din carte :

— Martie n-ar fi lovit cu bîta dacă n-ar fi împrumutat două zile de la februarie.

— Cîți coți de pînză ai țesut ? întreba pe cîte o fată.

Fata îi răspundea :

— Am țesut destul, bădie Ioane.

Ion rîdea și zicea :

— He ! Fata mea a țesut mai mult.

— Care față ? N-ai fată, nu ești nici însurat...

— Am o fată pe care o știi și o vezi, dar nu știu dacă-i poți nimeri numele... Pînza pe care o țese fata mea acoperă pămîntul, dar nu acopere marea... Îi albă la față fata mea și pe cine-l strînge-n brațe, îl îngheață, nu-l încălzește.

Mă munceam și eu să ghicesc, dar nu știam. În cele din urmă tot Ion spunea rîzînd, cum se numește fata lui :

— Iarna se numește fata mea. Îi albă și rece.

Ion se purta curat, îngrijit și nu avea păduchi. Cînd vedea pe unul cu păduchi, îmi spunea :

— A intrat în rîndul oamenilor mari și păduchiosul ista. Va muri mîncat de păduchi cum a murit și Irod !

Arunca snopii de grîu în căruță și zicea cîte o oraţie de nuntă, învățată din cărți ori de pe unde umblase și slujise :

Ascultați, ascultați,
Dumneavoastră, cinstiți nuntași,
Și dumneavoastră împrejurași,
Că noi acestor părinți ne-om ruga
Și dumnealor pre fii i-or ierta.
Dumneavoastră, cinstiți părinți,
Care sînteți rînduiți,
Ca și pomii cei rodiți
Ce-și fac roadă
Din ramurile lor
Și din răcoare
Rădăcinile lor.
Căutați spre fii dumneavoastră,
Care au îngenunchiat,
Și vă milostiviți
Cu duhul blîndeţelor să-i iertați,
Și să-i binecuvîntați
Că nu sînt fii să trăiască
Și părinților să nu greșească ;
Că și părinții mult se năcăjesc
Pînă pe fiii lor îi cresc
Și de toate îi feresc.

Discuţia dintre potcovar și nevasta lui stîrnea, la clăci, cel mai mare haz. Era știut, cînd venea Ion, lumea se pregătea de rîs, de petrecut.

— Ce faci cu cuiele și potcoavele, omule ?
— Le vînd.
— Dar cu banii ce faci ?
— Cumpăr găini.
— Dar cu găinele ce faci ?
— Le las să facă ouă.
— Și cu oule ce faci ?
— Le pun sub cloșcă și scot pui.
— Dar cu puii ce faci ?
— Îi vînd și cumpăr o scroafă.
— Și cu scroafa ce faci ?
— O duc la vier și-mi fată purcei.
— Și cu purceii ce faci ?
— Îi vînd și cumpăr o turmă de oi, mă las de foi și de ciocan și devin bogat.
— Dar cine are să pască oile ?
— Tu.
— Eu nu le pasc.
— Ba ai să le paști !
— Ba nu !
— Ba ai să le paști !
— Nu le pasc !
— Paște-le, fă !
— Nu le pasc !
— Nu le paști ?
— Nu !

Potcovarul, scos din fire, izbi cu ciocanul în capul nevestei, care trăgea la foi, zicînd :

— Na ! Satură-te, dacă n-ai vrut să le paști !

Ion sfîrșea una și începea alta. Lumea îl ruga să cînte *Balada lui Radu*. Toți tăceau și ascultau. Ion povestea mai mult decît cînta.

Ion știa povestea cu mătușa Eva, la care s-o dus sfîntul soare s-o ceară de nevastă pe sora sa, Ileana Cosînzeana, zîna florilor :

Foaie verde de cicoare,
În prunduț de mare
Iată că-mi răsare
Puternicul soare,
Dar el nu-mi răsare,
Ci vrea să se-nsoare ;
Că mi-a tot umblat
Lumea-n lung și lat,
Țara Românească
Și Moldovinească
În lungiș,
În curmeziș,
De nouă ori,
Pe nouă cai,
Pe patru i-a ciumpăvit,
Pe cinci i-a omorît...

Ion se oprea și povestea cum pe vremea aceea soarele înconjura pămîntul, nu pămîntul alerga în jurul soarelui.

— Știți unde și-a găsit soție sfîntul soare ? întreba Ion.

— Unde ? întrebau mai mulți deodată.

— La noi în țară... A dat de Ileana Zînzîiana, doamna florilor și a garoafelor, sora soarelui, spuma laptelui. A văzut-o și i-a plăcut. Pe atunci nu era pe cer, era doamna florilor și a garoafelor...

Zîna îi spunea soarelui, certîndu-l pentru îndrăzneala lui :

Unde s-a văzut
Și s-a cunoscut,
Unde s-a auzit
Și s-a pomenit

Să ia sor' pe frate
Și frate pe soră ?
De mi-i arăta
Atunci te-oi lua,
Atunci, nici atunci !

Zîna i-a spus că-l ia numai dacă face un pod peste Marea Neagră :

Eu că te-oi lua
Cum vrei dumneata.
Viteaz mare-ai fi
Și te-ai bizui
De mi-i isprăvi
Pod pe Marea Neagră,
De fier și oțel,
Iar la cap de pod,
Două mănăstiri,
Chip de pomeniri,
Chip de cununie,
Să-mi placă și mie,
C-o scară de fier
Pîn' la naltul cer.

Soarele și-a luat mireasa. Mergeau pe podul de peste Marea Neagră, la cele două mănăstiri de la capătul podului, unde preoții îi așteptau să se cunune. Dar n-au ajuns la capăt. Zîna s-a aruncat în Marea Neagră. S-a aruncat și pe loc s-a transformat într-o mreană cu solzi de argint și de gheață, căci avea puterea de-a se transforma în ce voia. Moșu' Adam a ieșit la pescuit și a prins mreana în năvod. O curățea de solzi și solzii se transformau în stele sclipitoare, care împînzeau cerul nopților senine. Atunci moșu' Adam a aruncat mreana în sus, zicînd :

— Du-te ! de azi înainte vei lumina nopțile și vei asculta tainele de iubire ale îndrăgostiților. Nu vei mai

fi doamna florilor și a garoafelor... Numele tău nu va mai fi nici Ileana Cosînzeana... Lună va fi numele tău. Du-te...

Mătușa Eva a zis atunci :

Luna cît o fi
Și s-o pomeni
Nu vă-ți întîlni
Nici noapte, nici zi ;
Soare cînd o sta
Către răsărit,
Luna s-o vedea
Tot către sfințit ;
Luna de-o luci
Către răsărit,
Soarele mi-i fi
Tot către sfințit !

— Iată, zicea Ion, de ce soarele nu se întîlnește niciodată cu luna și luna cu soarele... Și mă-ncălecai pe-o șa și v-am spus povestea așa...

5

Nu știu ce i-o fi trecut prin gînd mamei, dar m-a chemat la dînsa în cuhne într-o zi și mi-a spus că s-a hotărît să-și vîndă cei doi galbeni, pe care îi moștenise la măritat, iar cu banii căpătați, și cu ce o mai pune din vînzarea recoltei, brînzei și cîtorva miei, să-mi cumpere o pereche de bouți, pe care să mi-i dea la însurătoare. Pînă atunci să muncesc lîngă casa părintească : să ar, să samăn pămîntul pe care îl aveam și să fiu în rînd cu lumea. Cu un gînd m-ar fi dat la învățătură, dar se gîndea că nu va avea cu ce-mi purta de grijă, cum n-a avut cu ce-l purta la Școala normală nici pe fratele meu mai

mare, Costică. Acesta plecase din sat și de rușine, dar mai ales de gura mamei. Acum îi părea rău. Mă putea pierde și pe mine și n-ar fi vrut să rămînă ograda fără parte bărbătească.

Într-o duminică dimineața s-a dus la tîrg. M-a lăsat dormind și nimic nu mi-a spus de cu seară.

Pe la amiază a intrat în ogradă cu bouții. Erau doi bouți potriviți la păr și la trup, hulubi, cu cîte un smoc de păr între coarnele care abia se zăreau. Ce să spun... Mi-au plăcut de cum am deschis poarta și i-am văzut. I-am gîdilat sub bărbie și ei au întins boturile și mi-au lins palmele. Erau blînzi.

Mama nu era nici veselă, nici supărată. Pe de o parte îi părea rău că și-a vîndut galbènii și porumbul, iar pe de alta se bucura că a cumpărat doi bouți, care vor crește și se vor face cît taurii de puternici.

— Să-i îngrijești ca ochii din cap, mi-a spus mama. Era averea de la mămucuța mea... Galbenii îi păstram să vi-i las vouă după ce mor. De-amu, ce să fac ? I-am dat, i-am dat și bună pace ! Dacă crap într-o zi, nici de îngropăciune nu o să aveți. Iar dacă o da Dumnezeu și Maica Domnului și oi mai duce-o o bucată de vreme, tu să ai grijă de sufletul mamei, să nu mă lași să aștept pe lumea cealaltă, să mi se usuce sufleţelul după o bucățică de colac, după o lingură de grîu fiert. Coliva s-o îndulcești cu miere de albine, că așa îi plăcea și mamei mele, și bătrînicăi, mama mamei, bunica mea !

Mama începu să plîngă. Își ștergea lacrimile și zicea :

— Mila de la copchii îi ca umbra ciritelului din cimitir.

Surorile mele au pregătit două canafuri de tort colorat. Am botezat bouții. Pe unul l-am numit Joian, iar pe altul l-am botezat Duman. Pentru a-i deosebi — căci

semănau ca două picături de apă, de parcă ar fi fost gemeni — am legat lui Joian un canaf roșu, iar lui Duman i-am legat unul albastru. Le-am dat și apă și mîncare, le-am pieptănat cozile și coamele nenăpîrlite.

A doua zi n-am mai așteptat să mă scoale mama și m-am dus cu bouții la păscut. Mama mi-a pregătit trăistuța cu de-ale mîncării. Mi-a pus un boț de mămăligă, cîteva cozi de ceapă și usturoi, o mînă de brînză într-o frunză de brustur. Plouase cîteva zile în șir. Bașeul și Bodeasa se revărsaseră din matcă. Pămîntul încă nu se zvîntase, iar apa acoperise o bună parte din iarba mlaștinilor.

Deși era luna august, totuși aerul dimineții era rece. Începea să miroasă a toamnă. Noroc că prinsesem o bucată de vară. Mă puteam scălda, mă puteam juca prin stuf, puteam face case și animale din glod. Toată ziua mă zbenguiam prin nămol și smîrcuri, umblînd după rațe și lișițe sălbatice, după șarani și bîtlani. Uitam și de foame și de tot. Bouții stăteau locului : aveau ce paște în bahnă și pe urmă le era greu să fugă prin mlaștini. Bouții se îngrășau, iar eu slăbeam în fiecare zi. Mă sugea apa, nămolul. Mama mă întreba ce fac de slăbesc. Nu-i spuneam că fur dovleci din ogoarele oamenilor, îi scobesc și pregătesc prinderea rațelor sălbatice, a lișițelor. Întîi am pus nadă, fel de fel de plante, de cîmp și de apă, semințe și flori, porumb și orz. După cîteva zile am pus un dovleac scobit pe cap și am intrat în gîrlă. Înaintam pe suprafața apei, călăuzindu-mă prin ferăstruica pe care o făcusem în coaja dovleacului. Mă apropiam de nadă, de cîrdul de rațe și lișițe, dar, ca un făcut, cînd să pun mîna pe cîte una, ele zburau și nu mai veneau zile în șir. Trebuia să aștept pînă ce vedeam alte rațe și alte lișițe. O luam de la capăt, dar lighioanele dracului nu se lăsau prinse de mine, trase de picioare... O singură dată am reușit să prind o rață sălbatică. Am stat o zi întreagă cu dovleacul

pe cap lîngă un pîlc de papură. Rața a venit și s-a așezat lîngă mine. Am prins-o și am tras-o la fund. N-a avut vreme nici să măcăie. Am tăiat rața și am adus-o acasă, dar mama n-a vrut s-o gătească și a dat-o la cîini. Nici cîinii n-au vrut s-o mănînce, așa de tare mirosea a nămol, a bahnă și pește. În felul acesta mi-a pierit și mie pofta de-a mai umbla după rațe și lișițe, după bîtlani și alte orătănii de baltă.

M-am trezit cu toamna pe nebăgate de seamă. Începuseră ploile. Parcă se spărsese cerul și putreziseră norii. Cernea și picura și nu se mai sfîrșea. Ploua ziua, ploua noaptea. Nu înceta nici la amiază. Cîteva zile am dus boții pe mirișți, printre glugile de popușoi tăiați. Erau lăptuci, mohor și pălămidă. Orzul și grîul căzut de pe spice la cosit și secerat încolțise, crescuse de parcă era semănată miriștea. Stam în colibă ori în gluga de popușoi și priveam cerul de plumb, norii trecători. Unde călătoreau norii ? Aș fi vrut să călătoresc și eu cu dînșii, să văd lumea de la un capăt la altul, să mă întorc în sat și să am ce povesti. Să nu mai sfîrșesc de povestit pe unde am fost și cîte am văzut.

Îmi părea rău după zilele frumoase de pe mirișți și popușoișți.

În acele zile am cules haldani de vară de pe dealuri și mi-am făcut un harapnic și i-am pus un șfichi de borangic, din mătase de la mămuța bătrînă.

Umblam și pe mirișți, și pe otăvi, și pe porumbișți. Făceam focul, coceam popușoi, bostani și cartofi. Săream prin pară și făceam trînte ciobănești cu băieții, care erau cu vitele, oile, caii. Puneam să se bată berbecii, jucam oina și poarca și treieram pămîntul ca un cîrd de porci mistreți. Ne trăgeam unul pe altul în cărucioare cu roți de bostani porcești. Mi se părea că trăim un vis frumos, visul unei copilării adevărate. Dar bucuria n-a ținut mult.

M-am dus, din nou, cu bouții în bahnă, în mlaștinile Bașeului. Parcă mă trăgea un păcat...

Ud, cu sacul în spate, mă îndreptam iar spre bahnă, în mlaștină. De cînd se răcise, iarba crescuse mai mare și mai frumoasă în mlaștină. Pămîntul era încă cald din timpul verii. Se vedeau cum ies aburii din pămînt, de pe gîrlă, din ochiurile de apă stătută. În pustiul de apă, glod și stufărie nu rămăseseră decît rațele sălbatice. Plecaseră bîtlanii, lișițile, pescărușii. Era trist.

Bouții păsteau cu lăcomie. Pînă la pîntece erau înfundați în nămol. Mi-am aruncat haina și am început să sap glodul de la picioarele lor, dar mi-am dat seama că bouții se afundau încet, încet, și în clipa aceea m-am speriat, m-am înfricoșat. Auzisem cum înghite bahna vite și oameni. Te duci în fundul pămîntului, la zece metri adîncime. Te scufunzi și nimeni nu mai știe unde ești, unde ai dispărut. Nimeni nu te mai poate scoate din fundul pămîntului.

Joian și Duman au început să mugească. Auzeam vorbindu-se prin sat că vita simte primejdia. Eu i-am adus în bahnă. Mama îmi dăduse de grijă să nu-i duc, să nu-i înec. N-am ascultat-o. Am mînat bouții. I-am mînat cu ciomagul. Ei nu voiau să intre în nămol. Fugeau și mugeau. Aveam un ciomag făcut dintr-o tulpină de salcîm, scos din pămînt cu rădăcină cu tot, pîrlit la capete. De frica ciomagului au intrat bouții în nămol Eu i-am mînat, eu i-am silit. Pîlcul de iarbă verde m-a scos și pe mine din minți. Lîngă acest pîlc de iarbă verde, în ochiul de apă, înfloreau vara cei mai frumoși nuferi.

Începusem să mă scufund și eu. Intrasem pînă la brîu în nămol. Unde puneam piciorul, iarba se rupea, pămîntul se scufunda și apărea apă, nămol.

Duman și Jôian găseau vreme să se joace. Se împungeau, se loveau cu boturile, ca și cum s-ar fi mîngîiat, s-ar fi sărutat.

Îmi venea să plîng. Mi-era ciudă pe pojghița înșelătoare de pămînt verde. Dedesubt era iadul, moartea, veșnicia. Cu cît mă munceam mai tare să salvez bouții, cu atît nămolul îi trăgea mai adînc. Nu li se mai vedeau decît capetele.

Umezeala și răceala îmi pătrunseseră în oase. Am început să strig :

— Ajutor ! Ajutor ! Ajutor !

Glasul meu era înăbușit. Era înăbușit de noroi, de ploaia deasă și iute. Am lăsat bouții și am plecat. Voiam să ies la drum și să strig, să fug în sat. Nu se vedea nimeni. Era pustiu.

Însera. Mi-am căutat hainele, dar nu le-am găsit. Mă gîndeam că le-a înghițit mlaștina. Îmi părea rău după cuțitaș și după curelușă. Un cuțitaș cu plăsele, cumpărat de mine din oraș. Avea și magnet cuțitașul meu. Ridica penițele și acele. Din cauza asta fugeau de lîngă mine băieții și fetele de pe deal cînd începea să tune și să fulgere. Ziceau că fulgerul trage la magnet și-i poate trăsni. În clipa aceea aș fi dorit să mă trăsnească și să nu mai fiu, dar cerul spart, cerul putrezit nu mai avea nici fulger, nici tunet. Totul era numai nor și apă. Nu mai era soare, nu mai era cer.

Bouții începuseră să mugească după mine. Parcă mă strigau. Aveau privirile stinse, ca și glasurile. Am început să fug. Alergam, săream peste bălțoace, cădeam și iar mă ridicam. Am văzut pe drum o căruță, un om. Am răcnit. Omul s-a speriat. M-a privit și a dat bici cailor. S-a speriat și țăranul de mine cînd m-a văzut cu pielea goală și plin tot de glod. „Nu mă duc acasă ! Nu mă duc acasă !" strigam și îmi auzeam glasul singur. Parcă vorbea un străin, un dușman, nu eu. Glasul era gros, fioros. Îmi auzeam și gîndul, nu numai vorbele. „Mama a vrut să mă facă gospodar. Și-a vîndut cei doi galbeni. Eu trebuia s-o apăr de griji la bătrînețe, să-i fac pomene după

moarte. Dorința ei, săraca, era să aibă trei preoți la înmormîntare. Cine îi va plăti trei preoți și cine îi va grîji sufletul ei ?“

Se învîrtea pămîntul cu mine. Trupul îmi ardea ca o flacără. Pielea frigea ca în zilele de vară, cînd mă tăvăleam prin nămol și fugeam după bîtlani și rațe sălbatice.

Am deschis ușa și am intrat în casă. Toți au țipat. Au înlemnit. După ce și-au revenit, mă întrebau care mai de care :

— Ce ai pățit ?

— Te-a bătut careva ?

— Unde-s straiele ?

— Ți-au furat boutii ?

— Ți-au închis boutii că i-ai scăpat la glugile de popușoi ?

— Cine i-a dus acolo ?

— Pute a pește, mamă, Truță !

Mama a scos balia și a turnat apă să mă spăl. Mi-a turnat oțet pe cap și m-a doftoricit cum știa ea. Mi-a dat o ceașcă de rachiu cu ardei și piper și m-a lăsat învelit cu toate așternuturile din cuhne. A ieșit pe ușă și a dat de grijă :

— Eu mă duc după bouți, să nu faceți șotii, să nu vă jucați cu chibriturile și tăciunii, afurisiților !

Ușa s-a izbit cu putere. Mama plecase.

Auzeam vorbele surorilor mele ca prin vis. Am adormit adînc și am început a visa. O vedeam pe mama care se repezea la mine și mă întreba :

— Unde-s boutii ?

— S-au... S-au... în... îne...

— Ce ?

— Boutii s-au înecat, mamă. S-au înecat ! I-a înghițit mlaștina.

Cînd am deschis ochii era lumină în cuhne. Ardea lampa în cuiul din perete. Surorile mele dormeau. Mama stătea la căpătîiul meu. Torcea. Se vede că auzise vorbele mele prin somn. Lăsase de tors şi pusese mîna pe bardă. Mă gîndeam că vrea să mă taie în bucăţi. A scos un dovelac de sub pat şi l-a spintecat dintr-o singură lovitură. Mi se părea cum se repede la mine, cum zice : „Îi pentru tine pregătită barda !"

Dar mama nu m-a tăiat. Eu am închis ochii şi am gemut. Simţeam cum obrazul mi se udă de lacrimi. Mama a luat iar furca de tors şi s-a aşezat lîngă mine. Mi-a pus mîna pe frunte. Mă netezea. Mîna ei aspră, butucănoasă, era ca un leac pentru inima mea înfricoşată, pentru trupul meu cuprins de friguri.

Am sărit din aşternut. M-am spălat, m-am închinat.

Mama plîngea. Mi-a pregătit o legăturică. Mi-a spus cu glas înecat de lacrimi :

— Dragul mamei, nu mai ai la ce sta lîngă casa mea. Du-te, dragul mamei, unde-i vide cu ochii, numai acasă să nu stai. Să fugi de lîngă casă cum a fugit şi frăţîni-tu Costică.

— Mamă ! Mamă ! Unde să mă duc, mamă ?

— Du-te unde îi şti şi unde îi putea !

— Nu mă duc în străini, mamă !

— Ai văzut şi ai cunoscut mila şi de la neamuri.

Îi cumpărasem mamei un bariz frumos din banii cîştigaţi de la moşu' Neculai şi de la vecinii noştri. Păstram barizul să i-l dau de ziua ei.

I-am dat barizul. Mama m-a sărutat, a plîns. Văzîndu-mă desculţ, a adus din casa cea mare ciuboţelele ei cu bumbi pe care le încălţa numai la sărbători mari şi mi le-a dat zicînd :

— Să-ţi încălzească picioruţele cînd o da bruma şi zăpada, dragul mamei.

Mama a rămas plîngînd și privind în urma mea.

M-am oprit pe vîrful dealului de la Hănești și am privit în sat. Vedeam casa, grădina, salcîmii cei mari și groși.

Îmi părea rău după vișini, după pruni, după livada mămuței bătrîne. Îmi venea să mă întorc înapoi și să cer iertare mamei, surorilor, satului întreg, dacă le greșisem. De ce mă alungau ? Ce le făcusem ? Unde voi merge ? Ce voi mînca și unde mă voi culca ? Îmi tremurau buzele și știu că am pornit mai departe vorbind singur, dar nu mai știu ce vorbeam. Erau vorbe fără șir, fără noimă : casă... boutii... livada... harbujii... oile și ogorul... Bașeul și Bodeasa...

CAPITOLUL V

STĂPÎNII

1

Iubeam libertatea mai mult decît zgarda pe care mi-o prindea de gît meșterul sau patronul. De aceea nu prindeam mușchi într-un loc și plecam mai departe cu traista-n băț în lumea necunoscută și necuprinsă de mine. Cu gîndul de a învăța carte înduram foamea și frigul, răutatea și umilința. Nu ceream adăpost decît oamenilor necăjiți ca și mine, căci cei avuți mă alungau de la porțile lor. De multe ori dormeam pe cîmpuri, prin lanurile de semănături, prin ierburile unduite de vînt sau la

umbra sălciilor și plopilor de pe marginea drumurilor. Mă hrăneam cu ce găseam pe cîmpuri : susai, baraboi, măcriș, mierea-ursului, barba-țapului, semințe de dovleac, de floarea-soarelui și de haldani, boabe de grîu și porumb copt.

Cutreieram viile și pădurile de la Socola și spre Ungheni, vizitasem Golia și Trei-Ierarhi, pe unde umblase Petru cel Mare cu Dimitrie Cantemir, vizitasem bojdeuca în care a trăit marele povestitor și culegător de basme Ion Creangă.

2

Domnul Stănescu stăpînea „Magazinul universal" de pe strada Alexandru Lăpușneanu. La atelierul de mode al magazinului lucrau peste cincisprezece muncitoare și ucenice, lucrători și meșteri, iar în prăvălie avea zeci de vînzători și vînzătoare, băieți de prăvălie, servitori.

Muncitoarele cele frumoase de la „Magazinul universal" serveau și ca manechine în prăvălie și atelier, dar mai cu seamă la expozițiile anuale de mode. Cel mai bun manechin, care avea corpul cel mai frumos, era domnișoara Ghizela. O cunoscusem pe cînd umblam gură-cască prin Iași, întrebînd pe trecători unde este cutare și cutare școală. „Dacă a reușit să învețe carte domnul Turcu, de ce n-aș reuși și eu ?" mă întrebam.

Domnișoara Ghizela a dat peste mine pe una din ulițele Iașilor, rătăcit, neștiind pe unde să mai apuc pentru a da de Liceul militar, ultima școală rămasă necercetată de mine... Am întrebat-o și am mers cu dînsa pînă la piață, unde ne-am despărțit. I-am spus de ce și cum venisem la Iași, iar ea mă întrebase :

— Îți place să te faci ofițer ?

— Nu mai știu ce-mi place și ce nu-mi place... Știu numai că vreau să învăț carte, dar nicăieri nu mă primesc și rîd de mine.

— Atunci de ce mergi la Liceul militar ?

— Nu v-am spus ? Vreau să învăț carte !

— La Liceul militar se învață carte ?

— La celelalte am învățat de-amu...

— Cine te-a adus la Iași ?

— Fratele mamei.

— Ești orfan de război ?

— Orfan de război...

— Și eu sînt orfană de război. Am fost crescută la un orfelinat. Dacă nu te primește la Liceul militar, vină și întreabă la „Magazinul universal" de mine, domnișoara Ghizela. Ții minte ?

— Da.

— Pe strada Lăpușneanu... Succes... La revedere...

Aș putea spune că am ajuns-o din urmă la „Magazinul universal".

La Liceul militar nu mă primiseră. Cu ajutorul unchiului și al domnișoarei Ghizela am intrat băiat de prăvălie la firma „Stănescu".

Rar cînd veneam prin prăvălie. Stăteam mai mult la locuința domnului Stănescu de pe strada Sărărie, nu departe de bojdeuca lui Creangă, unde mă repezeam mereu, căci îmi plăcea s-ascult povestea vieții lui, să văd masa pe care a scris și a mîncat cu tovarășul lui de suferință, Mihai Eminescu, să văd bolobocul în care stătea vara și se răcorea în apă.

Înainte de a pleca de la domnul Stănescu am trecut pe la domnișoara Ghizela să-i mulțumesc pentru strădania ei și să-i spun că mă cheamă alte drumuri, că nu mai pot spăla de o mie de ori aceeași dușumea.

Cîrduri de studenți și de derbedei umblau cîntînd pe străzi. Se trăgeau obloanele la ferestrele și ușile prăvă-

liilor. În dreptul unui atelier de lăcătușărie am văzut un muncitor care privea și înjura în urma manifestanților gălăgioși.

— Ce s-a întîmplat ? l-am întrebat.

— Tu trăiești în lună ? N-auzi cum strigă „ziariștii ?"

Vînzătorii de ziare fugeau în toate părțile și strigau :

— Asasinarea prefectului de poliție !

— Crima din fața tribunalului !

— Starea de asediu !

Omul m-a lămurit că fasciștii au ucis pe prefectul de poliție.

— L-a omorît un student.

— De ce l-a omorît ? am întrebat.

— Așa se omoară cei de la putere. Burghezia are nevoie de ucigași plătiți. Ațină pe unii contra altora. Ca să poată stoarce mai mult bogătașii.

M-am dus la gară cu gîndul la cele văzute și auzite din gura muncitorului. Bani nu aveam de bilet, dar m-am agățat de tampoanele unui vagon și așa am călătorit o noapte întreagă, punîndu-mi fel de fel de întrebări și căutînd să deslușesc lucrurile încîlcite și neînțelese.

3

Mă simțeam cel mai fericit muritor din lume cînd îmi găseam un culcuș uscat și cald și cînd fărîmam în palme un spic de grîu, un capăt de haldan cu semințe sau o bucată de pălărie de floarea-soarelui. Mă opream în cîte o vîlcea, culegeam cioate și vreascuri și aprindeam focul. Pîrpăleam, în grabă, cîțiva popușoi, beam o pălărie de apă și ascultam cum cîntă ciocîrlia. Ascultam cum susură izvoarele și foșnesc frunzele copacilor. Dacă fîntîna n-avea ciutură, nu stăteam mult pe gînduri și coboram pînă în

fund, din piatră în piatră, mă răcoream și cîntam de fericire. Cîntam cuvintele care îmi veneau atunci în minte :

Mi-i casa sub bolta cerească
Și patul pe un cîmp cu flori,
Cînd văd pe cîmp un cîrd de fete,
Mă poartă gîndul la surori...

Cîntînd am intrat în tîrgușorul Ștefănești, unde era măritată sora mea cea mai mare. Bărbatu-său, vara, făcea grădinărie, iar iarna făcea pe harabagiul și chirigiul, cărînd mărfuri și negustori dintr-un loc în altul. Umbla cu chirie la Iași, Botoșani și Trușești. Tîrgușorul începuse să se învioreze cu negustoria. În Ștefănești nu trăiau numai negustori de trei parale, ci angrosiști adevărați, care exportau vite, cereale, ouă, păsări, ulei rafinat, lumînări, piei de miel, lînă și brînză, unt și fructe. Era o vorbă : cine vine la Ștefănești, se pricopsește... Poate de asta s-a măritat și sora mea aici... Numai că unii se pricopseau și alții sărăceau. Ca în orice parte a țării.

Soră-mea se mîndrea cu orășelul și îmi spunea :

— Avem două fabrici de oloi, o moară cu valțuri, o fabrică de lumînări și două de sifoane, o biserică făcută de Ștefan cel Mare, subprefectura, poșta, judecătoria și poliția.

Crîșmele erau pline de beți, iar în zilele de iarmaroc chefurile și cîntecele țineau toată noaptea.

Negustorii aveau clubul lor, banca lor de credit ; meseriașii aveau banca și corporația lor ; agricultorii aveau și ei o bancă... Băncile erau înșirate ca niște lațuri de prins păsări... Aici era banca, aici era crîșma... Luai banii dintr-un loc și-i dădeai în alt loc. Credit era berechet, vorba aceea : ce-am avut și ce-am pierdut ! Că mai bine se vinde agoniseala cu tobă decît fără tobă...

Se trăia așa de bine în Ștefănești, încît sora și cumnatul meu m-au convins să intru ucenic la un meșter.

Meșterul era domnul Marcu, stoler de mobile, care-l rugase pe cumnatul meu să-i găsească un ucenic bun, un pui de țărănuș. Și puiul de țărănuș căzuse tocmai la vreme, cum cade musca în oala cu lapte. Pentru a o susține pe soră-mea, zicea și cumnatul :

— Niciodată n-a fost meseria mai bănoasă ca în ziua de azi ! Bine a zis cine a zis că-i brățară de aur meseria, sireaca. Cine trăiește mai bine în Ștefănești decît meșterul și negustorul ?

— Toți își fac mobilă, se vîră în vorbă țață-mea.

— Meșterul, care are atelierul lui, o duce domnește, zicea cumnatu-meu. Ucenici, calfe, lucrători... Le dai ce le dai, îi zămorești, îi chiorăști, iar tu bagi bumăștile în tășulcă... Materialul îi ieftin, mîna de lucru este ieftină... Numai mobila de lux este scumpă... Eu asta nu pricep. Mă uit că scîndură și furnir este și pe drumuri...

— Tu nu știi, bărbate, îl probozea țața... Cum să nu fie scump ce este de lux ? Tot ce este lux se plătește scump.

— Întîi ești ucenic, pe urmă călfiță, calfă, lucrător și după asta te faci meșter, mai mare peste toți, stăpîn cu atelierul tău, clienții tăi, lucrătorii și ucenicii tăi, căuta să mă convingă cumnatul. Scapi atunci de bătaie și poți să-i bați tu pe alții. Așa se învață meseria ! Meseria este ca și milităria.

— Ne-am face și noi mobilă la tine, începu țața. Dar, bineînțeles, ca la neam, ca la soră și cumnat...

— Frate, frate, dar brînza-i cu bani, rîdea cumnatul.

— Nouă ne lasă mai ieftin, ne face pe gratis, căci nu va uita că de la noi i se trage fericirea care a dat peste dînsul, se rățoia soră-mea la barbatu-su.

— Nu-mi place meseria, răspundeam surorii și cumnatului meu care nu mai știau cum să mă convingă.

Vorbele lor mă ajutau întocmai ca frînghia pe spînzurat. Tot ce spuneau nu făcea decît să-mi producă scîrbă și dezgust.

Vorbeau cînd soră-mea, cînd cumnatul.:

— Unde vrei să mergi ?

— Unde vrei s-ajungi ?

— Eşti mare.

— Judeci singur. Ai destul cap.

— Stoleria de lux nu-i muncă grea şi nici murdară.

— De ce nu-ţi place ?

— Doctor n-ai să te faci !

— Să te uiţi numai cum o duce domnul Marcu !

— Umblă cu guler tare la gît, ca advocaţii.

— Poartă cravată de mătase naturală.

— Pantofi de lac şi pălărie ca a domnului subprefect.

— Ce lanţ şi ceas de aur poartă la brîu !

— Nu ţi-ar plăcea să fii şi tu ca dînsul ?

La avalanşa lor de vorbe, le-am răspuns :

— Nu ! Nu mi-ar plăcea să fiu ca dînsul. Vreau să fiu ca mine şi nu ca dînsul. Aţi înţeles ? Asta vreau !

După izbucnirea mea se făcea linişte. Pe urmă iar începeau :

— Poate vrei să te faci popă ? întrebă ţaţa.

— Popă, nu, dar măcar dascăl ca fratele meu, ziceam în batjocoră.

— Crezi că-i rău c-a făcut dăscălia ? zicea cumnatul. Au trecut trei ani de cînd a început-o. Trebuie să fi sfîrşit.

— O scris că mai are un an, zise soră-mea.

— Crezi că-i rău să fii cîntăreţ la biserică ? se întreba cumnatul. Leafa-i leafă ; pomana, pomană ; liturghia, liturghie. Nu merge, picură. Picătură cu picătură face lacul mare. Şi nu mergi la biserică decît duminica, iar în celelalte zile îţi vezi de afaceri şi de gospodărie. Pe lîngă dăscălie mai învîrţi şi-o şmecherie. Mai vinzi lumînări, undelemnul din candele, vinul din împărtăşanie. Curge de la acatiste, de la Paşti şi Crăciun, de la morţi şi de la vii.

Unul moare, altul se naște. Un botez, o cununie. Cine stă în capul mesei ? Popa și dascălul. O duce greu dascălul de la noi, de la sfîntul Neculai ?

— N-o duce rău nici cel de la mahala, întărea țața spusele lui bărbatu-su. Crîșmele și bisericile sînt pline de lume.

— Numai să vezi ce casă și ce atelier are domnul Marcu ! zise cumnatu. Stă în rînd cu subprefectul, iar în fund, spre Stînca, stă rabinul cel mare, care l-a binecuvîntat pe lemnar să-i meargă în plin. Numai să vezi, în camera din față are atelierul, iar în cele din fund stă cu familia : el, nevasta și un copil de țîță. Domnul Marcu mi-a spus că dacă-mi pică cineva bun, îmi dă și mie ceva. El dacă te ia, te ia cu acte prin corporație și judecătorie. Vrea să fie sigur că stai la dînsul patru ani de zile. Că nu te hrănește și te îmbracă degeaba.

Cumnatu și-a luat căciula și s-a sculat de pe pat, zicînd parcă anume să scape de mine :

— Nu mai ai de ce te gîndi, hai să vedem.

L-am găsit pe domnul Marcu în atelier, dar nu avea nici pantofi de lac, nici cravată de mătase naturală, ci o șapcă slinoasă pe cap, un șorț dinainte și era asudat și plin de vopsea pe mîini. Măsura niște scînduri, trăgea linii cu un creion roșu, gros cît un băț. După fiecare ureche ținea cîte un creion, iar buzunarul șorțului scorțos era plin de linii, triunghiuri, dălți și șurubelnițe.

Mirosea a clei topit, a spirt și a șerlac. Atelierul nu era arătos. Chiar mic pentru atîția lucrători și ucenici. Peretii erau plini de unelte ; scîndurile erau clădite în stive, unele tăiate, altele geluite ; schelete de mobile încheiate și încleiate ; unii răspăluiau, unii geluiau cu rombancul ; nu se auzea nici în cer, nici pe pămînt. Fiecare își vedea de treaba lui.

Un băiat punea talaș într-o sobă de fier și mesteca cleiul pus la topit. Domnul Marcu a întins mîna și l-a întrebat pe cumnatul meu :

— Ai adus ?
— Am adus.
— Îi bun ?
— Îi fratele nevesti-mi.
— Ascultă ? Se supune ?
— Ascultă, se supune, răspunse cumnatul.
— Nu fuge ?
— Nu, zise cumnatul și se uită dușmănos la mine.
— Am dreptul să-l aduc legat cu jandarmii după ce facem contract prin corporație. Meșterul are dreptul asupra ucenicului său. Timp de patru ani de zile eu îi sînt și mamă și tată.

„Nați-o bună, că ți-am dres-o, mă gîndeam eu. Tocmai unde trebuia să alerg pentru a-mi găsi nașul..."

— Contractul de ucenic e sfînt, întări domnul Marcu.
— Unde are să fugă, meștere ? N-are unde... zise cumnatul, ca și cum ar fi vrut să se convingă că nu voi fugi.
— Îl iau pe garanția dumitale, zise domnul Marcu.
— Nici vorbă, răspunse cumnatul.

Meșterul a strigat după nevastă :

— Roză ! Vină olecuță în atelier.
— Numaidecît vin, s-a auzit glasul femeii.

În atelier a intrat o femeie destul de tînără și drăguță, cu fața albă ca laptele și părul negru ca mura coaptă.

Se vede treaba că madam Roza își alegea ucenicii, nu domnul Marcu. Madam Roza m-a privit și m-a întrebat :

— Cîți ani ai ?
— Merg pe paisprezece.
— Ești respectos ?
— Da.
— Ești cinstit ?
— Da.
— Furi ?

— Nu.

Madam Roza mă luă cu întrebările după cele zece porunci bătute la uşă. În atelier se făcuse linişte. Toţi ascultau şi priveau la mine şi la soţia meşterului. L-am auzit pe domnul Marcu vorbind :

— Lasă-l aici, fac eu om din el, dacă n-o fi cumsecade.

— Să fie într-un ceas bun ! a zis cumnatu, şi a ieşit pe uşă.

— Să fie într-un ceas bun ! a răspuns meşterul, privind şi închizînd uşa în urma cumnatului meu.

Madam Roza m-a introdus în tainele primei ucenicii : aveam de ajutat la bucătărie şi de îngrijit copilul din leagăn.

Domnul Marcu mi-a spus ce am de făcut în atelier, la meseria de lemnar : să mătur atelierul de talaş, să car gunoiul la gîrlă cu sacul, să car mobila la clienţi şi să aduc scînduri de la depozitul de cherestea.

Ucenicii din ultimul an erau ridicaţi la gradul de călfiţe şi calfe, după cum credea meşterul de cuviinţă. Acestea erau grade impuse de corporaţie, după care urma carnetul de lucrător, care se obţinea cu mare trudă şi cu multe bacşişuri. Dacă n-aveai bani de plătit pleşcarii corporaţiei, puteai sta mult şi bine fără carnet de lucrător.

Legănam copilul, spălam pelincile, puneam pe foc şi măturam prin casă. Eram bucuros că meşterul nu mă bătea ca pe ceilalţi ucenici. Mîncam ce-mi da şi cît îmi da. Nu-i ceream mai mult. Dacă-mi da mult, nu lăsam nimic în strachină, iar dacă îmi da puţin, mîncam tot. Eram mai bucuros să car gunoiul la gîrlă, să aduc scînduri de la depozitul de cherestea şi să merg cu mobila la clienţi, decît să stau la legănat copilul. Cînd mă lua domnul Marcu să ajut la dus mobila la clienţi, era cea mai mare bucurie pentru ucenici. Rar se întîmpla să nu ne alegem cu bacşişuri şi să avem cu ce cumpăra seminţe prăjite, mere murate şi susan. Din pricina banilor pe care îi că-

pătam de la clienți, intram în conflict cu lucrătorii și calfele. Pretindeau ca bacșișurile să le împărțim cu dînșii, zicînd că ei au lucrat și ei ne învață meseria.

În primăvară a mai venit un ucenic, iar eu am scăpat și de copil și de bucătărie. Domnul Marcu începuse să mă învețe cum să dau lustru la mobilă, cît spirt și șerlac se toarnă pe burefe și cum se stropește cu untdelemn și apă, cum se pune furnirul. Tăind o scîndură după linia de creion, mi-am crîmpoșat degetul și m-am lecuit de tăiat scînduri. Dar de cărat gunoi la gîrlă tot nu scăpasem. Treaba de dîrvală din atelier o făceam eu. Fierbeam cleiul, mestecam vopselele, lacurile, aduceam scînduri de la depozit.

Vederea Bașeului îmi trezea dorul de casă, de bulboanele în care mă scăldam, de nada pusă la rațele sălbatice. Parcă mă vedeam cu dovleacul pe cap plutind deasupra apei și privind, prin găurica pe care o făceam, orice mișcare a lișițelor și rațelor sălbatice, apropiindu-mă înconjurat de papură și rogoz.

Mi-aducea aminte de cîmpul care mirosea a cimbru și a sînziene. Priveam Lunca Prutului, verde, îmbietoare, și auzeam cîntînd cucii și privighetorile. Și eu căram gunoiul în gîrla Bașeului ! Miroseam a ulei și spirt denaturat, a vopsele și talaș de brad.

Toată primăvara n-am făcut decît lăzi de împachetat ouăle. Mergeam de la negustor la negustor. Parcă pe apa Prutului n-ar fi venit decît ouă de găină !

Lăzile pentru exportat ouăle era mobila cea mai de lux pe care învățasem s-o fac. Într-un fel era mai bine. Scăpasem de atelier, de ochii maistrului și lucrătorilor. Puteam respira în voie. Puteam să citesc și să recit poezii, să cînt și să fluier. Cu un cuvînt, mă simțeam în largul meu, în libertate. Într-o zi a intrat în șura în care citeam și recitam un omuleț slăbănog, puțin șchiop. S-a oprit în ușa șurii și mă privea. M-a întrebat și m-a descusut cine

sînt și ce fac, ce cărți am citit și ce poezii știu. M-a întrebat :

— Cunoști toate poeziile lui Eminescu ?

— Nu știu... Am o carte de poezii de el.

— Ce autori ai mai citit ?

— Tolstoi, Boccaccio, Balzac, Gogol, Creangă, Maupassant...

— Cine ți le-a dat ?

— Le-am avut de la o rudă.

— Sînt studentul Popescu. Am să-ți dau cărți de citit. Tu nu ești născut să faci lăzi de ouă la negustori. Tu trebuie să mergi la liceu. Îți place lemnăria ?

— Nu.

— Atunci cu atît mai bine.

Domnul Popescu avea multe cărți. De la dînsul am citit *Quo vadis*, dar nu mi-a plăcut și am luat pe Bălcescu, *Istoria românilor sub Mihai-vodă Viteazul*, pe care am mistuit-o în cîteva zile.

Studentul îmi dăduse ideea de-a mă înscrie să dau liceul în particular. El începuse să-mi dea lecții de franceză și matematică. Vorbise și cu domnul Marcu, care, din ziua ceea, nu mă mai scotea din „domnu' advocat". Cum mă vedea, și începea cu batjocora :

— Domnu' advocat, cîte lăzi de ouă ai făcut azi ?

— Domnu' advocat ce cărți mai citește ?

— Învățați franțuzește, domnu' advocat ?

— Nu vă place meseria, domnu' advocat ?

— Vă pot aduce cu jandarmii, domnu' advocat. Aveți contract prin corporație. Nu puteți călca legea.

În ziua ceea am mîncat primele palme de la domnu Marcu, căci nu am vrut să-i lustruiesc pantofii. I-am spus :

— N-ai ciolane în pîntec, te poți pleca și singur.

— Crezi că te hrănesc și te îmbrac degeaba ? Na ! Na ! Poc ! Poc ! Să nu-ți iei nasul la purtare, mucosule !

Calfele, ucenicii și lucrătorii rîdeau și-mi ziceau :

— Domnu' advocat a mîncat papară. Ha ! ha ! ha ! Ha ! ha ! ha !

Din ziua ceea n-am mai dat pe la domnul Marcu. Am fugit și m-am înfundat în codrii verzi.

Mă scăldam în apa limpede a Prutului, mă urcam în copacii din pădure și priveam șoseaua Bivolarilor, care duce la Iași. Pîndeam să văd dacă nu vin să mă prindă jandarmii și să mă ducă la domnul Marcu.

4

La Botoșani am ajuns în luna august, cînd toți pomii își îndoiau crengile de greutatea fructelor coapte. Orașul îmi părea destul de frumos și de atrăgător. Poate că unde are curțile și livezile asemănătoare cu cele din Iași.

La marginea orașului m-am oprit și m-am spălat pe picioare în pîrăul Sihna. Mi-am încălțat ciubotelele mamei și am pornit la deal cu pași de cocostîrc.

Lumea se oprea și se uita după mine ca la urs.

Cineva a strigat după mine :

— Ai dezgropat-o pe mă-ta și i-ai luat scrafoagele din picioare ! Nu te strîng tocurile ?

Cînd intri în horă, n-ai ce face, trebuie să joci, dacă vrei să nu te faci de ocară...

O dată intrat în oraș... unde să fugi ? Lumea s-ar uita mai mult la mine și mi-ar putea striga :

— Uite iepuroiul ! Uite iepuroiul !

Dacă nu s-ar întîmpla și mai rău : să fugă haldăii după mine și să strige :

— Puneți mîna pe el ! Puneți mîna pe el !

Hei ! Atunci să te văd pe unde scoți cămașa, Truță ! Că numai la primejdie se cunoaște ce poate omul și cît îl ține băierele.

Pînă la școala de cîntăreți bisericești era o bucată bună de mers și am avut destul hai pe drum.

Era duminică dimineața și începuseră să sune clopotele de la toate bisericile. Cînd am ajuns în dreptul bisericii catolice, cuvintele „Ave Maria" străbăteau peste toate livezile. Mă gîndeam : „Fericiți credincioși că nu mai înțeleg ce citește popa". Am dat cu ochii de Liceul Laurian. „Măi, ziceam în gînd, la o școală ca asta să învăț eu... Aici am să învăț !"

Ograda școlii de cîntăreți era ca o pădure, cu tei și salcîmi bătrîni pe margini. La mijloc era biserica.

Se vedea cum intră și ies babele, cucoanele. Cerșetorii stăteau cu mîinile întinse, închinîndu-se și zicînd :

— Fie-vă milă ! Înduraţi-vă ! Ajutați-ne !

Nu știu de ce m-am gîndit în clipa aceea c-aș putea ajunge și eu ca aceste ființe silite la cea mai josnică umilință. Și mi-am zis : „Pînă acolo nu merg. Viața nu mă va tîrî ca pe un buștean după dînsa. Nu-s tăvălug de sfărmat bolovanii de pe jos. Mă pot umili atîta cît vreau eu, cît pot să-mi ajung scopul de-a mă lumina, de-a învăța carte, mai mult — nu ! În voia soartei nu mă voi lăsa. Soarta sînt eu ! La pămînt cu soarta ! Nu mă voi lăsa călărit de nimeni și voi ști să-i izbesc de-o să le crape fierea, dacă vor încerca să se urce pe mine." Fără să vreau am strîns pumnii ca și cum aș fi tras de un hăț, de un frîu nevăzut.

Școala de dascăli era în niște prelipci stricate din fundul curții. Tabla de pe acoperiș era mîncată de rugină, ruptă, iar pereții, umezi și plini de bureți verzi. La ușă era un zăvor ca la hîjul mămuței. Un perete era proptit cu un par, să nu cadă casa. Ce să zic, dacă ar fi pus mîna lița Domnica și ar fi clătinat-o, s-ar fi dus toată șandra-

maua dracului, ca o colibă de paie. Ascultam să aud ceva cîntări înăuntru... ori huruitul unei rîșnițe.

„În moara asta părăsită, în oloinița aceasta se învață carte ?“ Numai cînd vedeai clădirea îți pierea pofta de-a mai intra înăuntru, de-a învăța „glasurile“ și slova bisericească.

Mi-am spălat picioarele prin rouă și m-am lungit sub un tei, la umbră. Am adormit cu ciubotelele mamei sub cap, în loc de pernă.

Fratele meu, care făcea practică la biserica din ograda școlii de dascăli, sau, mai bine zis, școala de dascăli din ograda bisericii, ieșise în grădină și mă văzuse dormind. A așteptat puțin și m-a trezit. Eram zăpăcit de oboseală și de foame. Mi-a adus pîine, colaci și slănină. Întîlnirea, pe care o dorisem atît de mult, mi se părea că fusese destul de... cum să zic... Mă schimbasem eu ? Se schimbase fratele meu ? Ceva se întîmplase și cu mine și cu dînsul... Sufletele noastre oare rămăseseră neschimbate ? Nu mai era vesel nici el ca înainte... Fața i se făcuse aspră, de bărbat în vîrstă. Nici privirile nu-i mai erau aceleași.

— Ți-aduci aminte cum umblam împreună, iar mama zicea că sîntem ca doi bouți înjugați la car ? am vorbit pentru a-i trezi amintirea copilăriei noastre.

— Ai pățit-o cu bouții tăi, răspunse el și se scufundă într-o tăcere grea. Mi-au spus-o oamenii din sat, care vin la tîrg la Botoșani.

— Ce-ai făcut cu dăscălia ? l-am întrebat.

— În loc s-o leg de gard, m-a legat ea pe mine și am luat diploma de răgător la strană.

Am aflat că trăise umilit, gol și flămînd, slujind la boieri pentru un culcuș și o coajă de pîine.

— Unde stai ? l-am întrebat.

— La doamna Mihăescu, răspunse el în silă, codindu-se parcă, ferindu-se de mine.

— N-o fi fost fosta mea profesoară ?

— Ba ea este. Îi funcționară la o bancă din oraș.

— Cum de...

— Bine. M-a întîlnit și m-a luat la dînsa. Nu vrei s-o vezi ? Vorbim de tine de multe ori.

— Eu nu doresc s-o văd... Tu... Treaba ta.

Fratele meu a schimbat vorba. M-a întrebat :

— Ce ai de gînd acum ?

— Dar tu ?

— Eu plec acasă.

— Te numește dascăl ?

— Nu-s posturi.

— Ce ai să faci ?

— Mă apuc de plugărie. Mai este fata de la Ulmu ?

— Nu mai este. A plecat în lume. Frumoasă mai era și tu ai lăsat-o ca un prost. Vorbea tot satul cum vă întîlneați pe cîmp și stăteați toată noaptea în iarbă... A plecat din sat și de rușine, de gura lumii.

— Dragoste nu șagă ! Dacă aș ști unde s-o dus, m-aș duce s-o caut și aș lua-o de nevastă.

— Chelului tichie de mărgăritar îi mai lipsește !

— Cum se însoară alții, mă pot însura și eu.

— Să nu zici : vai de noi, în loc de : vai de mine !

— Tu ai venit pentru dăscălie, ori pentru ce ?

— Eu am venit pentru liceu, dar pînă la toamnă...

— Pînă la toamnă vorbesc eu cu popa Melesteu. Îți face rost de „gazdă", cum mi-a făcut și mie. Sînt destui pleșcari în oraș care vor să le muncești pe degeaba. Orfanii de război sînt căutați. Fiecare vrea ca „s-ajute" un orfan de război, gol și flămînd...

L-am așteptat pe popa Melesteu pînă ce a ieșit din biserică.

— Aista-i gîliganul de frate-tu ? a întrebat popa.

— Aista, sfinția-ta, a răspuns fratele meu.

— Să vii mîine dimineaţă la mine, auzi ? se răsti la mine.

Popa Melesteu a plecat fluturîndu-şi poalele largi ale antereului de mătase neagră.

— Ce om mai este şi popa Melesteu ! m-am mirat eu.

— Asta i-i porecla, căci îl bate, din vreme în vreme, preoteasa cu melesteul de mestecat mămăliga. Dar îi om bun... Îţi face rost de „gazdă" şi te primeşte şi la şcoala de dăscălie.

Am dormit în chioşcul din grădina publică în noaptea aceea.

— Am dormit şi eu de multe ori aici, îmi spuse fratele. Îi vară, nu-ţi trebuie pat şi plapumă.

— De ce nu mai stai, frate, la Botoşani ?

— Plec, că nu mai am unde sta. Doamna Mihăescu se duce la Bucureşti.

— Nu te duci cu dînsa ?

— Zice să mă duc, dar nu vreau...

Înainte de-a merge în chioşc am hoinărit pe străzi, pe maidane.

— Uite-o pe doamna Mihăescu ! a strigat fratele. Tu rămîi aici, căci vreau să văd dacă mă ia la Bucureşti.

M-am dat la o parte şi am văzut-o pe doamna Mihăescu cum mergea la braţ cu fratele meu şi vorbea, rîdea şi se bucura.

După puţină vreme m-am revăzut cu fratele meu care mi-a spus :

— Mă duc la Bucureşti şi eu...

Am pornit spre chioşcul din grădina publică. Mergeam tăcuţi, trişti. Parcă mi se făcuse un gol în inimă şi mă temeam de nu ştiu ce primejdie viitoare. Cu fratele meu mă simţeam bine, mai curajos, mai puternic. Gîndul că voi rămîne, din nou, singur începuse să mă îngrozească.

— Te-nveți cu de toate, începu el, ghicindu-mi gîndul parcă. Ai trecut prin mai multe. Aici e floare la ureche... Doar nu-i fi vrînd să fie ca pe cuptor la mama. Dacă n-ai să intri la liceu, ai să înveți dăscălia și tu. Am dat și eu în particular la liceu, dar m-au trîntit și m-am lăsat păgubaș. Din patruzeci de elevi particulari n-au trecut decît zece. Dăscălia e mai ușor de învățat. Numai să muncești la cine te-o duce popo... Peste trei ani ai să ragi și tu în strana în care am behăit și eu, în buzunar cu un petec de hîrtie pe care scrie : *Diplomă de absolvire*. Petecul acesta de hîrtie face trei ani din viața ta, ani de tinerețe. Dumnezeu, biserică, credință. Fleacuri ! Din gură cînți troparul și-n gînd sudui de cruce ! Ți-e silă de tot ce cînți, cînd îți dai seama de prostiile pe care le-ndrugi.

— Nu crezi în Dumnezeu ?

— Cît am stat la școala de dascăli m-am convins că nu cred în Dumnezeu. În trei ani m-am îndopat cu atîta credință, că îmi vine s-o dau afară ca pe-o mîncare proastă.

— Atunci n-ai să poți cînta la biserică.

— Dacă voi face-o vreodată, voi face-o în silă, voi face-o să nu mor de foame.

— Dar ai spus că te duci la plugărie !

— Cred că n-am să pot face nici plugărie... Cine pribegește prin lume, și nu știe unde să-și pună capul seara, uită să se închine de multe ori. Și cînd uiți o dată, uiți și a doua oară... Tu te mai închini ?

— Nu prea mă închin. Negustorii, meseriașii nu se duc de multe ori la biserică.

— Biserica este sub bolta cerului. Luncile și poienele din păduri sînt cele mai frumoase altare. Nu-i mai frumos ?

— Nici vorbă...

— Care om cu mintea la cap va iubi mai mult un „Doamne, miluiește !" mîrîit de un dascăl la strană, decît

un fluierat de mierlă și un cîntec de dor din frunză ? Dacă e vorba de har dumnezeiesc, atunci harul acesta îl întîlnești la mii și mii de oameni care muncesc și care ard ca o flacără nevăzută în sufletul lor...

N-am putut dormi toată noaptea în chioșc. Auzeam vorbe, pași. Aproape de ziuă m-am dus în grădina bisericii, adormind sub același tei unde mă găsise fratele meu.

5

Mi se lungeau ochii privind cuhnea popii Melesteu. Așteptam, doar-doar s-o auzi clanța și s-o deschide ușa.

Răsărise soarele. Ograda se umpluse de lumină.

În șură răgea vaca. Găinile cîrîiau și cotcodăceau, fugărite de un cocoș pintenat.

În loc de răspuns la „bună dimineața" mea, popa m-a întrebat:

— Ești ca frate-tu de muncitor ?

— Mă pricep la muncă... Din asta am trăit... Nu avem moșie acasă...

— Cinstit ești ?

— N-am furat cai, nici boi...

— Cine fură azi un ou, mîine va fura un bou. Știi proverbul ?

— Care copil nu fură un măr, o pară din pom ?

— Scriptura spune să nu furi.

„Măi ! să fie al dracului ! îmi ziceam în gînd. Și ăsta mă ia cu cele zece porunci de la Moise."

Priveam la stiva de lemne din ograda popii și îmi frămîntam mintea cît de greu trebuie să se taie lemnul de carpen.

Popa Melesteu m-a întrebat :

— Știi să tai lemne ?

— Știu.

— La cine ai mai fost ?

— Ucenic, băiat de prăvălie.

— De ce n-ai stat ?

— Mi-i dragă cartea, părinte.

— La mine se învață și carte. Vacile știi să le mulgi ?

— Mulg și vacile și caprele. La noi în sat o babă mulgea un meliței și-i da cîte o doniță plină cu lapte.

— Fă-ți cruce. Era lucru necurat.

— Avea și doi motani negri...

— Doi motani negri ?

— Da, avea doi motani negri, pe care i-a găbjit cățeaua noastră și i-a fărmat.

— N-o pățit nimic cățeaua ?

— O turbat... Pisoii cei negri erau turbați și fugiseră de-acasă...

— Ce-a făcut pe urmă ?

— A murit și baba.

— Nu baba !

— Da' cine ?

— Cățeaua.

— O spînzurat-o Mihai a lui Sitaru de răchita din fundul grădinii noastre. Aveam și noi o pisică neagră și mama i-a dat-o lui Mihai să-i facă de petrecanie.

Popa rămăsese cu gura căscată la cele ce îi povesteam din sat. Noroc c-a ieșit preoteasa cu donița și l-a întrebat pe popă :

— Știe să mulgă ?

— Știe, a răspuns popa.

— Să-l vedem, a zis preoteasa.

Popa părea ca mucenicii zugrăviți pe pereții bisericii. Un băț cu anteriu, un cap mic și ascuțit, cu o barbă tunsă,

și ochelari pe nas. Avea dreptate să-l bată preoteasa cu melesteul de mestecat mămăliga.

După ce s-au convins că știu să mulg, am rămas singur în șură. Storceam ultimele picături de lapte.

Preoteasa mi-a luat doniţa, iar popa mi-a spus :

— Hei ! Acum să vedem dacă eşti bun de dascăl... Ştii să cînţi *Doamne-miluieşte ?*

Mie îmi venea să zîmbesc. Cîntam acasă *Doamne, miluieşte*, dar nu-mi venea să-l cînt şi aici. Cînd îl vedeam pe popa din sat, fugeam în grădină şi strigam :

Doamne, miluieşte,
Popa prinde peşte !

— Nu ştii, zise popa. Te ruşinezi, ştiu... Ia să încercăm să urcăm o gamă muzicală... Să cînţi, după mine, pînă la zece, aşa : unu, doi, trei, patru, cinci, şăse, şăpte, opt, nouă, zăce. Urcăm şi pe urmă ne coborîm la vale, tot aşa cum am urcat : zăce, nouă, opt, şăpte, şăse, cinci, patru, trei, doi, unu... Hei ! Ai văzut că nu-i greu ?

Am început a cînta singur, numărînd ca în clasa întîia primară :

— Unu, doi trei, patru, cinci, şăse, şăpte, opt, nouă, zăce...

— Numără şi înapoi, dar porneşte de la tonul de sus, de unde ai lăsat !

— Zăce, nouă, opt, şăpte, şăse, cinci, patru, trei, doi, unu...

Uşa şi ferestrele de la bucătărie erau deschise. Am auzit-o pe preoteasă strigînd :

— Bine, părinte ! Bine ! Îi bun de dascăl ! Are destul buhai. Nu ne face de ruşine.

„Ce dracu tot spune preoteasa, de nu înţeleg ?“

Mai tîrziu, am aflat că preoteasa măsurase laptele şi striga că i-a ieşit măsura, că sînt cinstit şi nu ne face de ruşine dacă mă dă la cineva în ogradă.

— Ai răușit la examen, repetă și popa după preoteasă.

Am ieșit afară din șură. Popa a scos o capră de lemn, mi-a dat un ferăstrău și mi-a spus :

— Dacă reușești să tai și lemnele astea pînă la amiază, atunci știu că ești vrednic de neamul lui Chirică cel fără de frică și să știi că te duc la o casă de să te lingi pe buze ! Am să te duc la un deputat. Are nevoie de cineva în ogradă. Pînă amu a avut ordonanța trimisă de ginerele său, de la regiment. Să muncești, să muncești și iar să muncești ! Să nu mă faci de rușine, dacă îți dau un așa chilipir, o pleașcă...

La amiază erau gata lemnele, gata și eu de zile. Parcă îmi tăiase cineva mîinile din umeri. Am mîncat un covrig, am băut o cană cu apă și mi-a venit inima la loc.

Porneam în altă parte, unde avea să mă ia de odihnit, căci popa mă lepăda de ostenit ce eram.

6

Domnul deputat Pironescu locuia pe strada Boian, într-o casă încăpătoare, clădită în mijlocul unei ogrăzi de om înstărit, cu florărie, cu grajd, cu livadă în fund și grădină de zarzavat în spatele bucătăriei, cu pompă de apă în curte, cu garduri de ostrețe vopsite cu ulei de culoare vișinie. Avea vacă cu lapte și o mînzată, porci, găini, curci și rațe.

Într-un cuvînt, venisem la o casă de om cu stare, gospodăros.

Domnul Pironescu știuse să se facă cunoscut într-un orășel ca Botoșanii. Se ridicase din treaptă în treaptă și punea piciorul cercetînd locul, să nu alunece, să nu se prăbușească și nu călca decît atunci cînd era sigur că-l ține scara. Așa ajunsese și pe front la gradul de maior,

pe urmă colonel de rezervă. Nu c-ar fi făcut cine știe ce vitejii ! Nu ! Dar domnul știa să vorbească... Știa să se poarte... Condusese un serviciu de aprovizionare și generalii erau mulțumiți și nu-l mai slăbeau cu „domnule profesor". Își făcuse relații și aceste relații, cimentate pe front, „sfințite cu sînge", aveau să-i folosească mai tîrziu. Căci munte cu munte se întîlnește, dar om cu om ? Se întorsese din război cu atîtea planuri, atîtea visuri frumoase ! Domnul deputat pornise de la coarnele plugului ca fecior de chiabur. Și nu era ușor să te ridici pînă la gradul de colonel, cînd nu erai nici moșier, nici fiu de bani-gata. Un mic profesoraș de liceu din Pomîrla nu îndrăznea să-și ridice ochii prea sus. Dar, ca orice țăran îndrăzneț, el și i-a ridicat, a îndrăznit și a putut să-și facă loc în lume, dînd din coate unde nu mergea cu vorba blîndă, cum îi era firea. Cu greutate a făcut liceul, pe urmă s-a însurat și s-a dus la Universitate, ieșind profesor de latină și greacă. Primul război mondial l-a găsit la Pomîrla, îngropat, uitat.

Războiul îl trezise ca pe fecioara adormită. Sabia războiului fusese pentru dînsul ca un Făt-Frumos. Îl scotea din monotonie, din obscuritate.

Ca țăran ce era și se socotea, nu putea intra decît într-un partid care se numește „al țăranilor". Așa ajunsese deputat destul de repede. Nu-i plăcuseră niciodată liberalii și conservatorii. Zicea că aceste partide erau formate din moșierime și nu făceau decît să se bată pentru putere, să pună armata să ucidă țăranii la 1907. Pe urmă nu voia să intre într-un partid și să stea la ușa mai-marilor ca o rudă săracă. El voia democrație. Țăranul să fie egal cu boierul... Să stea țăranul cu regele la masă... Asta era adevărata democrație ! Așa se gîndea.

Lui Pironescu îi părea rău că se însurase de tînăr și își legase un pietroi de gît, cum zicea el... Ce-i drept, luase o fată de mare bogătaș, și i-a folosit atunci însurătoarea.

Dar după ce se văzuse omul la mal, nu-i mai plăcea nevasta pe care o luase. Căci el se conducea după proverbul : fă-te frate cu dracu' pînă treci puntea... Și cum știa drumul corăbierilor greci din antichitate, știuse cum să treacă pe punte cele două capre și trei verze. Nevasta sta acasă cu plozii, iar el petrecea prin crîșme și la cramele Hîrlăului, amintindu-și cum trăgea cotnarul Dabija-vodă.

Încercase să scape de cîteva ori de nevastă, dar nevasta se ținea de dînsul ca scaiul de oaie, cu un copil în brațe și altul pe drum.

La Pomîrla s-a potolit. Juca cărți, bea un pahar de vin, mergea la împușcat iepuri și porci mistreți, bursuci și lupi, iar toamna stătea la pîndă în glugile de popușoi, așteptînd să apară dropiile. Începuse s-o ajungă pe nevastă-sa, care se lățea și se îngrășa după fiecare naștere, căci era din acelea : anul și plodul.

Domnul Pironescu poate că tot și-ar fi lăsat soția, copiii, dacă n-ar fi iscălit o foaie de dotă cînd s-a cununat. Averea se irosise și nu mai avea ce da înapoi.

Pînă la primul război mondial, Pomîrla era o mîndrie pentru dînsul, căci de aici au pornit mulți oameni de vază. Venise profesor unde fusese elev. Liceul îi da și casă și masă, iar leafa, dacă îi ajungea la cărți și pe hainele copiilor și nevestei.

Ofta cînd se uita la nevastă și își aducea aminte de studențiie, de fetele acelea frumoase și subțiri pe care le ținuse în brațe.

Plecarea pe front i se păruse o salvare, ca o eliberare din sclavia căsătoriei nepotrivite. Nu mai era nici avere, iar nevastă-sa se trecuse ca o cireașă pe care nici n-ai văzut-o cînd s-a copt și cînd s-a zbîrcit... Duduca Adela se mulțumea să fie lăsată în pace să-și vadă de copii și de gospodărie. N-o prea durea capul de ce face și unde se duce bărbatul.

Madam Aspazia, bucătăreasa de la domnul Pironescu, știa ce au în burtă stăpînii ei. Era de mulți ani în serviciu la ei, de după război, de cînd se mutase domnul Pironescu de la Pomîrla la Botoșani. Bucătăreasa o descosea pe o soră vitregă de-a domnului deputat, care venea cu lapte, ouă și brînză pentru a le vinde la tîrg. Era din Cucorăni. Aștepta în bucătărie ceasuri întregi, căci duduca Adela n-o suferea în casă.

Bucătăreasa era o femeie aprigă la vorbă și la treabă. Trăncăneau toată ziua, ca o moară de apă, și vrute și nevrute. Spunea că domnul Pironescu nu se lăsase de țărănia lui nici cînd a ajuns om mare. Prin ajutorul unui general se mutase la Botoșani. Împrumutase bani din bancă și își cumpărase casa, grădina și livada ; reparase, clădise. Devenise om cu vază, respectat și căutat în tot județul. Veneau la dînsul generali, comandanți de regimente, mari negustori, avocați, țărani cu jalbe.

Se făcuse multă vîlvă în jurul dărîmării casei lui Eminescu din Ipotești. Ca deputat, el reușise să stăvilească mînia moșierilor și să amîne o vreme nenorocita întîmplare. Moșierii nu voiau să fie „supărați" de vizitatori veniți din toate colțurile țări.

Bucătăreasa mi-a spus cum să mă adresez stăpînilor :

— Boierul nu-i pentru tine „domnu", ca la negustori, că nu-i măcelar la hală, iar stăpîna nu-i „doamnă", că nu ești aici la școală. Lui îi spui „cucoane", iar ei îi spui „duducă". Boierului cel tînăr, avocatul, îi zici „cuconașul", iar la fete le zici „duduie". Ai înțeles ?

— Am înțeles, mătușă.

— Eu nu-s mătușă ! Mie să-mi spui „madam", să știi ! Nu-s soră cu mă-ta ori cu tat-tu. Eu n-am venit aici ca bucătăreasă. M-am tocmit menajeră, nu servitoare. Că nu-s țăran ca tine. Eu sînt din oraș și am fost cineva în viața mea. Sînt și croitoreasă, dar nu mai văd bine și nu mai

pot trăi din ac. Așa, să-mi zici „madam Aspazia", dacă vrei să mănînci pîine la boieri. Să-mi porți respect. Să faci cum zic, eu, dacă vrei s-avem pace și să fie bine. Să nu-ți vîri nasul unde nu-ți fierbe oala. Auzi ?

— Aud, cum să nu aud ! Că doar nu-s surd.

— Hei ! Ce zici ?

— Ce să zic... Nimic... Ursul nu joacă de voie...

— Cu mine ai s-o duci ca-n sînul lui Avram, dacă...

— Bine, bine.

— Eu vreau să știu tot, tot ce se petrece în casa asta, așa se cuvine să știe o menajeră, care-i ca o stăpînă la boieri.

Într-adevăr, madam Aspazia era ca o stăpînă... Mergea gătită, înzorzonată, cu poșeta pe braț, iar eu duceam coșul încărcat de cumpărături, în urma ei...

Îmi spunea să merg în urma ei și să nu vorbesc nimic dacă mă întreabă cineva, s-o fac pe prostul. Căci se întîlnea cu prietene și cunoscuți și se dădea drept „cucoană mare", cu servitor în urma ei. Pentru asta îmi da mîncarea cea mai bună și cîte un „bacșiș" de bomboane.

Era muncă destulă în ograda domnului deputat. Îmi sfîrîiau călcăiele de atîta alergătură. Și aici era de muls vaca și de dus la cireadă, de măturat, cărat gunoi, spălat pe jos și curățat cartofi, de îngrijit porcii și păsările, florăria și zarzavaturile. Cînd sfîrșeai de făcut una, țipa alta s-o faci. Lăsai de măturat și te apucai de greblat ; găteai de prășit și te apucai de udat varza și conopida, vinetele și chipărușii, napii și prazul ; numai bine te așezai jos, te striga duduca, madam Aspazia, duduile și cuconașul. Fiecare voia ceva ; fiecare te chema și nu știai la care să te duci mai întîi. Bucătăreasa striga să-i aduc lemne de foc, duduca să alung găinile din florărie și din zarzavaturi, cuconașul striga că moare de sete, că n-are cine să-i dea un pahar cu apă rece ; duduile cele tinere mă chemau, pe ascuns, să le duc și să le aduc scrisorile de dra-

goste sau să le pregătesc cîte un culcuș în lucerna din grădină....

La școala de dascăli mă duceam din an în paști. Deprinsesem gama bisericească și eram la glasul întîi din *Psaltire*. Literele slavonești le citeam ca apa.

În oloinița în care era școala de dascăli era ca în casa de nebuni, cînd începea fiecare a bate tactul cu palma și a zice :

— Pa, che, di, ga...

— Vu, pa, di...

— Pa, vu, ga, di, zo, ni, pa...

— O tendimă, două tendime, ipsilon.

Pe urmă începeam a cînta *Doamne, strigat-am către tine* pe glasul întîi. Unul cînta pe glasul întîi, altul pe glasul al șaptelea și ieșea o harababură de nu se auzea nici în cer, nici pe pămînt. Ajunsesem să fiu mai bucuros să îngrijesc de porci și de vaci, decît să vin la școala de dascăli.

Hamul nu m-a slăbit nici la ucenicie, nici ca băiat de prăvălie, nu mă slăbise nici aici. Mi se părea că mă născusem să trag la ham, la jug. Cînd nu duceam sacii la moară pentru uruială, căram gunoiul la capătul străzii Agafton. Se întîmpla să-mi înțepenească sănițța și atunci mergeam pe trotuare, ținîndu-mă cu mîinile de garduri și pomi, pentru a avea putere mai mare.

Gîndul de a învăța carte nu mă părăsise. Învățam în cărțile de liceu la flacăra focului cînd făceam toamna povidlă și cînd fierbeam dovleac și urzici pentru porci ; cînd coseam lucerna din grădină și cînd tăiam lemne ; cînd scoteam cartofii și cînd culegeam fructele din livadă. Veșnic, veșnic numai lucru, numai alergătură !

Erau mulțumiți de mine și stăpînii mei, și madam Aspazia. Pe boier îl mulțumeam că învățasem să-i curăț pușca de vînătoare și să-i încarc tuburile cu alice. Bucătă-

reasa era fericită că închideam ochii la tot ce vedeam că face. Zicea :

— Corb la corb nu-și scoate ochii ! Mînă pe mînă se spală, și cu amîndouă te speli pe obraz !

Duduca mi-a dat o pereche de bocanci și o haină groasă de-a boierului, căci hainele mele se făcuseră ferfeniță.

Vara dormeam afară, în livadă, iar iarna mă culcase madam Aspazia în bucătărie, cu Fulgeratu, cîinele de vînătoare al boierului. Mai intrase în serviciu și o țărancă din Frumușica, una Aglaia.

Aglaia intrase servitoare numai pentru trei luni, pentru a-și plăti în felul acesta avocatul la procesul de divorț, căci era fată săracă și nu avea bani și nici nu mai voia să trăiască cu bărbatul după care o măritaseră părinții cu sila, numai fiindcă acel bărbat avea pămînt și casă...

În bucătărie erau două paturi : pe unul dormeam eu și Fulgeratu, iar pe altul dormea Aglaia. Madam Aspazia trecuse pe patul din sufragerie, o sofa moale, pe care se odihnea domnul deputat după fiecare masă.

Cînd m-am trezit prima noapte cu Fulgeratu lîngă mine, m-a apucat arțagul și am vrut să-l mușt ruluiesc pe domnu' cîine cum știam eu de la țară. Dar Fulgeratu m-a făcut să înțeleg că nu mă pot juca cu dînsul. În aseminea caz nu-mi rămînea decît să-l rog pe Fulgeratu să nu mă mai cuprindă cu labele și să nu mă mai lingă pe obraz. Patul de lîngă sobă era un drept al lui, nu al meu. Acolo dormea de mulți ani în timpul iernii. Își știa locul, cum își știe pasărea cuibul.

Aglaiei i se făcea milă de mine și mă întreba, cînd mă vedea stînd pe marginea patului, privindu-l pe Fulgeratu :

— Nu ți-i frig ?

— Nu.

— Nu poți dormi lîngă cîine ?

— Nu.

— Vină la mine... Este loc...

Rămîneam pe marginea patului neclintit. Aglaia se supăra și zicea :

— Dormi atunci cu cotarlele !

Aglaia începuse să mă tulbure. Trupul ei mirosea a sudoare și busuioc. Purta busuioc în sîn pentru noroc... Îmi povestea cum se măritase, cum fugise de la bărbat, căci o bătea și o lega de pociumbul camerei, făcînd-o de batjocura satului. Îmi povestea cum se legase de dînsa întîi domnișorul cel tînăr, fiul domnului Pironescu, avocatul, care trebuia s-o divorțeze, apoi bătrînul deputat, făgăduindu-i o pereche de cercei de aur.

Într-o zi au venit părinții și bărbatul și au luat-o acasă pe sus.

*

Nu știam cum să-i spun domnului deputat că vreau să dau examene în particular la liceu și că aș avea nevoie să-mi aducă aprobare de la minister, căci așa mi se spusese de la secretariat.

Era după-amiază. Servisem masa, iar boierul se culcase pe canapeaua din sufragerie. Madam Aspazia m-a trimis să-i duc cafeaua turcească. I-am pus cafeaua pe măsuță și stăteam, neștiind cum să încep. Domnul Pironescu citea ziarul și trăgea tacticos din pipă...

— Ce vrei să-mi spui ? m-a întrebat.

— Aș vrea, cucoane, să dau liceul în particular. Muncesc oricît la dumneavoastră, dar vă rog să-mi căpătați aprobarea de-a mă înscrise pentru seziunea iunie-septembrie.

— Trebuie carte, nu glumă, la liceu ! Franceza, istoria, geografia, latina, matematica.

— Nu mă tem.

— Să încercăm, căci văd că ești muncitor și cuminte.

— Vă mulțumesc !

— Ai auzit de profesorii de la liceu ? Nu te joci cu cel de franceză și matematică.

Am intrat în bucătărie ca o vijelie. Strigam :

— Ura ! Ura ! Madam Aspazia, mă înscriu la liceu pentru examene !

Școala de dăscălie nu mă mai interesa. Puteam trece clasa și numărînd pînă la zece. Mai greu era de învățat cartea de franceză pe dinafară, cu toate verbele și cuvintele. Căci, de frica profesorului, m-am apucat să învăț lecțiile pe dinafară, ca un papagal.

Cînd mi-a venit rîndul, în septembrie, la lecția de franceză, mă simțeam mai rău ca în fața comisiei din Vlăsinești, cînd am atestat școala primară. Profesorul de franceză nu era un om bătrîn. Nu arăta nici rău să fie. Totuși, lăsa trei sute de corigenți pe an. Parcă se întrecea cu profesorul de muzică. Numai că nu se potrivea o dexteritate cu o materie ca franceza.

Profesorul de franceză m-a prins cum am învățat și m-a întrebat :

— Ai învățat cartea pe de rost ?

— Da.

— Toată ?

— Da.

— Din scoarță în scoarță ?

— Din scoarță în scoarță !

Pentru a se convinge, mi-a pus încă cîteva întrebări, deschizînd cartea la întîmplare.

Trecusem și această probă. Am știut să-i spun și rezumat și rînd cu rînd.

— Ajunge, a zis profesorul, dîndu-se jos de pe catedră, și punîndu-mi mîna pe frunte. Să nu înnebunești. Du-te acasă !

— Am învăţat, domnule profesor ! am strigat disperat.

— Te-am trecut. Văd c-ai învăţat. Să nu mai înveţi cărţile pe dinafară altă dată !

Peste cîteva zile s-au afişat listele. Mă uitam să-mi văd numele. Nu vedeam decît : repetent, repetent, repetent.

Mi-am văzut, în sfîrşit, numele, pe urmă am citit în dreptul numelui : promovat.

Nu mai ştiam pe unde merg de bucurie. Voiam să împărtăşesc această bucurie şi altora. Aş fi vrut să-i dau de veste mamei, surorilor, fratelui, neamurilor.

În loc să mă duc pe strada Boian, am apucat pe la Uspenie şi am coborît pe lîngă cofetăria unui turc la care veneam şi mîncam baclavale şi alviţă, iar cînd nu aveam destule parale mă mulţumeam şi cu o bucată de dovleac copt, care nu costa decît cincizeci de bani.

Era zi de iarmaroc. Tîrgul era plin de căruţe, de cai, de ţărani. Numai căciuli de tot felul : albe, negre, brumării, cu toate că era în toiul verii încă. Căutam cu privirile pe cineva de la mine din sat. Tot umblînd printre căruţe am dat cu ochii de Toadere şi de moşu' Vasile. I-am sărutat mîna lui moşu' Vasile pe-o parte şi pe alta şi m-am îmbrăţişat cu vechiul şi bunul meu prieten.

— Tocmai te căutam, a spus moşu Vasile. Mă-ta te boceşte şi crede că te-ai prăpădit pe undeva, că ai murit.

— Ce faci în oraş ? m-a întrebat Toadere.

— Tai frunze la cîini, i-am răspuns rîzînd. Învăţ la liceu. De behăit la biserică nu-s bun, cu toate că ştiu să cînt *Doamne, strigat-am către tine,* şi de aceea am legat dăscălia de gard, am pus căciula în par şi am zis : mai rămîi sănătoşel, dascăle Truţă, că eu unul îmi iau tălpăşiţa de la biserică şi fug cum fuge dracu' de tămîie !

Le-am povestit cum am intrat argat, cum am răbdat orice numai să nu rămîn cu mintea întunecată. Din vorbă

în vorbă am ajuns la mama, la surori, la neamuri. Ce n-am întrebat ! Pînă și de cățel am întrebat ! Ce a semănat mama în grădină și dacă s-au făcut vișine și cireșe. Murise mămuța și bătrînica. Toadere se însurase și o ducea în sărăcie, iar moșu Vasile se tocmise cioban la chiaburii din sat.

Ne-am oprit în dreptul liceului. Am spus :

— La școala asta învăț eu carte !

— Măi ! s-a minunat moșu' Vasile.

Le-am arătat listele pe care era numele meu, iar moșu' Vasile a scos o sută de lei din chimir și mi-a dat-o zicînd :

— Dacă-i așa, atunci na, să ai cu ce-ți cumpăra cărți ! Eu, dragul moșului, nu știu carte, dar tu să înveți, că alt drum ți-i face în viață !

M-am despărțit de Toadere și de moșu' Vasile în fața liceului.

I-am privit cum stau și se uită nedumiriți, cînd la clădirea cea mare, cînd după mine.

7

M-am înscris la liceu, la curs de zi, fără știrea și aprobarea stăpînilor.

Duduca Adela a aflat repede și s-a făcut foc și pară. M-a chemat și mi-a pus în vedere să nu mă mai prindă că mă duc la liceu.

Pentru a învăța carte răbdasem toate umilințele și acum îmi vedeam ruinat tot visul pe care mi-l făurisem.

Duduca Adela îmi rupea caietele și cărțile și mi le arunca în foc cînd le găsea pe masa din bucătărie. Dacă a văzut și a văzut că nu mă las de liceu, m-a chemat într-o zi, pe cînd boierul era la București, și mi-a spus că

nu mai am dreptul să dorm în bucătărie. M-am mutat în şură.

Veniseră ploile reci de toamnă.

Dormeam în fînul din pod, citeam la flacăra focului de sub cazanul cu dovleac şi urluială. Vaca mugea şi mă privea, aşteptînd să-i dau de mîncare.

— Îi rea stăpîna ? întrebam vaca. Nu-i aşa ? E rea ! De ce nu mă lasă la liceu ? Ce i-am făcut ? Dar eu n-am să mă las şi am să merg la şcoală ! Am să învăţ carte... Tu eşti mai deşteaptă decît dînsa ! Ea n-a învăţat carte şi vrea să nu înveţe nimeni, în afară de copiii ei. Dar eu am să învăţ ! Şi am să spun odată şi odată oamenilor cum am învăţat carte !

Începuse să ningă afară. Cînd am venit de la liceu, duduca m-a chemat la dînsa, pe balcon.

— Dezbracă-te de jachetă ! mi-a strigat.

Am dezbrăcat jacheta şi stăteam cu ea în mînă.

— Pune aici jacheta, jos. Acum descalţă bocancii !

Am descălţat bocancii şi am rămas desculţ.

— Ieşi afară din ograda mea ! a strigat duduca Adela. Eu nu te-am luat să stai la şcoală. Eu te-am luat de milă, că eşti orfan şi nu ai unde sta şi ce mînca. Eu nu am nevoie în ogradă la mine de elevi de liceu ! Am nevoie de argat, nu de doctor...

Fulgeratu m-a petrecut pînă la poartă.

Trotuarul se albise de fulgii proaspeţi de omăt. Mergeam fără să ştiu unde.

Inima îmi bătea tare. Mă stăpîneam să nu izbucnesc în lacrimi, în hohote de plîns. O ţărancă bătrînă s-a oprit şi s-a uitat la mine. A zis :

— Unde mergi, dragul mamei ? Să nu-ţi îngheţe piciorušele. De unde te-a alungat ?

îi auzeam cuvintele ca prin vis și o vedeam ca prin sită. Mi se întunecase privirea. Și cît de mult semăna bătrîna cu mama !

Fulgii de zăpadă îmi cădeau pe ochi, pe obraz. Simțeam cum arde pămîntul sub picioarele mele.

CAPITOLUL VI

COPIL DE TRUPĂ

Tremuram sub zidurlie cimitirului izraelit. Dincolo de ziduri se auzeau plînsete și glasuri sfîșietoare de femei, care se tînguiau și plîngeau după morții lor.

În apropierea cimitirului era o văgăună în care hingherii omorau și jupuiau cîinii prinși vagabondînd prin oraș.

Un lătrat : ham ! ham ! m-a făcut să tresar. Era un hămăit cunoscut. Era hămăitul lui Fulgeratu... „Cum ? Fulgeratu în cușca hingherului ? Nu era cu putință !" Auzul nu mă înșelase. M-am apropiat de căruța hingherului și am privit în cușcă.

Fulgeratu stătea cu botul pe labe, parcă venise de la vînătoare, obosit. Mă privea, iar din ochi îi curgeau lacrimi.

Hingherul era în fundul văgăunii și nu mă văzuse.

Dinspre pădure bătea un vînt rece, pătrunzător.

Stăteam cu sufletul la gură. Îi venea rîndul lui Fulgeratu. L-aș fi scăpat, aș fi deschis ușa, dar nu se putea fără

să mă vadă arătania din fundul văgăunii, fără să mă fi suit în căruță.

Hingherul sfîrșise rachiul și începuse a mușca cu lăcomie dintr-o pîine întreagă, pe care o ținuse lîngă el, pe-o bucată de jurnal.

Îmi ziceam : „Acum îmi umple și mie pielea cu paie !“ Se vedea că își face planul cum să-l doboare pe Fulgeratu. Și-a luat măciuca de fier și s-a apropiat de cușcă. Cînd a dat cu ochii de mine, a strigat :

— Ce cați aici ? E cîinele tău ?

— Nu e al meu, dar îl cunosc. E cîinele de vînătoare al domnului Pironescu, deputat. A fost și prefect. Dacă află că...

— Nu-mi pasă ! Nu cunosc nici un deputat, nici un prefect. Eu sînt mai mare aici, în „Valea Plîngerii“ !

— Hingherii nu au voie să ia cîini de vînătoare ! i-am răspuns.

— Ce ? Nu au voie ? m-a întrebat strîngîndu-și pumnii și făcînd doi pași spre mine, parcă să mă sugrume cu mîinile.

Omul acesta mă înfricoșa și am început a țipa, a striga.

— Nu țipa ! a răcnit la mine. Aude lumea și crede că omor pe careva. Nu omor decît cîinii.

— Mă duc să-i spun domnului deputat că i-ai ucis cîinele ! am strigat începînd a fugi spre oraș.

— Stai ! a răcnit. Stai ! Nu-l ucid, dacă-i adevărat.

M-am oprit, m-am întors din drum.

— E adevărat ? m-a întrebat străpungîndu-mă cu privirile.

— Adevărat.

— Nu te cred.

— Jur.

— N-am nevoie să juri, că nu-s popă... Eu nu mă duc la biserică. Mă duc la crîșmă. Ha ! ha ! ha ! La crîșmă ! Asta-i biserica dracului și eu acolo merg... La cealaltă să se ducă popa și să citească sfinților de pe pereți... Și să-l audă cucuvăicele. Ha ! ha ! ha !

Cînd rîdea, te treceau fiorii prin trup. Avea un cap mare și un nas cît o sfeclă roșie de borș, cu fața stricată de vărsat, bărbos și mustăcios.

— Nu te cred, a zis el, pînă nu bagi mîna printre gratii. Dacă nu te mușcă și te cunoaște...

— Fulgeratu ! Fulgeratu ! am strigat și am băgat mîna pînă la umăr în cușcă.

Cîinele mi-a lins mîna și a făcut de două ori : ham ! ham !

— De unde pot eu cunoaște ai cui sînt cîinii din oraș ? se dezvinovăți hingherul. Dracu s-o ia de treabă ! Cînd crezi că ai făcut ceva acătării, atunci o plesnești mai rău. Ce să fac cu mînzul acesta ? Noroc că n-am apucat a-l ucide. Boierul s-ar fi dus la serviciul de ecarisaj și m-ar fi descoperit, chiar dacă nu erai tu. M-ar fi dat de gol acei care au văzut cînd i-am prins cîinele. Dumnezeu te-a trimis la mine !

Mă uitam la hingher cum își scoate căciula și cum își face cruce, cuvios ca un sfînt din cei zugrăviți pe pereții mănăstirilor.

— Ai slujit la domnul depotat ?

— Am slujit.

— Mult timp ?

— Un an și două luni.

— Și ți-a dat ceva ?

— Mi-a dat.

— Dar îmi pare că ești cam gol...

— Straiele nu erau ale mele.

— Ha ! ha ! Dar ale cui ?

— Ale boierului.

— Ha, ha ! ale boierului. Și ți le-a luat ?

— Mi le-a luat.

— Și te-a dat afară ?

— M-a dat afară.

— Și tu îi faci un bine !

— Nu-i fac lui binele, ci cîinelui.

— Ce spui să fac cu javra ?

— Îl duci și-i dai drumul de unde l-ai luat.

— Dacă mă vede careva ?

— Nu te vede. Te oprești aproape de casă. Nu-i dai drumul din cușcă chiar la poartă. Dacă te prinde boierul, nu mai scapi teafăr și nici nu mai vezi lumina soarelui de unde te-o duce el.

— Mergi cu mine ?

— Merg.

Hingherul s-a urcat pe capră, a dat bici cailor și i-a îndemnat :

— Hi, căluților, hi ! Hai, gloabelor, mînca-v-ar ciorile !

Mergeam pe lîngă căruță, pe jos.

— Nu te urci pe capră ? m-a întrebat hingherul.

— Nu. Merg pe jos, i-am răspuns.

— Cum vrei, a zis și a dat bici cailor. Voia îi la tine ca la măria-sa...

Caii începuseră să meargă într-un trap mărunt, iar eu fugeam în urma căruței. Hingherul rîdea și mă chema :

— Hai, mînzul popii, feciorul iepii, hai ! Trii, trii, trii ! Dacă nu vrei în căruță, fugi după căruță.

În oraș, căruța mergea încet, iar eu vorbeam cu hingherul, care începuse a filozofa și a mă întreba :

— Te-a alungat. Așă-s boierii. Te-alungă cînd nu mai au nevoie de tine. Ce ai făcut ?

— Nimic rău. Am vrut să învăț carte.

— Unde să înveți carte ?

— La liceu.

— Tu ești la liceu ?

— Da.

Hingherul m-a privit și pe urmă a izbucnit :

— Hi ! hi ! hi ! Hi ! hi ! hi ! Bată-te norocul să te bată de băiat ! Mă faci să și rîd. Tu, elev de liceu ! Hi ! hi ! hi ! Hi ! hi ! hi !

Ajunsesem pe bulevardul Mihai Eminescu. Rar cînd se vedea cîte un om.

Continua să fulguie, să bată vîntul. Frunzele îngălbeniseră strada.

Hingherul și-a fluturat mîna la cap, ca și cum ar fi spus : „Îi lipsește o doagă ; ești sărit rău, băiete !"

A dat bici cailor și a zis :

— Acolo nu învață un picioare-goale ca tine. Hi, hai, căluților, hai ! Mînca-v-ar ciorile să vă mănînce !

Ne-am oprit aproape de strada Agaftonului. Hingherul a deschis ușa la cușcă. Fulgeratu nu știa ce să facă. L-am strigat :

— Fugi acasă, Fulgeratu, ce mai stai ?

Cîinele a fugit fără să se mai uite în urmă.

— Și ce faci amu ? m-a întrebat hingherul. Eu te-aș lua la mine și te-aș învăța meseria, dar am nevastă, copii și n-am unde te primi. Unde dormi la noapte ? M-ai scăpat de la mare bucluc cu cîinele boierului și aș vrea să-ți fiu și eu recunoscător.

— Nu știu, i-am răspuns.

— Știu eu un loc uscat și călduț, în spatele spitalului militar.

„Fiara asta pare a fi miloasă, îmi ziceam în gînd. Are și nevastă și copii. Cu mîinile care ucid știe să dezmierde."

— Dar te ieu la mine mai bine, făcu hingherul.

— Nu, mulțumesc. Nu merg la dumneata.

— Nici nu te poftesc de două ori, zise rînjind. Tot acolo te duc atunci. Ți-arăt ! Hi ! Mînca-v-ar ciorile de tălani afurisiți și răpciugoși !

Am trecut pe lîngă moara unde veneam la măcinat și de unde căram și tărîțe de grîu pentru vaca de lapte. „M-am prins de pomul acesta, m-am ținut de parul acela", îmi ziceam în gînd, recunoscînd fiecare părticică pe unde umblasem.

Începuse să amurgească. Aproape de spitalul militar ne-am oprit.

— Pîrr ! pîrr ! a strigat hingherul la cai și a sărit jos de pe capră. Aici este.

Am intrat în curtea bisericii, prin cimitirul vechi. Mergeam de-a dreptul și ne împiedicam de cruci căzute, de morminte înțelenite, care aproape nu se mai cunoșteau. Am trecut niște bălării și am sărit un gărduleț răsturnat, sosind în fața unei clădiri joase, părăsite.

— Este casa spitalului militar, mi-a spus hingherul. Am mai adus și pe alții să doarmă aici.

Ne-am oprit în fața ușii. Hingherul a împins-o cu piciorul și am intrat înăuntru.

— E liber, a zis bețivanul, ușurat parcă. Nu-i nimeni. Bine că nu-i nimeni. Poți să te odihnești liniștit. Nu te ninge, nu te bate vîntul. Dacă nu vrei să te învăț meseria !

Vîntul izbea ușa. Se auzea cum vîjîie printre crengile dezgolite ale salcîmilor de-afară.

— Crezi în stafii ? m-a întrebat bărbosul.

— Nu.

— Dar în draci ?

— Nu.

— Nu-i nici drac, nici stafie. Omul este și una și alta. Dacă ți-o fi frică, să-ți faci cruce cu limba în cerul gurii.

A ieșit hohotind :

— Hi ! hi ! hi ! Hi ! hi ! hi ! Zice că-i la liceu ! Bată-te norocul să te bată ! N-a făcut decît cîțiva pași și s-a întors zicînd :

— Am uitat, cu vorba, să-ți dau o bucată de pîine care mi-a rămas. Ți-o fi foame, săracul băiat ! Cînd ești gol, și foamea e mai strașnică.

„E om adevărat, nu-i fiară", îmi ziceam în gînd.

Hingherul a început să-și destăinuie inima :

— Lumea fuge de mine ca dracu' de tămîie. Am o meserie grețoasă, dar alta n-am găsit. Îmi mureau copiii de foame. Fără rachiu nu pot face nimic în „Valea Plîngerii".

Omul plecase. Am aruncat pîinea jos și m-am zgîrcit într-un colț, lîngă un perete. Mi s-a părut că se aude ușa. M-am dus și am pus zăvorul. Îmi ardeau obrajii ca focul. Am ațipit, dar m-au deșteptat niște hodorogituri, niște zdupăituri. Din vreme în vreme auzeam : lap ! lap ! lap ! Se auzeau și un fel de mîrîituri și chițcăituri. Horcăia parcă un om înjunghiat.

— Care-i acolo ? am întrebat sărind în picioare.

S-a făcut liniște. Liniște de mormînt. Ascultam. Îmi ciuleam urechile ca un cîine de vînătoare. După cîteva clipe iar s-a auzit : zdup ! zdup ! Lap ! lap ! Uu ! uu !

— Care-i acolo ? am întrebat, cu glasul plin de groază.

Așteptam să văd ce se va mai întîmpla.

N-am închis ochii toată noaptea. Casa era plină de șobolani, de șoareci și de broaște. Pentru a-i fugări și a-i

îndepărta, a trebuit să strig și să tropăi din picioare pînă s-a făcut ziuă.

În zori, arătam ca un om care a învîrtit la rîșniță, nu ca unul care a dormit.

În încăpere se făcuse lumină. Am privit, am cercetat. Pereții afumați, cu varul coșcovit, erau mînjiți de pete de sînge negru, înghegat. Dușumeaua era putredă, cu aceleași pete înnegrite. Guzganii scoseseră movilițe de pămînt pe unde dușumeaua era spartă. O broască rîioasă stătea într-un colț și își mișca gușa ca apucată de năbădăi. Era înfricoșată. Ea era stafia, dracul de peste noapte, pentru care îmi făcusem de cîteva ori cruce cu limba în cerul gurii.

Simțeam că mă sufoc. Era un miros greu, de cadavru. Am ieșit afară. Niște copii, care erau cu oile, s-au speriat cînd m-au văzut și au început a fugi strigînd :

— Mortul ! Mortul ! A ieșit mortul din morgă ! Mortul !

După cîteva clipe, întrebam pe o bătrînică :

— Mătușică, vrei să-mi spui ce a fost în casa asta ?

— Cum nu, a răspuns bătrîna. Este fosta casă mortuară a spitalului militar, dragul mămuței. În timpul războiului era plină și nu mai dovedeau să-i îngroape. Mureau de tifos exantematic și-i aduceau în casa asta. Amu nu mai mor atîția. Numai în timp de război mor mulți oameni. Clădirea a fost părăsită după război.

*

La liceu învățau mai mulți copii de trupă. M-am întîlnit cu unii dintre ei aproape de cazarmă. Unul era în clasă cu mine, iar altul era în clasa a III-a B. Copiii de trupă mi-au dat curaj pe de o parte, iar pe de alta m-au înfricoșat. Dar aveam spinarea tare și pielea destul de tăbăcită pentru a răbda și alte umilințe. Pățania mea i-a înduioșat și mi-au spus că puteam intra și eu „ciorbagiu", „po-

managiu", cum li se spunea întreținuților de regiment la școală și în cazarmă.

Am mers cu tovarășii mei pînă aproape de liceu.

— Ești orfan de război ? m-a întrebat cel din clasa a II-a B.

— Orfan de război, am răspuns.

— Atunci ai putea intra copil de trupă, a zis altul.

— Ai mai stat la carceră vreodată ? m-a întrebat cel din clasa a III-a B.

— Nu.

— La cazarmă vei sta, a hotărît cel din clasa a III-a B.

— Stați la carceră ? Vă bate ? i-am întrebat.

— Disciplină cazonă, armată la cataramă, răspunse unul din soldăței. Toți te batjocoresc și strigă la tine : „Borșarule ! borșarule ! Îți cad obielele de la opinci !" Iar noi le răspundem, dacă sînt grade inferioare, mai jos de sergent : „Nu mîncăm borșul adus de tine, nici de mă-ta ! Mîncăm borșul statului !" Un măr dacă iei din grădina regimentului, colonelul te dezbracă și te bate pînă te duce cu targa la infirmerie. Cînd te lovește cu varga pe pielea goală, strigă : „Nici de hoț nu ești bun ! Ce fel de hoț ești dacă te prinde ? Hoțul care e prins nu-i hoț, și acela degeaba mai trăiește pe lume ! Să furi, dar să nu te prindă nimeni ! Vreau să fac din voi oameni ageri..." După cum vezi și tu pe noi „ne agerește" destul la cazarmă. Abia am ieșit din infirmerie. La dirigenție am spus că am avut rîie. Așa ni s-a ordonat să spunem. Singuri facem curățenie, singuri ne spălăm rufele, singuri ne facem focul în sobă și cărăm lemnele, facem de corvoadă și instrucție la cîmp, cu pușca, iar plotonierul-major strigă într-una și înjură : „Sus pușca de la pămînt, crucea și cei patru mii de sfinți cîți sînt în ceruri ! Sus patul puștii, nafura mamei voastre ! Borșarilor ! Pomanagiilor !" Cel mai al dracului este sublocotenentul de la a opta de mitralieră.

Cînd începem pe mîna lui la instrucție, peticele ne merg, nu alta !

— Cînd dai de dînsul și-i în toane bune, colonelul este un om ciudat, începu alt copil de trupă. Numai să ai noroc să-l găsești în toane bune și să poți vorbi cu dînsul. Îl aștepți la poarta regimentului și îi raportezi. Să-i spui că ești orfan de război, că tat-tu a murit la Oituz, unde a luptat și regimentul colonelului. Așa să-i spui. Iar dacă te întrebă ce vrei să te faci, să-i răspunzi : „Ofițer, domnule colonel ! Vreau să mă fac ofițer !“ Și să strigi tare, că lui îi place copilul de trupă vioi și milităros. Îi plac băieții dezghețați, inimoși. Dacă te pricepi cum să-i vorbești.., s-ar putea să intri și tu copil de trupă !

În ziua ceea m-a izgonit sentinela din fața porții regimentului, cum a poruncit comandantul gărzii, dar eu am stat ca un cîine care așteaptă stăpînul.

Priveam cum în fața corpului de gardă se aliniaseră soldații, cu puștile, gata să dea onorul, cum alergase ofițerul de serviciu, cum inspecta ținuta soldaților comandantul gărzii, un plotonier. Ofițerul de serviciu înjura de toate bisericile din lume.

Se ivise trăsura comandantului regimentului. Din calea lui fugeau și soldații, și gradații, de la mare pînă la mic.

— Drepți ! Pentru onor prezentați arm' ! a strigat plotonierul.

S-a auzit o răpăitură de puști.

Trăsura ajunsese la poartă.

— Să trăiți ! am strigat din toți rărunchii. Sînt orfan de război, domnule colonel !

— Derbedeule ! a strigat colonelul. Ce ții calea la oameni ?

Trăsura a intrat în curtea regimentului.

Gornistul suna onorul pentru comandantul regimentului, iar ofițerul de serviciu îi da raportul.

„Nu-i în toane bune", mi-am zis și am plecat să mă ascund în „Valea Plîngerii".

Am mai dormit o noapte în casa mortuară a spitalului militar din Botoșani. Mi se părea că orice speranță de-a învăța la liceu se prăbușise. Nu mai puteam dormi nici în morga spitalului militar. Locul acela începuse să mă îngrozească. Mă îngrozea ca și „Valea Plîngerii".

Dimineața următoare iar l-am așteptat pe colonel.

— Trăiți, domnule colonel ! am strigat alergînd după trăsură. Sînt orfan de război ! Tata a murit la Oituz !

— Oprește ! a strigat colonelul soldatului de pe capră.

Colonelul m-a luat în trăsură, lîngă el, întrebînd :

— Unde a murit tatăl tău ?

— În război, domnule colonel ! La Oituz !

— De unde știi ?

— Așa mi-a spus mama...

— Sînteți mulți copii acasă ?

— Șăpte, domnule colonel.

— Nu aveți destul pămînt să munciți ?

— Puțin pămînt de arătură, domnule colonel. Sînt elev de liceu și vreau să învăț carte. Vă rog să mă primiți și pe mine copil de trupă !

— Dacă nu-i adevărat ce spui, te spînzur de poarta regimentului meu !

— E-adevărat, domnule colonel !

— Orfan de război ?

— De război, domnule colonel !

— Elev de liceu ?

— În clasa a II-a B, domnule colonel !

Am urcat în cabinetul colonelului. Urcînd scările i-am spui cum o cheamă pe mama, cum îl chema pe tata și cum mă cheamă pe mine.

— Ce vrei să te faci ? m-a întrebat plin de înverșunare.

— Ofițer, domnule colonel ! i-am răspuns tot atît de înverșunat.

L-am văzut cum învîrte manivela unui telefon și l-am auzit zicînd :

— Alo ! alo ! Aici comandantul regimentului de infanterie... Domnul director ? Bună ziua !

Au vorbit pe urmă în limba franceză și înțelegeam și eu ce a uitat altul... L-am auzit pomenindu-mi numele.

Convorbirea cu directorul l-a făcut mai blînd. A pus receptorul în furca telefonului și m-a întrebat :

— Unde ai stat pînă acum ?

— La domnul deputat Pironescu.

— Și te-a dat afară cînd te-ai înscris la liceu ?

— Da.

Glasul colonelului tremura. A luat un clopoțel de pe biroul său și a sunat plantonul de la ușă. Plantonul a intrat și a înțepenit strigînd :

— Trăiți ! La ordin !

— Cheamă ofițerul de serviciu la mine !

Plantonul a dispărut ca o furtună.

După cîteva clipe a intrat ofițerul de serviciu.

— Trăiți ! La ordin, domnule colonel !

Ofițerul de serviciu stătea tot atît de înțepenit ca și plantonul.

— Îl vezi ? făcu colonelul și mă arătă cu mîna.

— Da, domnule colonel !

— Bine... L-am primit copil de trupă la regimentul nostru... De mîine va merge la liceu și va învăța carte. Du-l la compania de depozit și spune-le să-l curețe și să-l îmbrace imediat ! Să-i cumpere cărți și caiete și să-mi raporteze căpitanul mîine dimineață de executarea ordinului !

Stăteam și eu în poziție de drepți, înțepenit. Colonelul mi-a spus :

— Să înveți ! Directorul zice... Dar o să vedem. La fiecare sfîrșit de trimestru să vii cu notele la mine ! Ai înțeles ?

— Da, domnule colonel !

— Plecați acum ! a ordonat comandantul regimentului.

A doua zi dimineață eram în uniformă de copil de trupă și mergeam la liceu.

CUPRINS

Cuvînt înainte V
Tabel cronologic XI

PATIMA DREPTĂȚII

Patima dreptății 3
Prăpastia 63
Trădarea 91

AȘA AM ÎNVĂȚAT CARTE

I. Drumul spre școală 137
II. De-acasă și de la școală 160
III. Coroana de flori 193
IV. Bun de muncă 216
V. Stăpînii 242
VI. Copil de trupă 275

dumitru corbea

«Nu sînt eu singurul scriitor din generaţiile care au venit după Dumitru Corbea în literatură, care s-a aplecat, cu respect şi dragoste sinceră, asupra vieţii şi scrisului său. Aproape nu există condei mai important în critica şi literatura actuală care să nu-i fi dedicat, într-un fel sau altul, un cuvînt de laudă, o mulţumire directă sau indirectă, pentru sprijinul acordat întotdeauna, cu înţelegere şi generozitate, oamenilor de talent, cauzelor drepte, acţiunilor menite să apropie literatura de viaţa poporului român, să păstreze şi să ţină la loc de cinste titlul de scriitor şi de om.»

ION BRAD

Lei 8

editura minerva